

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM • TUDOMÁNY • KULTÚRA
SOCIETY • SCIENCE • CULTURE

LII. évfolyam, 2022. 3–4. szám
Year LII, issue 2022/3–4

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Megbízott főszerkesztő: Mészáros Zoltán.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Megbízott főszerkesztő Mészáros Zoltán. – 1. évf., 1. sz. (1971)–.– Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

TARTALOM

SZALMA József	A jogállamiság köz- és magánjogi jellemzőiről . . .	5
RIXER Ádám	A járványok szerepe és kezelése az Ószövetségben	45
KRAKKER Anna	Egy budapesti tankerület ökológiai lábnyomának mérése, illetve az eredmények összevetése az országos átlaggal	70
URBÁN Dorottya	Az online kurzusok elméleti háttere	81
BARABÁSNÉ KÁRPÁTI Dóra – OLAJOS Judit	Szabadidős tevékenységek vizsgálata egyetemi hallgatók körében	91
PUSZTAI Virág	A televíziós szakma előtt álló utak az újmédia generálta fogyasztási trendek tükrében	103
SEKULIĆ Larisa	Az erőszak normalizálásának színháza	117
GÖGH Előd – KÖVÁRI Attila	A <i>Muzsika hangja</i> című film neveléstörténeti és pedagógiai megközelítése	129
Ana Tamara DEVIĆ	Napisi o muzici Geze Čata u subotičkim dnevnim novinama <i>Bački vesnik</i> (1903–1911) . . .	145
LENGYEL Emese	Változatok egy műfajra: operett a világ zenés színpadain (BELINA, Anastasia – SCOTT, Derek B. [Szerk.]: <i>The Cambridge Companion to Operetta</i> . Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2020)	159

Prof. Dr. Szalma József, DSC

egyetemi tanár (emeritus)

Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

szalma.jozsef@kre.hu

A JOGÁLLAMISÁG KÖZ- ÉS MAGÁNJOGI JELLEMZŐIRŐL

I. A JOGÁLLAMISÁG FOGALMÁRÓL, JELENTŐSÉGÉRŐL – ÁLTALÁBAN

1. Kolloquiális definíció. Habár már a rómaiak (joggal) utaltak arra, hogy minden fogalom-meghatározás „veszélyes” (*Omnis definitionis periculosi sunt*), mert egy (idő)ponthoz rögzíti azt az egyébként fejlődésnek kitett fogalmat, amire a definíció vonatkozik, e tanulmány kiindulópontjaként, mégis megkísérelhető egy (nyitvatartott) kolloquiális fogalom-meghatározás, figyelemmel a jogállami hatalomgyakorlás joghoz kötöttségi jellemzőjére.

A jogállam fogalma alatt a modern kori polgári jogállamról szóló doktrínákban, rendszerint olyan állam értendő, amelyben a *főhatalom*, ágazataiként – jogalkotás, jogalkalmazás, végrehajtás – *egymástól különválasztva*, gyakorlási módja és terjedelme, alkotmányi és törvényi jogszabállyal szabályozott, korlátozott, a jognak alávetett, azaz a hatalom gyakorlása a törvénnyel és az alkotmánnyal (Alaptörvénnyel) összhangban történik. A jogállamban *mindenki a joghoz kötött*, az állami és önkormányzati szervek és az állampolgárok is. A jogállamban a hangsúly a szabadságjogokon van: szabad az, ami jogszabállyal nincs tiltva. A jogállamban senki sem vonható (büntetőjogi) felelősségre olyan magatartásért, cselekményért vagy mulasztásért, melynek elkövetését megelőzően a törvény pontos tényállás és jogkövetkezmény (szankció) tekintetében, egyedileg pontosítva nem tiltott. A *szabadság* szavatolása szerves része a jogállamiságnak. Senkitől sem vonható meg jogellenesen a mozgásszabadság, ellenkező esetben a sérelmezettnek teljes kártérítés jár. A jogállamban általános a károkozás *tilalma*. Beleértve az állami szerveknek kárfelelősségét az állampolgárnak jogellenesen okozott karáért. A jogszerűen szerzett *tulajdon csak közérdekből szüntethető meg*, törvénnyel szabályozott kisajátítási eljárás lefolytatása útján, azonnali, teljes és méltányos kártalanítással. A jogállamban védve vannak a *személyiségi jogosultságok*, tehát olyanok, amelyek a személyiséghez kötődnek, amelyek nem idegeníthetők el és az alapjogok körébe tartoznak. Amilyen az élet, a testi épség, az egészség, és a szabadság. A személyiségi jogok köréhez tartoznak továbbá az

általánosként fémjelzett emberi méltóság, és a különlegesként minősített személyiségi jogok (pl. névviselési jog, a személyes szféra, a titokvédelem, a szellemi alkotások nemvagyonai komponense, és a pietás).¹

A jogállamban védettek, szavatoltak a közjogi értelemben vett *egyéni és kollektív* jogosultságok. Különösképpen vonatkozik ez a lelkiismereti, békés gyülekezési, egyesülési-egyesületi, az aktív és a passzív választói jog gyakorlásának szabadsága területére. Ide tartoznak továbbá a tájékoztatásra való jog (sajtószabadság), az oktatásra, a tudományos kutatás és eredményeinek közlésére vonatkozó szabadságra, a munkavállalásra vonatkozó jogosultságok is.

A jogállamban szavatoltak az *alapjogok*, az ember alapvető egyéni és közösségi jogai (emberi méltóság, szabadság, személyi biztonság, jogtalan támadás elleni arányos védekezés, személyes adatok védelme, a gondolati szabadság, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, a magán- és a családi élet, az otthon védelme, a kapcsolattartás, a véleménynyilvánítás, a békés gyülekezési jog, a tulajdonhoz való jog, a törvény előtti egyenlőség joga, a testi és lelki egészséghez való jog). Az alapvető jogok mindenkinek, bármely megkülönböztetés nélkül járnak.

A modern jogállamban *tilos* mindennemű *diszkrimináció* (megkülönböztetés), tilos a jogosultságoknak nemre, fajra, származásra, nyelvre, nemzetiségre, vagyoni helyzetre, korosztályra nézve történő (negatív) differenciálása, megkülönböztetése.

A *bíróságok* hatáskörébe az tartozik, hogy a parlamentben (Országgyűlésben) meghozott törvényeket a jogvitákban *részrehajlás nélkül* alkalmazzák, összhangban a törvény szavával és szellemével (céljával, rendeltetésével), követve a helyes jog feltárására alkalmas jogértelmezési módszereket, és a logikai szillogizmus szabályaival összhangban, a felvett bizonyítékok alapján, a megállapított tényállásra, a vonatkozó norma (általános, vagy egyedi jogszabály) rendelkező részét alkalmazza, a hozzá fűzött jogkövetkezményekkel.

A *közigazgatás* pedig biztosítja a törvény végrehajtásának feltételeit, azaz végrehajtását.

A modern jogállamban a *jogalkotás alkotmányossági kontrollját* az alkotmánybíróságok végzik: kiiktatják a jogrendből azokat a törvényeket, vagy ezeknek egyes rendelkezéseit, amennyiben megállapítást nyert, hogy ellentétesek a jogforrások csúcán levő alkotmánnyal, alaptörvénnyel.

A helyes jogalkalmazást a *jogorvoslati rendszer* (rendes és rendkívüli jogorvoslat útján), a jogágak szerinti eljárások (polgári peres eljárás, benne a nemperes eljárásokkal, büntető eljárás, általános és különleges közigazgatási eljárás) biztosítják, azáltal, hogy az elsőfokú bírósági határozat felülvizsgálható másod-, vagy

¹ Ld. SZALMA József, Sérelemdíj- és a személyiségi jogok megsértésének magánjogi szankciói az európai és a magyar jogban, KRE ÁJK, Acta Caroliensis, Budapest, 2018.

harmadfokon, vagy azért, mert a tényállás nem volt helyesen megállapítva, vagy, mert az anyagi és eljárási jogszabályok helytelen alkalmazást nyertek.

A közigazgatási eljárás sajátossága az, hogy ebben az egyik fél az állam, vagy ennek szerve, a másik pedig az állampolgár, akik egymással felé- és alárendelti kapcsolatban állnak, szemben a bírósági eljárással, pl. a polgári peres eljárással, melyben a felek (felperes és alperes) egymáshoz képest mellérendeltek. Emellett, a bírósági eljárásban uralkodó, a felek által gyakorolt perrel való szabad diszponálási (rendelkezési) elvvel szemben, a közigazgatási eljárásra jellemző ennek hivatalból történő elindítása és vezetése, valamint az adminisztrációnak a diszkréciós (szabad megítélési) elven alapuló határozathozatala. Emiatt a *jogerős közigazgatási határozatok* a jogállamban, törvényességi ellenőrzés céljából, a *bírósági úton* (rendszerint legfelsőbb bíróság), *felülvizsgálhatók*. Tehát a modern jogrendszerekben a jogállamiság biztosítása céljából, megvannak mind a jogalkotás (alkotmánybíróság), mind a jogalkalmazás (bírósági és más hatósági eljárásban meghozott határozatok ellenében benyújtható jogorvoslati rendszer), mind a végrehajtás során (jogerős végzések bírósági kontrollja) előírányzott kontroll-funkciók. Egyébként a büntetőeljárásra is jellemző az officiális elv, vagyis az eljárás elindítása és vezetése (az ún. materiális igazság felderítése céljából) hivatalból történik.

A modern jogállamisági doktrína szerint a *hatalmi ágak keveredése* (pl., ha az egyik hatalomág saját kompetenciája mellett a másikat is végzi, vagy a másik hatalomágat utasítja) a jogállamiság csorbulásához vezet.

2. *A jogtudomány ágai, melyek az jogállamiság meghatározásával foglalkoznak.* Mivel a jogállamiság az állam működési rendjét és a hatalom gyakorlásának *hatáskör és illetékesség szerinti megosztási módját* érinti, a jogállamiság fogalmával, szűkebb értelemben, elsősorban a *közjogi* és jogelméleti tudományok (az állam- és jogelmélet, az alkotmányjog, büntetőjog, közigazgatási jog, az eljárásjogi rendszerek, mint a polgári perrendtartás, büntető eljárásjog, közigazgatási eljárás, nemperes eljárások, végrehajtási eljárás), tágabb értelemben, *jelentőségével, meghatározásával, rendeltetésével*, a tételes jogtól eltekintve, általános módon, pedig a jogfilozófia, fejlődésmenetével pedig a jogtörténet tudománya foglalkozik. A jogállamiság azonban nemcsak a közjogot, hanem a jogrendszer egészét érinti, belértve a *magánjogot*, ezen belül pedig az állampolgárok vagyoni és személyiségi jogait és biztonságát, – ezért a magánjogtudomány is behatóan foglalkozik a jogállamiság egyes kérdéseivel. Ilyen kérdések a szerzett jogok oltalma, a generálklauzulák alkalmazási módja, a joghézag², a polgári jogi jogszabályok értelmezésének módja, a kényszerítő és megengedő normák közötti határvonal meghatározása, beleértve a szerződéskötési autonó-

² Ld. SZALMA József, *A joghézag – különös tekintettel az európai és a magyar magánjog generálklauzuláira*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, új folyam, 2020, VII. évfolyam, 1–2. szám, 335–363.; uő., *Joghézag az európai és a magyar magánjogban*, Létünk, – Társadalom, Tudomány, Kultúra –, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2020, 7–36.

miát, a polgári törvénykönyvek jövőbeni hatálya és a visszaható hatályának tilalma, nem utolsó sorban, az emberi élet, méltóság és szabadság, a személyiségi jogok tisztelete, a tulajdon biztonsága és oltalma stb.

3. *Az eklektikus fogalom-meghatározások.* A jogállam fogalom-meghatározását illetően, e fogalom fejlődésmenetére tekintettel, inkább az *eklektikus* (a jellemzőket nem zártkörűen felsoroló, nyitva tartott) *definíciók* jutnak kifejezésre, mint a teljesek. Tehát inkább jellemzőek a jogállamiság fontosabb jegyeiről, legtöbbször nem zártkörű felsorolás útján történő fogalom-meghatározások. Pl. az, hogy a jogállamban az ítélkezési folyamatban a bíróságok más hatalmi szervektől függetlenek és a jogvitáról csak az előre meghozott törvények szerint határozhatnak; vagy az, hogy a jogállamban az új törvényeknek csak jövőbeni hatálya lehet, visszamenő nem; hogy a jogállamban az egyes hatalmi ágak (jogalkotói, jogalkalmazói, végrehajtói hatalom) egymástól el vannak választva, törvénnyel meghatározott külön illetékességgel és hatáskörrel; hogy a jogállamban jogsértés esetében biztosított a bírói út (bírósághoz fordulás lehetősége) és a fellebbviteli kontrollt szavatoló rendes és rendkívüli jogorvoslat; hogy a jogállamban a jogvitáról a bíróság belátható időn belül dönt, hogy a bíróság pártatlan és fair eljárást tanúsít stb. Az eklektikus definíciók azt mutatják, hogy a jogállamiság fogalmi jegyei, a legfontosabb közös nevezők mellett, országonként, egyfelől, árnyaltan sajátos értelmezést, másfelől, főként a polgári korszaktól kezdődően, sok tekintetben egyetemes, közös jegyeket és jogfejlődést mutatnak.

4. *A zártkörű definíciók.* Akadnak olyan fogalom-meghatározások is, amelyek zártkörűen határozzák meg a jogállamiság lényegét, összes jegyeit, tehát *teljes definícióra* törekednek. Hozzáfüzhető, hogy ezek a definíciók nagy mértékben konvergens elemeket tartalmaznak, s csupán árnyalataikban, hangsúlyaikban különböznek egymástól. Egyik szerint a jogállamiság (Rechtstaatlichkeit, n.) azt jelenti, hogy a *kormány és a közigazgatás csupán a hatályos törvények keretében működhet*. Ez biztosítja azt, hogy a polgárok védve legyenek az önkénytől, diszkriminációtól és az emberi jogok megsértésétől. A másik definíció szerint a jogállamiság azt jelenti, hogy a *politikai hatalom csak a jog alapján és keretében* valósítható meg. A harmadik definíció szerint a *legfelsőbb hatalmi szervek működése formális és tartalmi feltételekhez kötött*, amelyek arra szolgálnak, hogy biztosítsák, óvják a szabadságjogokat. A Wikipédia elektronikus enciklopédiájában található rövid, frappáns definíció szerint, a jogállamiság legáltalánosabb értelemben a *közhatalom jognak való alávetettségét* jelenti. Ugyanott a portál szerzője hozzáfűzi, hogy a jogállam olyan állam, mely elismeri és betartja a nemzetközi és ezekkel összehangolt hazai emberi jogokra vonatkozó törvények és konvenciók szabályait és saját működését ezeknek rendeli alá.³

³ Vö.: SZLADITS Károly, *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya*, In: SZLADITS Károly (szerk.), *Magyar Magánjog*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1941,

Közben a jogállamiság közös ismérveit feltáró definíciók pótlása szerint, nemcsak a főhatalom és ágaira vonatkozik a joghoz kötöttség, hanem egyaránt a *helyi* (települési és más önkormányzati) hataloméra is, a helyi hatalmi visszaélés megelőzése és elhárítása céljából.

5. *Fejlődésmenet.* A jogállamiság azon fogalma, amely az állam, azaz legfelsőbb hatalmi szerveinek joghoz kötöttségét hirdeti, az újabb, azaz a modern korban, pontosabban a XIX. század első felében, a *polgári jogállam* kialakulásának korában, azaz a polgári korszakban fogant, de mára már általánosan elismert alkotmányi jogi elv. Arról a korszakról van szó, amikor a rendi, *rendek szerinti különjogokat* jelentő társadalomból való *jog előtti egyenlőséget* meghirdető társadalomba való áttérést, *átmenetet* jelentette (*Robespierre*). A francia *Montesquieu* szerint a jogállamiság szemben áll a hatalom „elfajulásával” (féktelenségével). Szerinte, ha a hatalom elfajul, féktelenné válik, ennek csak az ellensúlyozó hatalom vethet gátat. Így, érvelése szerint, az elfajulást meg kell előzni, ennek legjobb, legkézenfekvőbb módja pedig az egyes hatalmi ágak egymástól való szétválasztása lehet, úgy, hogy egymástól elkülönített feladatokat kell ellássanak: a parlament a jogalkotói, a bíróság a jogalkalmazói, a kormány a végrehajtói hatáskört kell gyakorolja. A hatalom „elfajulásának” vagy kizárólagos gyakorlásának kérdése minden társadalomban, azaz minden korszakban felmerült. Így pl. *Platón*, a híres ókori hellén filozófus véleménye szerint, abszolút hatalmat még érényes embernek sem szabad adni.

I. kötet, ad 40.; HARMATHY Attila, Állami beavatkozás – alapvető elvek a nemzeti jogokban és az Únió *jogában*, In: Állam és magánjog, Törekvések és eredmények az Európai Únió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog és polgári eljárásjog keresztmetszetében (szerk.: CSEHI Zoltán – RAFFAI Katalin), Pázmány Press, Tanulmányok, 20, Budapest, 2014, ad 13.; VÉKÁS Lajos, *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, Budapest, HVG/ORAC 2001, ad 138.; Államtudományi klasszikusok, 6. kötet, (sorozatszerkesztők PATYI András, TRÓCSÁNYI László, Dialóg Campus, Budapest, 2017, XXXV, 275 (ebben ld.: VARGA Zs. András bevezető tanulmányát: *Eszmény és valóság – Rudolf Gneist jogállamfelfogása*, V–XXV, szerzői életrajz; KOI Gyula, *Rudolf Gneist élete és művei*, XXVI–XXXV, GNEIST Rudolf: *A jogi állam*; Polgári politikai lexikon – Jogállam, Kairosz, 2008; BORDÁS Mária, *A hatékony állam és a jogállam konfliktusa*, Jura, Pécs, 2011. évi szeptemberi száma. Ld. továbbá: POKOL Béla, *A magyar parlamentarizmus*, Budapest, Cserépfalvi, 1994; uő., *Jogelmélet és joggyakorlat*, Budapest, Rejtjel, 2000, 114.; uő., *A bírói hatalom*, Századvég, Budapest, 2003; KIS János, *Alkotmányos demokrácia*, Budapest, Indok, 2000; A jogelvekről, ld. TAMÁS András, in: Állam és jogelmélet, Únió, Budapest, 1998; a szerzett jogokról, ld. SZIGETI Péter–TAKÁCS Péter, *A jogállamiság jogelmélete*, Bp. 2004, 281–283. A törvényhozás tanáról, ld. TAMÁS András, *Legistica*, 1999; az ítélkezéstannról, ld. BENCZE Mátyás, *Az ítélkezéstan alapvonalai*, Leviatán, 2005; JAKAB András, *A jogszabálytan főbb kérdéseiről*, Budapest, Únió, 2003; VISEGRÁDI Antal, *A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe*, Budapest, KJK, 1988; uő., *A jog hatékonysága*, Budapest, Únió, 1997, 211.; TAKÁCS Péter (szerk.), *Joguralom*, Budapest, Osiris, 1995 stb.

A korai rendi társadalom fékei. A korai európai rendi társadalomban, s elvben hasonlóképpen volt (a történelmi) Magyarországon is, pl. az Árpád-házi uralkodóink idejében (X–XIII. sz.), az ún. *abszolút monarchiában, az uralkotó kezében összpontosult az összes legfelsőbb hatalmi ág*: a törvényhozói, igazságszolgáltatási és a kormányzati. Nem mondható azonban, hogy ebben a korszakban nem voltak a főhatalommal szemben álló (mai nyelven) társadalmi „fékek.” Pl. Angliában, 1215-ben jön létre az uralkodó hatalmát korlátozó Magna Charta Libertatum, és ennek folytatásaként az ún. történelmi alkotmányozási folyamatban az 1628. évi Petition of Rights, az 1679. évi Habeas Corpus Act, az 1689. évi Bill of Rights, az 1701. évi Act of Settlement.

Magyarországon, a történelmi alkotmányozásnak számos jelentős szakasza volt. Az 1222. évi, II. András által kiadott, uralkodóval szembeni nemesi ellenállási jogot meghirdető *Aranybullát* az angol Magna Charta Libertatumhoz szokta a jogirodalom hasonlítani. Werbőczy *Tripartituma* (1514) a nemességen belüli egyenlőséget (unae et edaemque nobilis) hirdeti meg, amely tehát (elő) jogok tekintetében kiegyenlíteni kívánta a fő- és köznemeseket. A *magyar történelmi alkotmányozás*⁴ sorába, mint sarkalatos törvényt⁵, a jogirodalom a *Pragmatica Sanctiót* is besorolja (1723. évi I., II., III. tc.), mely a Habsburg-ház nőági öröklését tette lehetővé. Sarkalatosnak tartható az 1848. évi XV. tc. is, amely meghirdeti a polgárok *törvény előtti egyenlőségét*.⁶ Előbb az Országbírói Értekezleten, utólagos császári jóváhagyással meghozott 1861. évi *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*⁷, majd az 1867 évi (osztrák–magyar) kiegyezési al-

⁴ Ld. SZALMA József, *A történelmi alkotmány és a sarkalatos törvények*, Miskolci Jogi Szemle, XII. évfolyam, 2017/2. szám, 25–38.

⁵ Ld. BEÉR János, CSIZMADIA Andor, (ed.), *Történelmünk a jogalkotás tükrében: Sarkalatos törvényeinkről* (1001–1949), Budapest, 1966.

⁶ Ld. 1848. évi XV. törvénycikket (az ősiség eltörléséről: (1) paragrafus:” A Ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi”. Ld. in: *1836–1868. évi törvénycikkek*, Pallas Társulat, Budapest, 1896, 237.

⁷ Ld. Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott törvénykezési szabályok (ITSZ, In: *1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Pallas Társulat, 1896, ad 282.). Ennek első paragrafusa szerint, a magyar polgári anyagi magántörvények visszaállíttatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt pótlásokkal (...). Az alaki részben az ITSZ rendezi a magyar bíróságok helyreállítását, jogállását: „A volt magyar bíróságok visszaállíttatnak nevezetesen, a 24. par. szerint: A rendezett tanáccsal nem bíró községekben a helybeli bírónak két előljáró közbejöttével az 1832–36. tc. értelmébeni bírósága. A 25. par. szerint: Szabad kir. és rendezett tanáccsal bíró városokban a) a bírónak két tanácsbeli közbejövetei bírósága, b) a városi tanács ill. a városi törvényszék. A 26. par. szerint: A jáász-kún, a hajdúvárosok és 16 szepesi város kerületeiben az 1848-ig fennálló bíróságok. A 27. paragrafus szerint: Megyékben a) a szolgabíró esküdt társával, b) az alispán, kihez a szolgabíró és esküdt, mint bírótársak járulnak, c) a megyei törvényszékek, melyekre nézve az állandóság eszméjét már 1840:22. tc. 6. paragrafusa és az 1848:11, tc. kimondták, s

*kotmány*⁸ újra lehetővé tette a magyar Országgyűlés törvényhozási tevékenységét és az önálló magyar bíróságok működését.

Az *Aranybullában*, mely Magyarországon elsőként korlátozta a királyi (uralkodói) hatalmat, normatív megfogalmazást nyert a nemesek ellenállási joga az uralkodó visszaélő hatalomgyakorlásával szemben. Az Árpád-ház korában, ezt megelőzően is születtek hatalomkorlátozó vagy önkorlátozó szabályok, pl. a *királytűkrök*, melyek az *erkölcsi* szabályok betartására, a jó, morális, *jószokásokkal*, *jóerkölccsel* összhangban levő uralkodásra, tehát az uralkodói önkorlátozásra intettek. Ilyenek voltak Szent István fiának, Imre herceghez intézett *Intelmei* (XI. sz. eleje)⁹, melyek pl. a mérsékletességre, a gyengék – a nők, az idősek és a gyermekek oltalmának szükségére utaltak.

A népi emlékezetten túlmenően, a történeti források a méltányossági és erkölcsi szabályok érvényesítését célzó uralkodói törekvéseket jegyeznek *Mátyás királyról, az igazságosról*, aki oltalmazta az „egyszerű” embereket a *földesúri (helyi) önkénytől*. A felvilágosodással (XVI–XVII. sz.) párosuló késői rendi társadalomban, Magyarországon, a *Felső* (rendek képviselétéből) és Alsó Házból (a polgárok képviselétéből) állt az Országgyűlés, mely fokozatosan átvette a törvényhozási hatalmat az uralkodótól. A vonatkozó magyar alkotmánytörténeti irodalom szerint ebben a folyamatban az Országgyűlés valójában eleinte a legfelsőbb ítélkezési hatalmat gyakorolta, a „törvénykezés” fogalma alatt nem a jogalkotást, hanem a jogalkalmazást értette. A késői rendi fejlődésmeneti szakaszban került sor az Országgyűlés által gyakorolt ítélkezési hatalom helyett, a jogalkotási hatalom átvételére. A külföldi jogirodalom szerint is, a korai magyar rendi társadalomban a hatalmi ágak közül a törvényhozás hangsúlya te-

amelynek állandósítását jelenleg a telekkönyvi intézvény természete és megváltozott viszonyokhoz idomított törvénykezési rendszer, multhatatlan szükségé teszik.”

⁸ Ld. az 1867. évi I. törvénycikket, mely szerint Ferencz József Magyarország és társországainak királyává avattatik és koronáztatik. (Ld. In: 1836–1868. évi törvénycikkek, Budapest, Pallas Társulat, 1896, 326.). A bíróságok a XII. tc. értelmében többé nem tartoznak a közös ügyek (hadügy, külügy, pénzügy – utóbbi amennyiben a közös költségekre vonatkozik, 8–24. par.) körébe. Ld. 1836–1868. évi törvénycikkek, i. mű, ad 333. A XII. tc. negyedik bekezdése szerint: az 1723. évi I. és II. tc. értelmében Ausztria és Magyarország egyfelől az egész ország együttes birtoklását valósítja meg, másrészt pedig Magyarországnak önálló törvényhozási és kormányzati függetlenséget biztosított és ez a jövőben is sértetlenül így marad (Pragmatica sanctio). A XII. tc. 5. paragrafusának értelmében „*Öfelsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.*” (I. mű, 334).

⁹ Ld. HAMZA Gábor, *Szent István törvényei és Európa*, In: *Szent István és Európa*, Profesz-szorok Háza, Budapest, 2001, 13–21.

kintetében nem volt első helyen. A XVI. századtól kezdődően, a törvényhozási hatalom (potestas legislatoris) első helyre került.¹⁰

Az 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról hirdeti meg a bírói hatalom függetlenségét, olyan értelemben, hogy az ítékezés nem központi (királyi) „parancsoktól” függ, hanem „az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai” szerint történik.¹¹

A rendi társadalomban a *rendi alkotmány*, mely a *rendek különjogait* oltalmazta és ezen belül korlátozta a főhatalmat, a *polgári korszakban*, a *jog-egyenlőséget és alapvető emberi jogokat hirdető alkotmány* a főhatalmat abban és oly módon korlátozta, hogy e korlátozás értelmében mindenkinek egyenlően járnak a szabadságjogok. Az egyszer meghozott törvény a hatalmat is kötelezi. Ennélfogva az *alkotmány*, azon kívül, hogy egy ország működési rendjét szabályozta, egyúttal *jéket és hatalomkorlátozást* jelentett.

A *magyar Alkotmánytörténet*, kiemelkedő *kortárs művelői*, ugyan más-más szempotok figyelembevételével, részben különbözőképpen, részben egyetértően láttatják a történelmi alkotmány funkcióját.

Mezey Barna a történelmi alkotmány elemzésében a jogfejlődést mutatja fel, azaz azt, hogy a történelmi alkotmányozás során, hatalomkorlátozó törvények nem egyszerre léptek hatályba, hanem sorsfordulókon, hoztak újat és építették a jogrendszert.¹² *Mezey Barna* (a jogállamiság fényében is) elemzi a magyar büntetőjog kodifikációját, kihangsúlyozva, hogy a Csemegi Kódexben (1878), – habár a kódex kerüli a definíciókat, a modern büntetőjognak megfelelően, az egyes bűncselekmények pontos leírást nyertek, szemben a korábbi, korai rendi társadalomban fennálló büntetőjogi inkriminációval, mely előfordulóan megengedte a bűncselekmények (jogbizonytalanságot okozó) generálklauzulás szabályozását.

Stipta István munkáiban, a rendi alkotmánykorszakot (is) figyelembe véve, többek között, a polgári korszak hatalomági elválasztásának ad hangsúlyt.¹³

¹⁰ Vö.: MOHNAHAUPT Heinz, *Quellen und Literatur zur ungarischen Rechtsentwicklung in der Aufklärungszeit*, In: *Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis*, III. (szerk. SZABÓ Béla, MADAI Sándor, SÖRLEI Ágnes közreműködésével), Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet, Debrecen, 2002, 79–105., ebben: a törvényhozási hatalom a magyar középkorban, 93.

¹¹ Ld. MEZEY Barna–GOSZTONYI Gergely, *Magyar alkotmánytörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2020, 61.

¹² Ld. MEZEY Barna–GOSZTONYI Gergely, *Magyar Alkotmánytörténet*, 2020. Ld. továbbá, MEZEY Barna, SZENTE Zoltán, *Európai Alkotmány- és parlamenttörténet*; MEZEY Barna, *A magyar Országgyűlés történetének képekonyve*; MEZEY Barna (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Budapest, 2003 (több kiadás) stb.

¹³ Ld. STIPTA István, *Wertikale Gewaltentrennung*, Die Rolle zum Verfassungsschutz der ungarische Komitate, In: MEZEY Barna, MÁTHÁ Gábor (szerk.), *Von den Ständenversammlungen bis parlamentarische Regierungssystem in Ungarn*, *Studien zum Parlamen-*

Igaz, munkáiban a szokásos „*horizontális*” hatalomági szétválasztás helyett, a *vertikális* hatalommegosztást tárgyalja, vagyis a magyar történeti példán keresztül, a központi és a helyi (megyei) hatalommegosztást. Ideértve a magyar történeti alkotmány és a hazai közjogi, közigazgatási jogvédelmet.¹⁴

Karácsony András jogfilozófiájában¹⁵ a polgári korszakra való tekintettel, a „jogi hermetizmust” helyezi előtérbe, a kelsen¹⁶ (majd Luhmann, Bibó és Verdross szempontjainak figyelembevételével) állásfoglalást követve állapítja meg, hogy amikor a jog kihirdetésével hatályba lép, önnálló, objektív nyelvi és normatív jelentéstartalommal bír, így a jog értelmezése gyakran jogon kívüli (pl. nyelvi, logikai értelmezés), vagy jogon belüli (pl. szisztematikus) értelmezési szabályaihoz fűződik.

Pokol Béla munkáiban kihangsúlyozza, hivatkozva a történeti/történelmi értelemben vett magyar jogfejlődésre, hogy az „alkotmány”, hatalomkorlátozó jelleggel, valójában időben egymástól eltolódó, sorskérdésekre vonatkozó sarkalatos törvényekként jelenül meg. A kartális alkotmánnyal szemben, mely a *többi törvénynek felérendelt*, azaz az egyszerű törvények felett álló törvény, a történelmi alkotmány a többi törvénnyel egyenrangú, „*párhuzamos*”, *mellérendelt*. Így a jogegység céljából, ezek (a sarkalatos törvények és az egyszerű törvények) egymással, közöttük levő hierarchia nélkül, „*horizontálisan*” kell összhangban legyennek. A sarkalatos törvények az egyszerű törvényektől jórészt nem a meghozataluk hatásköri módjában, hanem tartalmában különbözik, abban, hogy a korábbi rendszer társadalomszervezési alapelveihez képest, más-ként szabályoz.

tarismusgeschichte, Budapest-Graz, ELTE ÁJK, 2001, 153., 101–128.; uő.: *Die vertikale Gewaltentrennung, Verfassung- und rechtsgeschichtliche Studien*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005, 332.; uő., *A magyar bírósági rendszer története*, 2. Javított kiadás, DUP, Multiplex Media, Debrecen, 1998.

¹⁴ Ld. STIPTA István, *A magyar történeti alkotmány és a hazai közjogi – közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. Ld. uő., *Történelmi alkotmány és közigazgatási bíráskodás*, In: CHRONOWSKY Nóra, POZSÁR-SZENTMIKLÓSSY Zoltán, SMUK Péter, SZABÓ Zsolt (szerk.), *Történelmi alkotmányunk és a közigazgatási bíráskodás*, Liber Amicorum István Kukorelli, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 343–347.

¹⁵ Ld. KARÁCSONY András, *Jogfilozófia és társadalomelmélet*, Pallas Stúdió /Attraktor Kft., Budapest, 2000, ebben: *Megjegyzések a jogi hermeneutikáról*, 99. Karácsony utal arra, hogy a jogi hermeneutika v. értelmezéstan a görög-latin gondolatértéket hagyományon alapul, tematikailag egyaránt érintkezik a jogon kívüli (pl. a filozófiai, teológiai hermeneutika), jogon belüli (pl. jogi módszertan, jogdogmatika, jogi érveléstan) tárgy-területekkel, illetve olyanokkal, melyek a jogon belül és kívül is fellelhetők (pl. retorika, topika).

¹⁶ Ld. pl. Hans Kelsen, *Tiszta jogtan* (Reine Rechtslehre), fordította: BIBÓ István, 1937, szerk. VARGA Csaba, Budapest, ELTE ÁJK Bibó István Szakkollégium, 1988, utánnymás, Rejtjel, Budapest, 2001.

A hatályos magyar jogban a sarkaltos törvényt és az Alaptörvényt is az Országgyűlés hozza meg. Az egyszerű törvénytől eltekintve, melyet a képviselők egyszerű többsége szavaz meg, a sarkalatos törvényeknél szükséges a minősített, kétharmados többség. Tehát a hatályos magyar jogban az Alaptörvényt nem külön ún. alkotmányozó nemzetgyűlés (mint pl. a francia jogban), hanem az Országgyűlés hozza meg. Ez is utal arra, hogy az Alaptörvény, ugyanúgy, mint más törvény, az Országgyűlés jogalkotói tevékenységéből ered. Más szóval, a (történelmi) sarkalatos törvényeknek az a jellemzője, hogy az addigi jogfejlődéshez képest (pl. a különjogok és/vagy jogegyenlőség elvére tekintettel) másként rendelkezik. A mai, hatályos magyar jogban, az Alaptörvényben a sarkalatos törvények köre zártkörűen meg van határozva, olyan értelemben, hogy mely jogterületre vonatkozhat. A történelmi magyar alkotmányozás azonban nem szabta meg, melyek a sarkalatos törvények, ez inkább (országszervezési) tartalmuktól függött. A vonatkozó magyar jogirodalom utal arra, hogy a történelmi alkotmányozás folyamatában (utólag) maga a jogirodalom minősítette az egyes törvényeket sarkaltosnak, függően közjogi jelentőségüktől és nem meghozataluk módjától. A hatályos magyar Alaptörvény azonban zártkörűen nevesíti azokat a jogviszonyokat, amelyeket sarkalatos törvénnyel, tehát kétharmados törvénnyel kell szabályoznia az Országgyűlésnek.

Egyébként Pokol Béla munkáiban is fémjelzetten, a hatalomgyakorlás módjára is hatást gyakorlóan a jognak *különböző rétegei* vannak, maga a parlament által megalkotott törvény gyakran utal a *törvényi jogon kívüli szabályrendszer*ekre vagy sztenderdekre, továbbá a jogalkotás nem fejeződik be a törvények megalkotásával, a bíróságok, a *bírói gyakorlat* is ad a jognak „mélyítést”, azáltal, hogy az alkalmazás során értelmezi a (helyes) jog jelentését.¹⁷

A történelmi alkotmányi (sarkaltos) és „egyszerű” törvények egymással nem hierarchikusan vannak alá- és felé rendelési kapcsolatban, hanem *egymással horizontálisan kell összhangban lenniük*. A történelmi alkotmány elmélete arról szól, hogy akár az egyszerű törvények is lehetnek sarkalatosak, ily módon „alkotmányi”, vagyis hatalomkorlátozó jellegűek, vagy a hatalom gyakorlá-

¹⁷ Ld. pl. Béla POKOL, *Die graduelle Verdoppelung des Rechtssystems durch die Verfassungsgerichtsbarkeit, Jahrbuch für Ostrecht*, Verlag C.H. Beck, München, Band 61 (2020), 165–184. Pokol Béla szerint a magyar alkotmányfejlődésre, azaz a jog struktúrájára nézve három tendencia állapítható meg: „*A jogi normák rendszere, mint más értelmi rendszer, egyre inkább mint három jogréteg együttes terméke tud működni az utóbbi évszázadok társadalmában: (1) jogalkotási folyamatokban alakuló szövegréteg; (2) a jogi szövegben levő fogalmak, kategóriák, disztinkciók, értelmi összefüggéseit tisztázó és és kidolgozó jogtudósok jogdogmatikai rétege; és végül (3) a jogot az egyes esetekre alkalmazott-pontosító felsőbíróságok eseti jogrétege adja a jogrendszer három rétegét az 1800-as évektől kezdve.*” Ld. POKOL Béla, *A jogrendszer duplázódása*, In: *A jogrendszer többrétűsége* (szerk.: TÓTH J. Zoltán), KRE ÁJK, Acta Caroliensis Conventorum Stientiarium Iuridico-Politicarum, XXX, Budapest, 2020, 10.

sának módjáról és kereteiről szólóak, ha sorsfordulókon, a korábbihoz képest, lényegesen mást, nem öncélúan, a megváltozott társadalmi elvárásoknak megfelelően újat sugallnak. Mivel az „új” más, másról szól, nem is állhat ellentétben a „korábbival”. Az „új” sarkalatos törvény, kivéve, ha ellentmond a korábbinak, a korábbi nem szünteti meg.

Ehhez hozzá fűzhető, hogy *Werbőczy Tripartitumában*¹⁸, a kor szellemében (mégis) szó van az új és a régi törvény, azaz a törvény és szokás, alkalmazási sorrendjéről, amennyiben tartalmuk ellentétes. Ilyen esetben főszabályként az új törvénynek ad előnyt. A szokás azonban Werbőczy Tripartitumában, különösen a helyi, hosszantartóan kialakult, mindenki által elfogadott és követett norma, melynek alkalmazhatóságát az általános vélemény is alátámasztja, felülírhatta a törvényt.

A történelmi alkotmány egyébként *nem egyszerre*, egy időben, nem egyetlenegy szisztematikus, országszervezési aktusban jön létre, *hanem időben egymástól eltolódva*, de ennek ellenére, egymást kiegészítve, együtt képezi a hatalom működését és korlátozásának módját. Mint fennebb jeleztük, azzal a megszorítással, hogy az újabb sarkalatos törvény elvben nem szünteti meg a korábbi, mert másról szól. Így az ún. történelmi alkotmány doktrínája szerint az alkotmányt több, különböző, sorsfordulókat fémjelző időszakokban meghozott országszervezést és ezeknek alapjait érintő törvények képezik. Ezzel szemben áll az ún. *chartális alkotmány*, mely teljességre törekedve, *egy egységes, egy időben meghozott jogi aktusban* szabályozza a hatalmi ágak hatáskörét és illetékességét, működési rendjét és rendszerint, az át nem vett részekben, *megszünteti a korábbi alkotmányt*.

A *hatályos magyar Alaptörvény kombinációja a történelmi és a kartális alkotmánynak*, igaz, hangsúlyozván a kartális elemeket is, belértve azt is, hogy a jogforrások csúcán levő általános jogi aktussal, az Alaptörvénnyel összhangban kell, hogy legyen az egyszerű és a sarkalatos törvény is.¹⁹ Ugyanakkor elő-

¹⁸ Ld. pl. HAMZA Gábor, *Werbőczy Tripartituma mint sajátos jogforrás*, In: *Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, a Magyar Tudomány Napja a Délvidéken* (szerk. SZALMA József), 2011, Újvidék, 2012, 31–43.; uő., Szent István törvényei és Európa, In: *Nem akarunk csonka Európát*, i. mű, 105–120.; uő., *Das Tripartitum von István Werbőczy* i. mű, 49–63.; uő., *Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege*, Jogtudományi Közlöny, 1993, 48, 231–233; uő., *Tripartitum mint jogforrás*, In: *Degré Alajos emlékkönyv*, UNIO Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1995, 77–85.

¹⁹ Ld. SZALMA József–CSERVÁK Csaba, *A történelmi, történeti alkotmány és értelmezési kérdései az új magyar Alaptörvény fényében*, *Létünk*, Újvidék, XLVII. évfolyam, 2017. évi 2. szám, 9–38. Ld. az Alaptörvény R) cikkének (1), (2) bekezdéseit: „(1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. (2) Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkre kötelezőek.” Az Alaptörvény T) cikke szerint pedig: „(1) Általánosan kötelező magatartási szabályt az Alaptörvény és az Alaptörvényben megjelölt, jogalkotói hatáskörrel rendelkező szerv által megalkotott, a hivatalos lapban kihirdetett jogszabály

irányozza a tételes magyar alkotmányi jog szerinti sarkalatos törvény intézményét is, melynek meghozatala minősített parlamenti többségi voksot követel meg, mivel az alkotmány „folytatásaként” szolgál, azért, mert az ország működési rendjét közelebből szabályozza.

A fevilágosodás és a természetjogi jogfilozófia hatalom-korlátozási doktrínája. Jó háromszáz évvel ezelőtt, közöttük a természetjogász és morális jogfilozófusok (pl. Aquinói Szt. Tamás) megállapították, hogy az összes hatalmi ág „egy kézben tartása veszélyes”, mert ez a hatalommal való visszaéléshez vezet(het), még a legbecsületesebb, legnemesebb uralkodó esetében is. A polgároknak az államhatalmi szervek visszaélése elleni védelmét szolgálóan jött létre a hatalmi ágak (kormányzati, törvényhozási és jogalkalmazási-bíróági hatalom) egymástól való szétválasztása. Úgyhogy, mára már a hatalmi ágak egymástól való szétválasztása minden valódi demokráciára egyaránt jellemző. A jogállamiság – a jogállamiság felé való törekvés – közérdek, a jogba vetett bizalom biztosítása, a jogbiztonság céljából mindenkinek érdeke, a legfelsőbb hatalmi szerveknek, az állampolgároknak és szervezeteiknek egyaránt.

Reformáció. Az állam és az egyház egymástól való különválása (a Luther Márton által meghirdetett elvek mentén) a *reformáció* korszakában, jelentős változásokat hozott.²⁰ Hosszútávon a *vallásszabadságot, a lelkiismereti szabadságot* segítette elő. Korábban az egyház legfelsőbb klérusa szerves része volt az államhatalomnak, s így az államhatalmi szervek végrehajthatták az egyházi döntéseket. A reformáció hatására, az egyház többé nem igényelhetette az állam közreműködését az egyház által marasztaltak szankcionálását illetően. Így, ennek (is) köszönve, Közép-Európában is kifejezésre jutott a lelkiismereti szabadság, a vallási türelem, a bevett vallási közösségek, egyházak szabad tevékenysége, belértve a gondolat- és a vélemény-nyilvánítási szabadságot. Az állam és egyház tevékenységének különválása ma nem jelenti azt, hogy az egyház az állam részéről ne nyerhetne támogatást. A magyar Alaptörvény VII. cikkének (1) bekezdése szerint „mindenkinek joga van a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságához. [...]”. E cikk (3) bekezdése értelmében „az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak”.

A hatalmi ágak különválása a polgári korszaktól kezdődően. A bírói ítéletek típusai. A hatalmi ágak szétválasztása, különválása a polgári korszaktól

állapíthat meg. Sarkalatos törvény eltérően is megállapítja az önkormányzati rendelet és különleges jogrendben alkotott jogszabályok kihirdetésének módját. (2) Jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv elnökének rendelete és az önkormányzati rendelet. (3) Jogszabály nem lehet ellentétben az Alaptörvénnyel.”

²⁰ Vö.: HAMZA Gábor, *Gondolatok az állam és az egyház(ak) kapcsolatának alakulásáról, történeti áttekintés*, Magyar Tudomány, Budapest, 2012/57. sz., 653–659.; uő., *Jogtudományi Közlöny*, 2012/67. sz., 131–134.

keződően és a mai jogrendszerekben a következő: 1) a *törvényhozási* hatalom (Legislative, n.) a választott parlament (pl. Németországban a Bundestag, Magyarországon az Országgyűlés) hatáskörébe tartozik. 2) A *végrehajtó hatalom* (ausführende Gewalt, execution, fr., kormányzati, közigazgatási hatalom, m.) feladata, hogy a törvényt végrehajtsa. Ide tartozik a kormány, a közigazgatás és a rendőrség. 3) *Bírószági*, v. jogalkalmazási hatalom (Rechtssprechende Gewalt, die Judikatur, n., bírósági hatalom, m.), mint független hatalom, mely konkrét jogeset, jogvita kapcsán arról határoz, mi az, ami a törvények szerint helyes és mi az, ami nem helyes, jogellenes magatartás esetében kimondván a törvényben megszabott szankciót. A bíróság a polgári perekben, az eljárásjogi jogszabályokkal összhangban, különböző típusú ítéleteket hozhat. Ha a kereseti kérelmet a jogszabályok értelmében alaposnak tartja, cselekvésre vagy mulasztásra kötelező *marasztaló* ítéletet, ha pedig alaptalannak tartja, *elutasító* ítéletet; ha a kereset megállapításra irányul, *megállapítási* (deklaratív) ítéletet; ha pedig a kereset jogváltozásra irányul, jogváltoztatási, jogmódosító (*potestatív*) ítéletet. Ha az ítélet megtámadására a rendes jogorvolati eljárásban a jogorvoslati határidőn belül, nem kerül sor, vagy ha megtámadására sor kerül, a másodfokú eljárásban hozott döntés, feltéve, ha nem történt első fokra való újratárgyalási visszautalás, *jogerőssé*, majd *végrehajthatóvá* válik. Míg a rendes perorvoslatok rendszerint halasztják, a rendkívüliek rendszerint nem halasztják a végrehajtást.

Diszpozitív és oficiális eljárások. A modern európai jogrendszerekben, így a hatályos magyar jogban is a *polgári* peres eljárás *diszpozitív*, megindítása és folytatása a felek indítványozásán múlik, a bíróság főszabályként nem jár el hivatalból, beleértve a bizonyítási eljárást.²¹ Ez azt jelenti, hogy a polgári peres eljárásban a bíróság csak a felek által indítványozott bizonyítékokat veszi fel. Pl. helyszíni szemle, okiratba való bekekintés, felek, tanúk meghallgatása, szakértői véleményezés. A *közjogi* eljárások, mint pl. a büntetőeljárás vagy a közigazgatási eljárás főszabályként *hivatalból* (ex officio) indított és vezetett. A bizonyítási eljárás során a közjogi eljárásokban a materiális igazság felderítése céljából, közérdekre tekintettel, a bíróság olyan bizonyítási eszközt is alkalmazhat, amelyeket az eljárás indítványozója nem javasolt.

6. *Az állami kárfelelősség, szerveinek állampolgároknak jogellenes károkozó magatartása esetében.* Nemcsak civilisztikai, hanem közjogi szempontból is jelentős, hogy a modern jogállamban, rendszerint a polgári jogi kódex (pl. német BGB, magyar Ptk., francia Code civil stb.) előíranyozza az állam kárfelelősségét (német jog), vagy a jogellenesen eljáró szervének felelősségét (magyar jog), amennyiben a *jogellenesen eljáró szerve az állampolgárnak kárt okoz*. Az állami, azaz szerveinek kárfelelősségi feltétele, hogy az állampolgár élt a ren-

²¹ Ld. pl. UDVARY Sándor (szerk.), *Polgári eljárásjog*, 4. átdolgozott, hatályosított kiadás, Patrocínium, Budapest, 2021, 21.

delkezésére álló jogorvolattal, az eljárás jogellenességének kiküszöbölése céljából. A polgári korszak előtti abszolút rendszerekben és az ún. „reálszocialista” (oktrojált) korszak idején, az állam, (szuverenitására hivatkozva) nem volt kárfelelősségre vonható azért a kárért, amit az állampolgárnak szervei által okozott. A jogállamban, ha az állam az állampolgárral polgári jogi kapcsolatban áll, pl. szerződést köt az állampolgárral, vagy szerződésen kívül, jogellenesen kárt okoz neki, lévén, hogy a polgári jogi kapcsolatban, bárki legyen az egyik és másik fél, akár az állam is, a Ptk. értelmében a felek egyenrangúak, az állam is köteles teljesíteni a magánjogi szerződésben vállalt kötelezettségét, vagy, ha az állampolgárnak kárt okozott, akkor köteles azt megtéríteni.

7. *A tulajdon kontinuitása és a rendszerváltás előtti jogállamiság hiányában előálló diszkontinuitásának orvoslási módjai.* A modern jogállam egyik alapvető jogként szereplő jogosultsága a jogszerűen szerzett tulajdon szavatolása és kontinuitása. A kötelmi jog elévülhet, a tulajdoni jog elvben nem. A tulajdon átruházására, jogutódlására sor kerülhet szerződés, vagy végrendelet útján. A jogállamban ingatlantulajdon kisajátításra csak közérdekből történhet megfelelő, teljeskörű, azonnali kártérítés ellenében. A rendszerváltások előtti oktrojált ún. szovjet típusú „szocialista” rendszerek, lévén, hogy nem voltak jogállamok, tagadták a tulajdon kontinuitását, a magántulajdonban levő ingatlanokat, ipari létesítményeket államosították mindennemű kárpótlás nélkül. Ezért a rendszerváltások során felmerült a tulajdon vissza-származtatásának kérdése. Azért, hogy a jogállam „szünetelése” során elkövetett tulajdonnal való állami visszaélések tekintetében helyreálhasson a méltányatalanul elvont magántulajdon előző tulajdonosi állapota, vagy ennek kárpótlása. Németország egyesítését követően (BRD), a volt Kelet-Németországra (DDR) vonatkozóan ez természetben (in natura) történt meg, oly módon, hogy szövetségi alkotmányerejű törvény alapján a volt ingatlantulajdonosok, vagy jogutódjaik visszakapták eredeti ház-, föld-, telektulajdonukat. Az ingatlan-nyilvántartásban törölték az állami tulajdont és az államosítást megelőző tulajdonos, vagy jogutódja vált újra tulajdonossá. A későbbi törvények rendezték az ingatlan bérlőjének jogi helyzetét, főszabályként maradtak bérlők, de a bérbeadó többé nem az állam, hanem az új, azaz a régi tulajdonos lett. Más rendszerváltó országokban nem a természetbeni helyreállítás történt meg, hanem a legtöbbször az államosított ingatlan értékéhez képest előfordulóan nem teljes értékű pénzbeli kárpótlás (Magyarországon pl. a kárpótlási jegyek) útján.²²

8. *A jorvoslathoz való jog.* Fontos fémjelzője a modern jogállamiságnak, hogy biztosított az alsóbb fokú bírósági határozatok ellenében fellebbezési (tényállásbeli, anyagi és eljárásjogi) kontroll céljából, a *jogorvoslathoz való jog*.

²² Ld. SZALMA József, *Vagyon-visszaszármaztatás és privatizáció a rendszerváltó országokban*, VMTT, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2005, 7–61.

A rendes perorvoslatok halasztják a bírói ítéletet, a rendkívüliek nem, de arra szolgálnak, hogy a törvényellenes ítéleteket hatályon kívül helyezzék és újratárgyalásra bocsássák. Csupán példaként emlíhetjük, hogy az európai polgári perrendtartások, belértve a hatályos magyar Pp.-t is, maradéktalanul előíranyozzák mind a rendes, mind a rendkívüli jogorvoslatokat.²³ A jogorvoslatok lehetővé teszik, hogy a jogrend kiiktassa azt az ítéletet, mely tévesen állapította meg a tényeket, helytelenül alkalmazta az anyagi és eljárási jogot.

9. *A jogállamiságra vonatkozó eklektikus és szintetikus definíciók az egyes jogrendszerek elméletében.* A német jogban a *Rechtsstaat* kifejezést mai értelmében elsőként Karl Theodor Welcker használta az 1813-as évben megjelent *Die letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe* c. művében.

Az angol jogban a „rule of law” jelentését Wenn Dicey pontosította elsőként, szinte a mai értelmével teljesen megegyezően az 1885. évben megjelentetett főművében: *An introduction to the Study of the Law of the Constitution*. (A rule of Law akkori és mai jelentése: a hatalommal felruházott emberek sem állnak a jog felett).²⁴ Dicey szerint a jogállamok három legfontosabb ismérve a következő: 1) A szokásos törvény feltétlen többsége, vagy döntő súlya az önkényes hatalomgyakorlással szemben. 2) A törvény előtti egyenlőség, vagyis minden társadalmi osztály egyenlően alávetett az ország általános törvényének, amit a közönséges bíróságok szolgáltatnak. 3) Az Alkotmány az egyének jogainak közvetkezménye, ahogyan azt a bíróságok meghatározták és alkalmazzák. Az angolszász jogban nemcsak a törvény, hanem a bírói álláspontok is jogforrásként minősülnek és más hasonló esetekben is a méltányosság, vagy az egyenlőség (equity) elve alapján mérvadóak. A történelmi magyar jogban, hasonlóképpen a curiai álláspontok, törvényi jogszabály hiánya esetében a magyar szokásjogra alapozva jogforrásként mérvadóak voltak más hasonló esetekre nézve.

A strict hatalomági különválasztásának látszólag ellentmond az, hogy a precedensjogi rendszerekben a törvényi mellett a legfelsőbb bírósági állásfoglalás

²³ Ld. pl. a német Pp 511–577. paragrafusait (Die Rechtsmittel) In: Zivilprozessordnung vom 30. Januar 1877 idF Bekanntmachung vom 12. September 1950, ld. pl. In THOMAS/PUTZO, *Zivilprozessordnung*, Kommentar 27. Auflage, Verlag C.H. Beck München, 2005 ad 653, Par. 511–577; az osztrák Pp. 467–547. paragrafusait, (Zivilprozessordnung, ZPO, Gesetz vom 1. August 1895 betreffend die Einführung des Gesetzes über gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Streitigkeiten – Zivilprozessordnung, RGBl 1895/112, zuletzt geändert durch BGBl I 2006/7, in MAYR/BROLLI (Hrsg.), *Zivilverfahrensrecht*, Stand 2007, Verlag Österreich, 6. Auflage, Wien, 2007, ad 53., ad 120.); Georg E. KODEK, Peter G. MAYR, *Zivilprozessrecht*, 2. Auflage, facultas.wuw, Wien, 2013, ad 360.; Peter G. MAYR, *Euroäisches Zivilprozessrecht*, facultas.wuv, Wien, 2011, (Europäisches Primärrecht, 26., Europäisches Sekundärrecht, 30.). Az eljárásjogi közösségi jogszabályok főként rendeleti formában jöttek létre és elsősorban a kézbesítésre, a bizonyítási eljárásra és a végrehajtásra vonatkoznak.

²⁴ Vö.: Tom BINGHAM, *The Rule of Law*, London, Penquin, 2010, 5.

is jogforrásként szerepel. Ilymódon ugyanis a jogalkotói hatalom „duplázódik”, mert egyaránt a bírói és parlamenti tevékenységben is megjelenik. Habár ez a jelenség valóban fennállt vagy fennáll e rendszerekben, a jogállamiság ezáltal nem kérdőjelezhető meg. Ugyanis a precedensjogi rendszerekben a bíró nem arbitráris (tetszőleges), bármely előzetes szabályt mellőzve hoz határozatot. Az angolszász jogban az előzetes szabályt képezi a precedens (kays law), vagyis olyan korábbi legfelsőbb bírósági döntés, amit az alsófokú bíróságok mintegy normatív analógiaként alkalmaznak hasonló esetekben. Az előzetes jogszabály hiánya esetében az ítélkezés alapja lehet ezen kívül a méltányosság és az egyenlőség elve. A történelmi Magyar jogban előzetes szabályként a szokásjog volt mérvadó. Egyébként a mai kontinentális jogrendszerekben, akár azokban is, amelyek a strict hatalomági elválasztáson alapulnak, gyakorta a törvény szűrőjén keresztül a nem állami jogalkotási tevékenységből eredő szabályokat, így a szokásokat is, a kereskedelmi szokványokat, erkölcsi szabályokat stb. „beengedik” a jogrendbe. Így van ez a magyar Ptk.-ban (pl. jóerkölcs)²⁵, a német BGB-ben (die gute Sitten),²⁶ a francia Code civil-ben (bonnes moers, cotumes)²⁷ és más polgári jogi kódexek szabályai szerint is.

Az USA-ban a joguralom fogalma összefonódott a hatalmi ágak elválasztásának elvével. A jogalkotás, a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás szétválasztását először *Massachusetts* alkotmánya mondta ki 1780-ban: a hatalmi ágak nem vehetik át egymás hatalmát és nem helyezkedhetnek a törvény uralma fölé.

Franciaország, ahol a hatalomágak egymástól való elválasztásának eszméje (egyik megalkotója Maximilian Robespierre, aki eredetileg ügyvéd volt) elsőként jutott kifejezésre, a polgári forradalom előtt abszolút monarchia volt. 1789-ben az uralkodó, XVI. Lajos kezében az összes legfelsőbb hatalmi ág összpontosult. Ő, nyilatkozata szerint, „Isteni megbízottként” végezte (világi) uralkodói teendőit. Robespierre mellett Jean Jaques Rousseau a *Társadalmi szerződés* c. művében fogalmazta meg a polgári államra vonatkozó elképzeléseit. Ennek alapján, másfél hónappal a Bastille bevétele után, 1789. augusztus 26-án, a francia nemzetgyűlés meghirdeti az *emberről* és a *polgárról* szóló nyilatkozatot, amelyben szavatolni kívánta az ember és a polgár jogait, nevezetesen a *szabadságot* és az *egyenlőséget*, a tulajdon védelmét, a biztonságra való jogot és az elnyomással szemben való ellenállás jogát, a személyes sza-

²⁵ Ld. a Ptk. 6:96. paragrafusát (Jóerkölcsbe ütköző szerződés). Pl. in: *Polgári Törvénykönyv*, Patrocínium, Budapest, 2021, 248.

²⁶ Ld. A BGB 138. paragrafusának (1) bekezdését (Sittenwidriges Rechtsgeschäft), pl. in: BGB – Bürgerliches Gesetzbuch, mit dem Einführungsgesetz zum BGB, AREA Verlag, Köln, 2005, 54.

²⁷ Ld. Code civil, 6. szakasz, in: Xavier HENRY, Guy VENANDET, Georges WIEDERKEHR, Pascal ANCEL, Alice TISSERAND-MARTIN, Pascale GUIOMARD (red.), *Code civil*, 119. Édition, Dalloz, Paris, 2020, 72, 74–77.

badságot és sérthetetlenséget, az ártatlanság vélelmét, a meggyőződés szabadságát, valamint a főhatalom felépítésére és ellenőrzésére vonatkozó elveket, az egyenlő adózási jogot stb.²⁸ Franciaországban a forradalom előtt a nemesség és az egyházi főméltóságok *különjogokat* élveztek. Az állam és a társadalom szigorú, hármas rendi tagozódás alapján működött. Az első rendet az egyházi méltóságok (Geistlichkeit) képezte, a másodikat a nemesség (die Adel), ők voltak az ország művelhető területe nagy részének a tulajdonosai. A harmadikat a kereskedők (Kaufleute), kézművesek és mindenekelőtt a földművesek képezték. Utóbbiak a jövedelmük hetedével tartoztak a nemes földtulajdonosoknak, valamint adóztak az egyháznak és az uralkodónak. A francia forradalom során felmerült az államforma kérdése, vagyis az, hogy az ország a *királyság* (*abszolút monarchia*) helyett az *alkotmányos* (*relatív*) *monarchia* vagy a *köztársasági* államformát vegye fel. A forradalmárok részéről sokan a király lemondását követelték és az arisztokrácia hatalomból való visszavonulását (sans culottes – „fehérnadrágosok” nélküli hatalom). Ehelyett a népuralmat követelték. 1892-ben XIV. Lajost börtönbe vetették és sor került Franciaország köztársasággá való kikiáltására. Mivel Robespierre tartott attól, hogy az ancienne regim (régi rezsim) hívei erőszakosan fognak közbelépni, ún. forradalmi bíróságot hozott létre, mely a régi rezsim hívei ellenében több tízezer halálos ítéletet hozott, gyakorlatilag a politikai ellenfelei ellenében terrort vezetett be. Maga Robespierre rémuralmának 1894. júniusában fogságba kerülése által vége lett. 1804-ben az akkor fiatal generális, Bonaparte Napóleon (aki ugyanazt hirdette: *l'état se moi – az állam az én vagyok*) vette át a hatalmat, majd megkoronáztatta magát és ezzel a Francia Köztársaság 15 év után megszűnt, újra monarchiává vált. Napóleon a jogi kultúra szempontjából nem az újraindított monarchista hatalom és hadjáratai miatt vált ismertté, hanem a Code civil (1804), a francia polgári törvénykönyv megalkotásához való hozzájárulása által. Igaz, habár állítólag ott volt a megalkotásánál, vagyis a kodifikációs bizottság összes ülésén, ezt semmiképpen nem ő alkotta meg, hanem a kor legkiemelkedőbb jogtudósai. Azt is figyelembe kell venni, hogy a Code civil megalkotása tudományos, kodifikációs bizottsági szinten, már húsz évvel korábban megkezdődött. A Code civil meghirdette a polgárok törvény előtti egyenlőségét, a szerződésköti szabadságot, melyet csak a közrend (l'ordre public), a jószokások (bonnes moers) és a kényszerítő törvényi jogszabályok korlátoznak. Figyelemmel a polgári forradalom jelszavira: liberalité, fraternité et égalité. A polgári korszakban fogant strict hatalomági szétválasztás a mai francia jogban is, többek között, olymódon is érvényesült, hogy a legfelsőbb bíróság (Cour de cassation) nem hoz konkrét jogesettől független általános érvényű jogegységi álláspontokat, és csupán egyedi ügyekben dönt a hozzá beérkezett jogorvoslatokról kasszációs jelleggel,

²⁸ Vö.: BIHARI Ottó, Államjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 16.

azaz a helytelen jogalkalmazás esetében az esetet visszaulja útjratárgyalás végett az alsóbb fokú bíróságnak. Tehát a bíróságok csak jogalkalmazó és nem jogalkotó szervek.²⁹

A közép-európai nagyhatalom, *Ausztria* (azaz a Habsburg uralkodók), melynek a török uralom felszámolása után (karlócai béke, 1699. január 26.)³⁰ részévé vált Magyarország is, alapvetően és eredendően, jórészt abszolút monarchia volt (1848-ig, majd 1849–1861-ig)³¹, s nemcsak annál fogva, hogy igen sok nemzetiséggel rendelkezett. Nemigen vette szívesen a francia forradalmat, mert azt tartotta, hogy a hierarchikus társadalomból való áttérés a jogegyenlőségi, polgári társadalomba, súlyos nehézségeket, ellentmondásokat, esetleges szeparációs tendenciákat fog okozni. Ezért Poroszországgal (a mai Lengyelország északi része, mely akkoriban Németországhoz tartozott) szövetkezett, hogy segítse a francia ancien rezsimet újból hatalomhoz jutni. Igaz, ennek ellenére jelentős jogfejlődési irányként az Enns-en belüli országrészben és Magyarországon is a hatalomágak elválasztása iránti törekvés jutott kifejezésre, különösképpen 1867. év után.³² Az 1848-as évi sarkalatos (történeti értelemben alkotmányi jel-

²⁹ Ld. pl., SARGOS, *Principes généraux du droit privé dans la jurisprudence de la Cour de cassation*, JCP /Juris-Classeurpériodique (Semainejuridique), édition générale/, Paris, 2001., I. 306.; uő., *Les piliers de la sagesse du droit 2015*, no 34.; GRIEDEL, *Principes généraux du droit D. 2002*, Chron. 228 et 345; MORVAN, *Visas de principes dans la jurisprudence de la Cour de cassation*, LPA (Les petites affiches) 8 juin 2005; GENEVOIS, *Le Conseil d'État, et l'interprétation de la loi*, RFDA (Revue Française de droit administratif, Dalloz, Paris), 2002, 877.; Alfred RIEG, *Interpretation par le juge*, Trav. Assoc. Capitain, XXIX- 1978, 70.

³⁰ A Karlócai békét I. Lipót (Leopold) német-római császár és magyar király kötötte meg II. Musztafa oszmán szultánnal 1699. január 26-án, a Pétervárad és Belgrád között félúton elhelyezkedő Karlóczán, melyben a szultán elismerte a magyarországi, addig általa uralt területeinek elvesztését, miután a Savoyai Jenő herceg vezette keresztény hadak a zentai csatában (1697. szeptember 11-én) súlyos vereséget mértek az oszmán seregre. Magyarország Ausztria részévé válván visszakerült európai státuszába, de a mindinkább érvényesülő túlnyomó német elnyomás ellenében az ország függetlenségét, szabadságát kívánó mozgalmak alakultak ki, mint a Rákóczy Ferenc által megindított felkelés.

³¹ Vö.: STIPTA István, *Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői*, In: KÉPES György (szerk.) *Az abszolút monarchia*, Godolat Kiadó, Budapest 2011, 106–127.; uő., *Jogállam, vagy konzervatív monarchia*, Tanulmánykötet az Osztrák–Magyar Monarchia közjogi jellegéről, Jogtörténeti Szemle, 2011, 3, 60–61.

³² Ld. pl. HELBLING Ernst Carl, *Die Entwicklung des Grundsatzes der Trennung der Iustiz von der Verwaltung in historischer Schau mit besonderer Berücksichtigung Österreichs in dessen jeweiligen Grenzen*, Annali della FISA 3 (1966), 254–258.

legű) magyar törvényeket figyelembe véve, a jogtörténeti irodalom e korszakra nézve, Ausztriát és Magyarországot alkotmányos monarchiának minősíti.³³

A jogállamiság felé való törekvést a *svájci* alkotmányfejlődés is felmutatja. Igaz, ez a fejlődés a konföderalizmus és a föderalizmus híveinek vitája, konkurrenciája és dialógusa (előfordulón „erővonala”) jegyében, azaz abban a kételyben mutatkozott meg, hogy a föderális, vagy a kantonális szabályok biztosítják-e, nyújtják-e eredményesebben a jogállamisági garanciákat. E konkurencia váltakozóan, hol a föderális, azaz a centrális erővonalaknak, hol a kantonális kompetenciáknak erősödését vonta magával. Az 1798. év előtt Svájc (alte Eidgenossenschaft) városállamok közötti államszövetség (Staatenbund) volt, amely 13 települést ölelt fel. Közös szerve az országgyűlés volt (Tagsatzung), amelynek a feladata a közös érdekekkel kapcsolatos egyetértés elérése volt. A francia csapatok bevonulásával (1798) a korábbi szövetség megszűnik, helyette létrejön az egységes államot jelentő Helvét Köztársaság (1798–1803). Az 1798. évi első Helvét Alkotmány radikálisan megszünteti a korábbi konföderációval való kontinuitást és az unitaristák (centralisták) győzedelmeskednek a föderalistákkal szemben. Ez hozza meg a francia forradalommal való kapcsolatot, mely többek között, hatást gyakorolt a polgárok jog előtti egyenlőségére, a hatalomágak egymástól való szétválasztására, a szabadságjogok szavatolására, a népszuverenitás érvényesítésére, az általános iskoláztatási kötelezettség bevezetésére. Napóleon mediációs (közvetítési) aktusai (1803. február 19.–1813) hozzájárultak az unitaristák és a föderalisták kiegyezéséhez, ami létrehozta az államok (kantonok) szövetségét (Staatenbund). A kantonok szuverenitása újból helyreállt. A szövetségnek csupán kevés hatásköre maradt. A bécsi Kongresszus után (1815) Svájc neutrális („el nem kötelezett”) országgá vált, és hozzá néhány új állam (kanton) is csatlakozott. 1848-ban létrejön a szövetségi állam az 1848. évi Alkotmány hatályba lépésével. Ez az Alkotmány elfogadja a jogállamisági elveket, a kantonokat felruházza a saját alkotmány meghozatalának jogával, a szövetség hatalmi kompetenciáinak meghatározása során az észak-amerikai uniós alkotmány szolgált (1787) kétkamarás parlament bevezetésével. 1874-ben kerül sor az alkotmány teljeskörű revíziójára. Ez gyakorlatilag az 1848. évi alkotmány talaján épült ki és a közvetlen demokrácia érvényesülését hangsúlyozta. Szabályozást nyertek a szövetségi hatáskörök, ezek növelték a szabadságjogokat és bővítették a szövetségi bíróság hatáskörét. A szövetségi alkotmány második, teljes körű revíziójára 1999-ben került sor. Megelőzte a Bundesbeschluss über die Totalrevision der Bundesverfassung vom 3. Juni 1987 (BBl II 963), vagyis a Szövetségi Határozat a Szövetségi Alkotmány teljes körű

³³ RÉVÉSZ T. Mihály, STIPTA István, VÖLGYESI Levente, *Az alkotmányos monarchia (1848 alkotmánya)*. In: MEZEY Barna, *Magyar Alkotmánytörténet*, Osiris Kladó, Budapest, 2003, 244–252.; MEZEY Barna, GOSZTONYI Gergely (szerk.), *Magyar Alkotmánytörténet*, 2020, i. mű, 294–295.

revíziójáról. A reform erősítette az alapjogokat, melyeknek oltalmát a szövetségi bíróság hatáskörébe utalta. Svájcban föderális szinten négy hivatalos nyelv van: a német, a francia, az olasz és a rétoromán. A kantonális szintet figyelembe véve, melynek saját törvényhozása van, ezek egy- vagy többnemzetiségű kantonok, melyekben biztosított, többek között, a nyelvi jogegyenlőség.³⁴

10. *A jogállamiság oltalma a magyar jogfejlődésben.* A magyar, Kossuth Lajos által vezérelt nemzeti függetlenségi és jogegyenlőségi forradalom (1848) idején és ezt megelőzően, Magyarországon két különböző, polgárosodást célzó tendencia volt tapasztalható. *Széchenyi az emancipációt a gazdasági fejlődés által* (1830–1844. évi törvényozás), *Kossuth pedig a nemzeti függetlenség (önállóság) a polgárok törvény előtti jogegyenlősége által* kívánta elérni (1848–1849).

Széchenyi a nemzeti függelenséget fokozatosan, a nemzeti törvényhozói hatalom birtokában, az ország gazdasági fejlesztése útján kívánta elérni. Széchenyi törvényhozása (1830–1844) a *közjavak*, hidak, vasutak, vízi utak stb. (közérdekű és kárpótlással járó Kisajátítási törvény) és a gazdasági társaságok (bányatörvény, közkereseti társaságokról szóló törvény, csőd- és felszámolási törvény stb.) támogatása felé fordult.³⁵ A fejlesztés módját illetően pedig a *bankhitel* (Széchenyi István, Hitel, 1830) útján képzelte el és kísérelte megvalósítani. Széchenyi vitathatlan érdemei közé tartozik a *magyar tudomány* fejlesztésére irányuló törekvése, azáltal is, hogy az MTA jogelődjének, a Magyar Tudós Társaságnak 1825-ben birtokainak egyévi jövedelmével nyújtott támogató segítséget, ily módon nyilvánítva ki, hogy a tudásnak, a tudománynak, a tudásalapú társadalomnak fejlesztő, jelentős társadalmi, kulturális és gazdasági szerepe van.³⁶ Széchenyi törvényhozásának tudható be az 1840-ben meghozott *magyar*

³⁴ Ld. Ulrich HÄFELIN, Walter HALLER, Schweizerisches Bundesstaatsrecht, 5. Auflage, Schulthess Juristische Medien, Zürich, 2001. 12–23. Ld. továbbá: Hrs. EDUARD, Geschichte des neueren schweizerischen Staatsrechts, 3 Bde., Basel, 1920; Ulrich HÄFELIN, Die Fortbildung des schweizerischen Bundesverfassungsrechts, in den Jahren 1954–1971, Jahrbuch des öffentlichen Rechts in der Gegenwart NF 22 (1973); Martin KAYSER, Richter DAGMAR, Die neue schweizerische Bundesverfassung, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 59 (1999) 985.

³⁵ Ld. az 1836. évi XXV. tc.-et Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról, In: Magyar Törvénytár, 1836–1869. Évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896, ad 63.; 1840. évi X. tc. A vizekről és csatornákról, op. cit. ad 106.; 1840. évi XV tc. a váltó törvénykönyvről, op. cit., ad 109.; 1840. évi XVI. tc. a kereskedőkről, op. cit. ad 145.; 1840. évi XVIII. tc. a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól, op. cit. ad 150.; 1840. évi XII. törvénycik a csődületről (mai nevén: csödről), op. cit. ad 160.

³⁶ Széchenyi életének és munkásságának, tudományos tanácskozás alapján, az Ausztriai Magyarok Központi Szövetsége szentelt egy sokrétű, tudományos igénnyel írt könyvet: Die Vision von Mitteleuropa – Stephan Széchenyi (1791–1860) und seine Reformideen, Tausend Jahre Lebensgemeinschaft in Mitteleuropa, Integratio, im Auftrag des Zentralverbandes Ungarischen Vereine und Organisationen im Österreich, Herausgeber und Verlag Ernő Deák, Wien, 2002, ebben ld. pl., DEÁK Ernő, Széchenyi és a kortárs

*nyelvről szóló törvény*³⁷, mely az egész ország területén hivatalossá tette a magyar nyelvet az addigi latin nyelv helyett. A korabeli statisztikák szerint a törénelmi Magyarország területén a magyar népesség az egyes kisebbségekhez egyenként viszonyítva abszolút, de a kisebbségeket együttvéve „csak” relatív többségben volt. A magyar népességnek viszonylag kedvezőtlen aránya, többek között, az oszmán uralom idején alakult ki, mely jelentősen hozzájárult a népmozgásokhoz. Hozzáfüzhető, hogy a Magyar Jogi Enciklopédia (Budapest, 1900) tanúsága szerint, pl. a magyarországi németek (szászok) zöme, anyanyelvük mellett, beszéltek magyarul. De a magyar nyelvet más velünk együtt élő népek is szívesen megtanulták. A nyelvtörvények jelentősen hozzájárultak nemcsak a magyar jogi szaknyelv, hanem más magyar szaknyelvek fejlődéséhez. Oly módon is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában számos magyar nyelvű szakenciklopédia és tudományos mű jelent meg. Már korábban

magyar irdodalom, 131.; STIER Miklós, Széchenyi gazdasági programja a Hítel c. műve fényében, 121.; CSÁKY Mórítz, A nemzeti sokszínűség és a kulturális egyetértés – mint a közép-európai identitás mércéi, 105.; Széchenyi elképzelései Magyarország politikai és kulturális törekvései fényében, 167.; RESS Imre, A nemzeti legitimáció és a magyarokról szóló szerb és horvát jogfelfogás, 335. stb.

- ³⁷ Ld. az 1840. évi VI. tc.-et a magyar nyelvről, In: Magyar Törvénytár, 1836–1869. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896 ad 91. A törvény 11 paragrafusból áll, amely az országgyűlés, a bíróságok, az egyházi prédikációk, a királyi helytartó tanács előtti, az anyakönyvek vezetésének nyelve a magyar. A törvény elrendeli, „*hogy a magyar nyelvnek tudása s katonai véghelyeken is gyarapíttassék*”. Valójában a magyar nyelvtörvényt megelőzte az 1790. június 10-ei Országgyűlésen meghozott határozat, mely szerint az Országgyűlés két háza közötti üzeneteket magyarul kell lebonyolítani. Ide tartozik az uralkodó által szentesített 1790–1791. évi XVI. tc., mely a magyar nyelv (nativa lingua hungarica) jobb terjedését és fejlődését teszi lehetővé; az 1792. évi VII. tc., mely a magyar nyelv tanításáról és használatáról szól. Ennek fényében jön létre a pesti, pozsonyi, nagyváradi, zágrábi, pécsi és kassai akadémián a magyar tanszék. E sorba tartozik az az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről: de negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvania lingua hungarica pertractandis; az 1830. évi VIII. tc. a nemzeti nyelv használatáról (lingua nationalis), mely szerint a helytartó tanács kötelezően magyarul válaszol a törvényhatóságoknak, a Curia a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. Ide sorolható továbbá az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről. Vö.: NAGY Noémi, Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története, In: MEGYE-RÍ-PÁLFFY Zoltán (szerk.), Szuverenitáskutatás, Gondolat, Budapest, 2020, ad 141. Az oktatás anyanyelvűsítése tekintetében fontosak Mária-Terézia tanügyi rendeletei (Ratio edicationis), melyek a német nyelv oktatása mellett alapfokon kötelezővé tették az anyanyelvi oktatást és a gimnáziumi oktatásban is kifejezésre juttatta az anyanyelv oktatását. Ld. MAGÓCSI István, A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban – Adattár az iskolai nyelvtanítás történetéhez, In: Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből, In: BÍRÓ Ferenc (szerk.), Argumentum, Budapest, 2005, ad 108.; DEME László, a XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért, In: PAIZS Dezső (szerk.), Nyelvünk a reformkorban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, ad 21. stb.

(XVII–XVIII. sz.) megindult a nyelvújítási mozgalom is (Kazinczy), ennek voltak jelentős eredményei. Ehhez Kölcsey, a Himnusz szerzője, a költő is rendkívüli hatással járult hozzá. Már korábban, a Ratio educationistól kezdődően, a törvények az oktatásnak anyanyelven történő érvényesítését tette lehetővé.

Kossuth törvényhozásában a nemzeti önállóságért, függetlenségéért és a polgárok törvény előtti jogegyenlőségéért, a modern polgári jogállamiságért és a nemzeti függetlenségért szállt síkra. Jelentős az 1848. évi XV. törvény, mely sarkalatosnak (konstitucionálisnak, a magyar történelmi alkotmány részének) tekinthető a magyar jogfejlődésben. Ennek két bekezdése volt, az első bekezdés első mondata az avicítás, azaz a rendi értelemben vett hierarchikus társadalom megszüntetéséről, más szóval a törvény előtti jogegyenlőségről, a másik mondat pedig a polgári törvénykönyv meghozatalának szükségéről szolt. (Utóbbinak Szalay volt a megbízottja, de az akadályozó körülményekre tekintettel tevékenysége nem sok eredménnyel járt, bár a kodifikációról szóló munkái jogirodalmi utalások alapján említésre méltóak.³⁸) Fontos közérdekű, közéleti kérdések merültek fel: ezek közül különösképpen a *sajtószabadság*.³⁹ Egyben az is, hogy Magyarországon bevezetésre kerüljön az egyenlő és általános választójog, ami annak idején okkal, csak tendenciálisan „haladt előre”, továbbá kifejezésre jutott a *kisebbségi igények* normatív megoldása, ami a kiegyezés utáni, egyes kisebbségek (többek között pl. a délvidéki szerbek) jogairól szóló törvényekben velük egyeztetve kifejezésre jutott. (Erről Ruszoly József, szegedi jogtörténész professzor, a kérdés kitűnő ismerője és kutatója írt magyar és német nyelven számos jelentős tanulmányt Magyarországon és külföldön).

A kisebbségekkel megkötött, az 1867. év utáni „kiegyezési” törvények igen jelentős, alapvetően pozitív normatív szempontjaitól eltekintve hozzáfűzhető, hogy a magyarországi (délvidéki) szerbség egy része a forradalom idején a centrális hatalom (Bécs) mellett adta le voksát, pontosabban a forradalomellenes hatalomrész mellett szállt síkra, mivel a leopoldiánusi (lipóti)⁴⁰ aktusok (I–VII) alapján privilégiumokat kaptak. Nekik nem felelt meg a jogegyenlőség, mert elvesztették volna előjogaikat. A délvidéki szerbség azon része, mely e pri-

³⁸ Ld. SZALAY László (publicista, jogtudós, 1813–1864), *A codificációról*, Budapesti Szemle, 1840; Themis, 1837–1839; *A büntető eljárásról, tekintettel az esküdtszékerekre*, 1841; uő., *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz stb.* Ld. pl. in: *Magyar Jogi Lexicon*, VI. kötet, Pallas Irodalom- és Nyomdai Rt, 1907, 341.

³⁹ Ld. az 1848. évi XVIII. tc.-et: *Sajtótörvény*. Ennek 1. paragrafusára szerint: „*Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.*” A 3. paragrafus szerint: „*ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére, egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, és a bűn, avagy vétség valósággal el is követtetik, a felhívó, mint bűnrésztet tekinetvén, a köztörvények súlya szerint büntettetik.*” Ld., Magyar Törvénytar, 1836–1868. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896, 238.

⁴⁰ Ld. I. Lipót, 1658-tól, német és magyar király (1640–1705) egyházi és egyéb kiváltságokat biztosított a Délvidékre betelepülő szerbeknek.

vilégiumokat nem élvezte, csatlakozott a magyar jogegyenlőségi forradalomhoz. Zömében a korabeli igen jelentős lélekszámú délvidéki németiség is a forradalom mellé állt. Persze, a joggyenlőségi forradalomnak voltak Bécsben is hívei.

Az osztrák–magyar *kiegyezést* követően (1867) – melyet *Deák Ferenc*⁴¹, ahogyan a jogtudomány és a társadalom joggal nevezi és méltatja, a Haza bölcse alapozott meg miután a *magyar Országgyűlés visszanyerte az önnálló törvényhozási illetékességét* – számos olyan sarkalatos törvény jött létre, mely jelentősen hozzájárult mind a jogegyenlőség eszméjének, mind a jogállamiság érvényesítéséhez. Deák indítványozta a magyar polgári jogi és más kodifikációk meghozatalát. A hazai bírósági hatalom működését illetően, rendkívüli jelentőséggel bírt, többek között az 1869. évi *bírói hatalomról és függetlenségéről* szóló IV. törvény, mely kizárta a bíróságok más hatalom általi utasíthatóságát, megszabván, hogy a bíróság a törvényhez és a szokásjoghhoz kötött.⁴² Ide tartoznak a *bíróságok szervezéséről* szóló törvények is. Ugyanakkor a jogállamiságot elősegítő jelentős *kódexek*, törvények meghozatalára is sor került. Említsük meg csak az 1875. évi Kereskedelmi Törvénykönyvet, mely a korabeli európai törvénykönyvek szintjén állt, az 1878. évi V. törvényt, a modernizált Büntető Törvénykönyvet (Csemegi kódex), mely elfogadja a nullum crimen elvét, mely ugyan szigorú volt, de csak elvértve írta elő a halálbüntetést. E kódex általános része 1950-ig, különös része pedig 1961-ig volt hatályban.⁴³

Ennek a korszaknak egyik jelentős jogalkotása az 1896. évi házassági és családi jogi törvény, amelyek bevezetik a korábbi egyházi hatáskör mellett a világi házasságkötést, melynek megalkotásához Grosschmid Béni/Zsögöd Benő is hozzájárult. Ide tartozik az 1900. évi első teljes Ptk. tervezet, valamint az

⁴¹ Ld. pl. SZALMA József, *Deák Ferenc, a jogtudós (a magyar polgári jogalkotás, köz- és magánjogi kodifikációik megalapozója)*, Acta facultatis politico iuridicae Universitatis Scienciarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom .XL, ELTE ÁJK, Budapest, 2003; uő., *Deák Ferenc, a jogtudós*, Jogtudományi Közöny, Budapest, 2004/2 sz. 45–49. *Deák Ferenc – Geistwissenschaftler und Politiker*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, XLV, Budapest, 2004, 249–251.

⁴² Ld. SZALMA József, *A bírói függetlenségről – a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvény cikk fényében*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, új folyam, 2021, VIII. évfolyam, 1–2. szám, 65–78. *Ibid*, *A bírói függetlenségről*, In: Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2019 – Csatlakozás az Európai Unióhoz – Felkészülés a társadalomban és a tudományban (szerk.: SZALMA József), Újvidék, 2021, 82–110.

⁴³ Ld. Barna MEZEY, *Über die Rolle der Kodifikationsbewegung in der ungarische Rechtsgeschichte*, In: Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Strafrechtsgeschichte im 18. und 19. Jahrhundert (Red.: Barna MEZEY), Budapest ad 90. of, III. Der Csemegikodex, IV. Kritik des Csemegi Kodex, 94–95. A Csemegi Károly alkotta büntetőjogi Kódex előzménye az első magyar 1795. évi büntetőjogi kódex javaslata (Codex criminalis) volt. Ld. erről, *ibid*. op. cit., BELIZNAY Bódi Kinga, *Der Entwurf des ersten ungarischen Strafgesetzbuches von 1795*, op. cit., 98.

1911. évi modernizált Polgári perrendtartásról szóló törvénykönyv megalkotása. Ebben az időszakban a (történelmi) Curia szerepe alapvetően nem változott. Ugyanis azon területeken, amelyeken nem volt törvény (pl. azért, mert hiányzott a kiegyezési alkotmány szerinti törvényhozási kompetencia, hatáskör), a Curia állásfoglalásai a jövőbeni hasonló esetekben jogforrásként szolgált.⁴⁴ Igaz, a curiai határozatok nem voltak előzetes jogforrás nélkül, hiszen, ha adott esetre nem volt törvény, az általánosan elfogadott szokásokon és a méltányosságon alapultak, hasonlóképpen, de nem egészen azonos módon, mint az angolszász jogban. A polgári jogi kodifikációs tevékenység jelentős tervezetek megalkotását tette lehetővé. A XIX. század második felében a pandecta-rendszer szerinti (családi jog, kötelmi jog, dologi jog, öröklési jog) *részkodifikációs* tervezetek jöttek létre.⁴⁵ Ezek közül kiemelhető pl. az Apáthy István által elkészített kötelmi jogi tervezet (1883). A századfordulótól kezdve, a jogtudósok közreműködésével már a *teljes* kódextervezetek születtek meg (1900, 1911, 1913, 1914). 1920 után új kodifikációs főbizottság kinevezésére került sor, élén Szász Bélaival.

A XX. század első felében létrejött teljes kódextervezetek közül a legjelentősebb az 1928. évi Mjt. (Magánjogi Törvényjavaslat), mely azért fémjelzett javaslatként, mert az Országgyűlés is tárgyalta. Mindezekre jellemző, hogy az európai kodifikációk legmagasabb szintjén születtek meg. Szladits Károly szerint (aki egyébként az Mtj. kidolgozásában is részt vett) hatályba léptetésük nem e tervezetek hiányosságai miatt késett, hanem amiatt, hogy 1920, azaz a trianoni békeszerződés után az elszakított országrészekben közvetett módon még hatályban maradt az OPTk. Annál fogva, hogy egyes utódállamokban hiányzott a „saját” törvény. Ilyen volt továbbá a telekkönyvi rendtartás. Ezekben a volt országrészekben egy új magyar Ptk. megszüntette volna nemcsak jogforrási kontinuitást, hanem a polgári jogi jogosultságokra is hatást gyakorolt volna. Tegyük hozzá, hogy a hagyományos magyar jog precedensi (bírói) jog volt, tehát a szokásjogon alapuló bírói jogalkotás joga, így a kódex e hagyományok miatt is késlekedethetett. Az első magyar Ptk. az 1959. évben lépett hatályba a volt szocialista országokban meghozott Ptk.-k közül a jogirodalom a (körülmé-

⁴⁴ Ld. pl. SZALMA József, *Haupttendenzen in ungarischen Deliktsrecht in der zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts bis zur erste Hälfte des 20. Jahrhunderts*, In: Rechtsgeschichtliche Vorträge, Jubiläumsband, 50, Forschungsgruppe der Ungarische Akademie der Wissenschaften am Lehrstuhl für die ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös Lóránd Universiät, Budapest, 2007, 321–375.

⁴⁵ Nevezetesen a pandekta rendszer szerinti sorrendben, az adott résztervezet kodifikációs vezetőjének feltüntetésével, valamint az elkészült változat évszámának jelölésével a következő tervezetekről volt szó: HOFFMAN Pál: *Általános rész*, 1871; ennek GYÖRI Elek által előkészített új változata, 1880; HALMOSSY Endre, *Dologi jog*, 1882; APÁTHY István, *Kötelmi jog*, 1882/83; TELESZKY István, *Öröklési jog*, 1882; ZSÖGÖD Benő, *Családi (házassági) jog*, 1891; KRÁLIK Lajos, *A szülő és a gyermek kapcsolata*, 1892; SIPŐCZ László, *Gyámság és gondnokság*, 1891.

nyekre tekintettel) legjobbak közé sorolta, bár ez is magán viselte a kódexen kívüli, magántulajdont korlátozó törvények negatív hatását. Ezen kívül e kódex nem tartalmazta a családjogi kapcsolatokra vonatkozó részt, ezt külön törvény szabályozta.

11. *A jogállamiság oltalma a hatályos magyar jogban. A mai magyar jogrendszerre egyértelműen jellemző a jogállamiság* mind normatív (szabályozási), mind jogalkalmazási szemszögből szemlélve: A bíróság és más hatalmi szervek működése a törvényhez kötött. A (mai) Kúria (Legfelsőbb Bíróság) alsófokú bíróságokat kötelező jogegységi álláspontja a helyes és egységes jogértelmezést szolgálja, így elvben nem jelent a törvénnyel párhuzamos jogforrást (kompetenciakeveredést), bár mindenképpen van jogmélyítő szerepe. Az Alkotmánybíróság pedig, mint független szerv, a törvények előzetes és utólagos alkotmányossági kontrollját végzi, azaz fogadja az egyéni alkotmányjogi panaszokat, amennyiben adott jogerős bírósági határozat sértette volna az Alaptörvényt.⁴⁶ Az Alaptörvény meghatározása szerint, *Magyarország független, demokratikus jogállam*. A 2013-ban meghozott Polgári Törvénykönyv biztosítja a modern polgári jogban általánosan elfogadott szabályokat, a felek egyenrangúságot, a szerződéskötési szabadságot, a jogellenes károkozásért való teljes kártérítési felelősséget, a család oltalmát, a végrendelkezési szabadságot. A Ptk. egyformán védi mind a vagyoni, mind a személyiségi, nemvagyoni javakat. A hatályos Btk. pedig (az Alaptörvény XXVIII. cikkének (4) bekezdése alapján) elfogadja a nullum crimen elvét, azaz azt a szabályt, mely szerint senki sem büntethető olyan cselekményért, amit megelőzőleg a Btk. nem tiltott. A jogágak szerinti eljárásjogi szabályok a Polgári perrendtartásról szóló törvény, a büntető eljárásról szóló törvény, a közjegyzői törvény stb. a többfokozatos eljárásban biztosítják a rendes és rendkívüli fellebbviteli kontrollt jelentő perorvoslatokat.

12. *Korrelatív definíciók.* Léteznek a jogállamiságra vonatkozó korrelatív (ellentétpáros) definíciók is, pl. olyanok, amelyek szembeállítják a jogállamot az ún. politikai állammal. Az elsöre azt a jellemzőt domborítják ki, hogy benne joguralom van, vagyis az egyszer hatályba lépett törvényi jogszabály mindenkit egyformán kötelez, beleértve az állampolgárokat és a hatalmi szerveket, a má-

⁴⁶ Vö. az újabb jogirodalomban: RIXER Ádám (szerk.), Állam és közösség, Válogatott közjogi tanulmányok *Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar., Budapest, 2012, ebben, pl., TÓTH J. Zoltán, *Az alkotmánybíróság egyéni alapjogvédelem eszközei és gyakorlata egykor és most*, 344–372.; TÓTH J. Zoltán–TÉREY Vilmos, A bírói döntésekre is kiható alkotmánybírósági jogvédelem tapasztalatai (2012–2017), Alkotmánybírósági Szemle, 2017/2. sz. 102.; TÉGLÁSI András, *Alkotmánybírság* (in: TÉGLÁSI András, *Az állam szervezete*, Dialóg-Campus, Budapest, 2018, 166.; CSERVÁK Csaba, *Az új alkotmánybírsági törvény*, in: ARATÓ Balázs (szerk.) *Jogalkotási tükrök*, 2010–2018, Patrocínium, Budapest, 2018, 109.; EGRI-KOVÁCS Krisztián, *Az Alkotmánybíróság a hatalmi ágak klasszikus rendszerében*, Patrocínium, Budapest, 2021, 185–214.

sodikra pedig azt, hogy az érvényes törvényeket „felülírja” a végrehajtó, vagy a politikai hatalom a szerzett alanyi jogok kárára is kiterjedő kormányzati vagy más hatalmi intézkedések útján. Ide tartozik az is, hogy adott hatalom hatást gyakorol a jogalkalmazásra. A jogállamisági doktrína szerint ugyanis a kormányzati jogi aktusok, pl. rendeletek, a törvényhez képest, nem hozhatnak létre új alanyi jogosultságot, vagy a törvénnyel összhangban és alapján, jogszerűen megszerzett jogosultságot, nem szüntethetnek meg. Azért, mert a (kormányzati) rendeleteknek csak (a parlament által alkotott) törvényt végrehajtó funkciója lehet. Annál fogva, hogy a hatalomági megoszlás elve szerint törvényhozói szabályozási legitimációja csak a parlamentnek van és a kormányzatot csupán a törvénynek végrehajtása illeti meg. A jogállamisághoz tartozik az is, hogy az állami jogalkotási tevékenységen kívül a törvény „szűrőjén” keresztül (vagy azáltal, hogy a törvény bekebelezi e szabályokat) szabad teret hagy az autonóm szabályoknak, olyanoknak, amelyek nem az állami jogalkotási tevékenység körébe tartoznak, mint pl. erkölcsi szabályok, szokások, szokványok, önkormányzati normák, statutumok, szerződések, általános üzletkötési feltételek, vállalkozási, egyesületi, köztestületi alapszabályok. Ezeknek érvényesítése az Alaptörvény és a törvény által előírányzott közrendi szabályokkal összhangban történik. A „jó jog” jellemzője, hogy a szabadságjogokat biztosítja, az emberek jólétét és biztonságát és a kiszámíthatóságot szolgálja (Moór Gyula).

13. *A jogváltozás és a jog stabilitása. Jogkövetés.* A jogállamiság doktrinális fogalmához gyakran az is fűződik, hogy a jogállamiság *törekvés*, nincs tökéletes jogállamiság, mivel ez egy folyamat. Vagyis minden államban a polgárok jogbiztonsága és joggal oltalmazott jogosultságának érvényesítése általános érdek. Csak a legfontosabb alapjogokkal kapcsolatos *jogszabályok állandósága, megismerhetősége* teszi lehetővé a *jogkövetést*. A gyakori *jogváltozás* elbizonytalaníthat.⁴⁷ A jogállamisági elvárás az, hogy a jog követhető legyen, s a jogszerű, jogkövető magatartás ne legyen szankcionálva. Ma már ugyan az internet segítségével Európa összes országának a törvényhozása elérhető, de a jogkövetés szempontjából mérvadó a törvényeket közlő országos hivatalos lap, benne az elfogadott nemzetközi bilaterális, multilaterális és univerzális egyezményekkel. A *természetjog* teoretikusai keresték a jog állandó és változó elemeit, egyfelől a „lex divina” vagy más szóval: a „lex aeterna” hagyományai alapján (amit Werbőczy is keresett Tripartitumában), másfelől a „lex naturalis, lex humana vagy

⁴⁷ Ld. SZALMA József, *Természetjog és magánjogi felelősség*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, Új folyam, 2016, III. évfolyam, 3–4. szám, 107–134. Ebben ld., a jog állandóságára és változásainak szükségére utaló hazai és külföldi jogirodalmi álláspontokat. Uő, *A jog változó és változatlan jegyei*, Pickler Gyula elméletének fényében, mai szemmel, Valóság, Budapest, 2017.

positiva” mentén.⁴⁸ Sokan joggal gondolják, hogy a természetes jogok, a tágabb értelemben vett lex aeterna körébe tartozik az élet, a testi és lelki épség (integritás), a család, az egészség és a tisztesség, emberség (*honestae vivere alterum non laedere, suum quisque tribuere*), az emberi alkotás, kreativitás szabadságának és elismerésének oltalma.

A jogállamiságot szolgálják a jogrendszerbe épített, jogbiztonságot szavatoló intézmények, mint a törvények *alkotmányossági kontrollja*, a bírósági és a közigazgatási eljárásokba iktatott rendes és rendkívüli *jogorvoslatok* stb. A jogorvoslathoz való jog, tehát a fellebbezési eljárás lehetővé teszi a helyes jogalkalmazást. A jog szerepe, rendeltetése az alanyi *szabadságjogok* biztosítása tehát nem az öncélú tilalmakban, hanem a jogszerűen szerzett jogosultságok biztosításában, szavatolásában nyilvánul meg. Minden *alanyi jog korlátját a másik jogalany azonos jogának tiszteletben tartásának követelménye* szabja meg. (*Qui suo iuris utitur naeminem laedit.*) A jog gyakorlása során a jogállamban (mind a hatalmi szervekre, mind az állampolgárookra nézve) a kényszerítő (imperatív) jogszabályokkal való *visszaélés* (*v. törvénykerülés*), vagyis olyan magatartás, amely ugyan összhangban áll a kényszerítő jellegű törvény szavával, de szemben áll a törvény szellemével, rendeltetésével, céljával. Vonatkozik ez a törvény céljával (*agere in fraudem legis*) és a másik fél joggal oltalmazott érdekével (*agere in fraudem partis*) szemben álló magatartásra. Törvénykerülés esetében a megkerült norma szankciói alkalmazandóak. *Megengedő* (diszpozitív) jogszabály esetében az ennek tartalmához képest eltérő magatartás (pl. szerződéssel) nem tekinthető jogellenesnek. A jog *szupletórius* alkalmazásának elve a diszpozitív jogszabályok esetében azt jelenti, hogy amennyiben a megengedő normák esetében a szerződő felek jogügyletükben másként nem rendelkeztek, az eredetileg megengedő jogszabály kötelezővé válik. Ez elsősorban a polgári jogi normákra vonatkozik. A büntetőjogot (a *nullum crimen sine delicto et sine lege* elve értelmében) az imperatív, a polgári jogot a szupletórius elv korrekciójával, a szerződéskötési szabadság keretében a megengedő normák utalják. Jogállamban általános érvénnyel *tilos a károkozás*. Ez a tilalom a jogállamban nemcsak az állampolgárookra érvényes, hanem az államra és állami szervekre is, amennyiben az állampolgárnak jogellenesen kárt okoznak. A közigazgatási jogviszonyban az állam és szervei az állampolgárral szemben ugyan szubordináltak, ám a polgári jogi kapcsolatok tekintetében (pl. szerződésben) az állam az állampolgárral, az állam által megalkotott polgári törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban, egyenrangú. Ha az állam vagy szervei jogellenes, visszaélő magatartást tanúsít állampolgáraival szemben, köteles az ezáltal okozott teljes kárt

⁴⁸ Vö.: KARÁCSONY András, *Gesellschaftstheorie und Recht*, Annales Universitatis Stientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Section Iuridica, tomus XXXVII, 1996, Budapest, 1998, 27–39.

megtériteni, kimentés gyanánt nem hivatkozhat az állami szuverenitására, azaz immunitására. Ezt a szabályt az új magyar Ptk. is (2013), az Alaptörvénnyel összhangban, mint más európai nemzeti Ptk.-k, joggal fogadta el.

14. *Pozitív és negatív definíciók.* A pozitív, eklektikus vagy zárt definíciók mellett előfordulnak negatív fogalom-meghatározások is, melyek nem abból indulnak ki, mi a jogállam, hanem melyek a jogállamiságot mellőző állam jegyei. A negatív definíciók sorában előfordul az, hogy nem tekinthető jogállamnak az, amelyben nem tartják tiszteletben az alapvető jogokat, mint az emberi életet, a szabadságot, a személyiségi jogokat, a tulajdont, azaz a jogszerűen szerzett vagyoni jogokat stb. Nem minősülnek jogállamnak a diktatúrák, beleértve a katonai diktatúrákat, továbbá az olyan államhatalom (parlament), amelynek nincs demokratikus, szabad választáson alapuló legitimációja.

15. A jogállamiságra jellemző az *alapvető jogok*, valamint az *emberi jogok alkotmánnyal való szavatolása*. Ezek olyan jogosultságok, amelyek csak az Alaptörvényben megszabott kivételes esetekben korlátozhatók törvényi jogszabállyal, mégpedig általános érvennyel, tehát nem egyedi esetekre vonatkozóan. A német Alaptörvény ilyen jogosultságnak tekinti: a személyi szabadságjogokat, a törvény előtti jogegyenlőséget, a vallási és lelkiismereti szabadságot, a véleménynyilvánítási szabadságot, a művészeti és tudományos szabadságot, a házasság, a család és gyermek védelmét, az oktatásra és képzésre való jogot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési szabadságot, a levelezési titokra való jogot, a munka és hivatás szabad választására való jogot, a civil és katonai szolgálat választására való jogot, a lakás sérthetetlenségére való jogot, a tulajdon védelmére való jogot (a kisajátítás csak közérdek miatt történhet teljes kártérítés ellenében), a szabad végrendelkezési jogot, az állampolgárságra való jogot (amely törvénnyel nem szüntethető meg), a petícióhoz való jogot (vagyis mindenkinek jogában áll, hogy egyedül vagy másokkal együtt írásban, kérelemmel vagy panasszal forduljon a népképviselőlet illetékes szervéhez), az azillum jogát (menekültjogot), feltéve, hogy más országban valaki meggyőződése miatt politikai üldöztetésnek van kitéve, a jogi utat (jogsérelem esetén a bírósághoz fordulás jogát).⁴⁹

A magyar Alaptörvény, a sarkalatos törvények, és a jogalkalmazási gyakorlatban, a magyar Alkotmánybíróság a törvények alkotmányossági kontrollja útján, és a bíróságok a jogalkalmazás útján az emberi jogokat, az alapjogokat maradéktalanul tiszteletben tartják (Ld. alább, II).

16. *Szabályozási és megvalósulási jellemzők.* Van a jogállamiságnak egy *normatív* (szabályozási) és egy *megvalósítási* mércéje. A jogállamiság minő-

⁴⁹ Ld. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, vom 23. Mai 1949 (BGBl. I. S. 1), BGBl. III.100-1, zuletzt geändert durch Änderungsgesetz vom 19. Dezember 2000 (BGBl. I S.1755), 1–19. szakasz In: Öffentliches Recht, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 10. Auflage, Stand BGBl. I Nr. 40 vom 2. August 2001, 7–11.

sítési feltételei közé nem csak a jogállamiságot szavatoló jogintézmények szabályozási szempontja (hatalomágak elválasztása, bírói függetlenség, a törvény alkotmányossági kontrollja stb.), hanem az is, hogy ezek a jogalkalmazás során valóságosan, maradék nélkül érvényesülnek (aplikatív szempont).

17. *Személyiségi jogok oltalma.* Nemcsak civilisztikai, hanem közjogi szempontból is, a jogállamiság egyik rendkívül fontos mércéje a *személyiségi jogok* tiszteletben tartása. A személyiségi jogok olyan részei az alaptörvényekben, polgári törvénykönyvekben, így a hatályos magyar Ptk.-ban előírt alanyi jogosságoknak, melyek szigorúan, születéstől kezdve a természetes személy személyiségéhez kötődnek, nem forgalmazhatóak. Ezek közé tartozik, mint általános jog, az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelménye, a különleges esetei pedig az élethez való jog, a becsület védelme, a testi és szellemi (lelki) integritáshoz és egészséghez való jog, a személyes szabadsághoz való jog, a névviseelési jog, a lakás sérthetlensége, a szerzői jogosultságoknak vagyoni melletti nemvagyoni jellegű oltalma, a pietás (meghalt ember emlékének) oltalma, a levéltitok, a szellemi alkotások nemvagyoni –szerzői jogi és találmányi jogi oltalma, a személyes szabadság (jogellernes szabadságfosztás elleni oltalom) stb.⁵⁰

18. *Jogértelmezési módszerek, a helyes jog.* Habár a *jogértelmezési módszerek* nem részesei sem a jogállamiság fogalmának, sem a tételes jognak, jelentős szerepük van a *helyes jog* (Moór Gyula) feltárásában és ily módon a jogalkalmazásban. Tulajdonképpen egzakt, a jogtudományok által kimunkált jogértelmezési módszerekről van szó (pl. Karl Larenz).⁵¹ Ide tartozik a nyelvtani (grammatikai szabályok szerinti) értelmezés, a logikai (a logika „törvényei” szerinti) értelmezés, a külterjes (tág, extenzív, a normatartalom legszélesebb jelentésének feltárását célzó), a belterjes (szűk vagy intenzív, jogmélyítő) értelmezés, a normatörténeti értelmezés, a szisztematikus értelmezés (mely az adott norma jelentését a jogrendszerben vagy a törvényben elfoglalt helye szerint keresi).⁵² A jogszociológiai módszer szűkebb értelemben nem tartozik a jogértelmezés módszereihez, mivel ennek a módszernek a tárgya a jogszabályt kiváltó okok kutatása, értelmezése. A jogi hermeneutika (a kortárs magyar jogfilozófiában: Karácsony András) jog belső, objektív jelentését kutatja. A normatív elméletet, a hermeneutika elődjét képező kelsen-i elmélet szerint a normatív jelentés ön-

⁵⁰ Ld. SZALMA József, Sérelemdíj, i. mű. 2018, 88–161., az európai és a magyar jogirodalommal, 265–285.

⁵¹ KARL LARENZ, *Die Methode der Auslegung des Rechtsgeschäfts*, Alfred Metzner, Frankfurt am Main, Berlin, 1966.

⁵² Ld. SZALMA József, *A jogtudományok kutatási módszerei (Kutatásmódszertan)*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2016. A könyvet Németországban német nyelven bemutatta és értékelte: (Buchbesprechung), Prof. Dr. Herbert KÜPPER, In: Jahrbuch für Ostrecht, Verlag C.H. Beck, München, 2017, Band 58, 2017, 1. Halbband, 221–222.

álló, normatív módszer, és a további objektív jogértelemezési módszerek alkalmazásával feltárható, a normát kiváltó okok nem részei a normatív jelentésnek. Mások úgy gondolják, hogy a jog valóságos normatív jelentése csupán a normát kiváltó okainak feltárásával (Peschka Vilmos) lehet megállapítani. A jog azonban nem tekinthető öncélúnak, úgy, mint ahogyan azt a *lex dura, saed lex* („ez a jog, ez a törvény”) sugallja: rendeltetése a konfliktusok méltányos, igazságos, jog szerinti megoldása. A törvénynek van szava és célja, a törvény az emberek alapvető jogait, oltalmát kell szolgálja.

II. A JOGÁLLAMISÁG JEGYEIRŐL, JELLEMZŐIRŐL A HATÁLYOS MAGYAR ALAPTÖRVÉNY RENDELKEZÉSEINEK FÉNYÉBEN

A jogállamiság már a fenti jogösszehasonlítási és jogtörténeti tendencia vázlata alapján is összetett fogalom, elemei, jegyei hosszantartó jogfejlődés során alakultak ki. Meghatározásánál a jogtudomány több szempontot vesz figyelembe.

A hatalmi ágak elválasztása – hatalomkorlátozás. Az első fogalom-meghatározás szerint a jogállamiság a *hatalmi ágak egymástól való szigorú elválasztásában* nyilvánul meg: a törvényhozói hatalom (parlament, országgyűlés) kizárólag jogalkotással foglalkozik, a bírói hatalom a jogalkalmazással, a közigazgatási hatalom pedig a törvény megvalósításának feltételeit biztosítja. A magyar Alaptörvény B) cikke (1) bekezdésének meghatározása szerint „*Magyarország független, demokratikus jogállam.*” C) cikkének (1) bekezdése szerint pedig: „*A magyar állam működése a hatalom megosztásán alapul.*” A (2) bekezdés értelmében „*Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben mindneki jogosult és köteles fellépni.*”

A polgári korszak európai és magyar jogirodalma abból indul ki, hogy amennyiben minden hatalmi ág „egy kézben” (pl. a császár, az uralkodó kizárólagos hatáskörébe) összpontosul (ami pl. az ún. abszolút monarchiára jellemző), ott nem lehet szó a mai értelemben vett jogállamiságról, hiszen az uralkodó ebben egymagában legfelsőbb törvényhozói szerv, legfelsőbb ítélkezési szerv, és legfelsőbb közigazgatási szerv. A történelmi magyar alkotmány értelmében az uralkodó abszolút hatalmának korlátozását már a XIII. század elején elfogadott törvények is előirányozták, pl. a nemesek ellenállási jogának biztosítása útján. A magyar jogtörténetben az abszolút hatalom bevezetésére 1849–1861 között is létre jött, amikor a polgári forradalom – mely a törvény előtti jogegyenlőséget tűzte ki céljául – letörése után az osztrák császár beszüntette a magyar törvényhozást és helyette ún. császári pátensekkel kormányzott az ország teljes területén.

A modern, polgári korszaktól kezdődő magyar jogban az 1869. évi bírói hatalomról szóló IV. törvény meghirdeti a bírói függetlenséget olyan érelemben, hogy a bíró az ítékezés során más hatalmi ágak vagy szervek által *nem utasítható*. E törvény szerint a bírót csak az ítékezés előtt meghozott vonatkozó törvény és szokás kötelezi.

A hatályos magyar Alaptörvény tételesen előíranyozza az egyes hatalmi ágak egymástól való elválasztását (az Alaptörvény fennebb hivatkozott C) cikk (1) bekezdése).

A jogrendszer, jogforrási rendszer teljessége és ellentmondás nélküli egysége. A második fontos összetevője a jogállamiságnak az, hogy *a jogrendszert* az összes jogszabály *ellentmondás nélküli egysége* képezi. Az Alaptörvény az R) cikk értelmében (1) Magyarország jogrendszerének alapja. Továbbá a (2) bekezdés meghatározása szerint az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény T) cikkének (2) bekezdése szerint jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv elnökének rendelete és az önkormányzati rendelet. Ugyanennek a cikknek a (3) bekezdése szerint „*jogszabály nem lehet ellentétben az Alaptörvénnyel*”. E cikk (4) bekezdése pedig meghatározza a sarkaltos törvény normatív fogalmát is, mely szerint „*a sarkaltos törvény olyan törvény, amelynek elfogadásához és módosításához a jelen levő országgyűlési képviselők két haramdának szavazata szükséges*”.

Mindez azt jelenti, hogy a jogrendszer bármely eleme, jogszabálya, törvénye azonos jogviszonytípusra nézve, nem tartalmazhat ellentétes szabályozást. Szimbolikus példával: nem lehet, hogy a jogrendszer egyik törvénye megengedje, másik törvénye pedig tiltja a károkozást, minthogy ilyen nem is fordul elő a magyar tételes jogban.

A jogrendszert az Alaptörvényben megszabott *jogforrási rendszer* képezi. A magyar jogban ez az Alaptörvény, a sarkaltos (kétharmados), az „egyszerű” törvények és az önkormányzati jogszabályok képezik. Az utóbbiak lehetnek helyi és települési önkormányzati szabályok, szervezetek és köztestületek, valamint vállalkozók alapszabályai. Tehát olyan autonóm szabályok, amelyeket nem az állami törvényhozói testület, hanem önkormányzattal bíró testület (egyesületek, vállalkozások, köztestületek stb.) hozott meg, amelyeket a törvény elismer. Ezekon kívül, amennyiben a törvény hivatkozik rájuk, egyéb jogszabályok is részesei a jogrendszernek, pl. erkölcsi szabályok (pl. a Ptk. 6:96 paragrafusa esetében – a jóerkölcsbe ütköző szerződések), szokások és szokványok (pl. Ptk. 6:63. paragrafusának (5) bekezdése, mely arról szól, hogy a szerződés tartalmává válik minden szokás, amelynek alkalmazásában a felek, a korábbi üzleti kapcsolatukban megegyeztek, vagy gyakorlat, amelyet egymás között kialakítottak). A „törvényen kívüli” szabályrendszerek beemelése a polgári jog rendszerébe rendszerint azzal a feltétellel történik, hogy a törvény hivatkozik rájuk

(ezek lehetnek a polgári jogban általánosan elfogadott sztenderdek is, pl. a Ptk. 1.3. paragrafusa szerinti jóhiszeműség és a tisztesség követelménye), ha korlátozottan, akkor „szűrőjén keresztül” (pl. nem bármely, hanem csak a jóérkölc), vagy amennyiben a törvény felvette őket a törvénybe, úgy érvényesíthetők, amilyen tartalomban felvette (pl. az uzsoratilalom esetében, Ptk. 6:97. paragrafus). A polgári jogban, különösképpen a belső és a nemzetközi kereskedelmi jogban, a felek szerződésükkel előirányozhatják a kereskedelmi szokások és szokványok, vagy akár a külföldi polgári és kereskedelmi törvénykönyv szabályainak alkalmazását. A teljes jogú uniós tagországok a tagfelvételi egyezmény alapján jogrendszerük részévé válnak a közösségi normák is, de a nemzeti normák is részévé válnak az uniós jognak (primáris és szekundáris jog).

A büntetőjog sajátos, mert ebben csak a törvényi normák szerepelhetnek. Azért, mert a büntethetőség elve értelmében senki sem büntethető olyan cselekményért vagy mulasztásért, amelyet elkövetése előtt a Btk. nem tiltott. Ebben a tekintetben az Alaptörvény számos fontos rendelkezést tartalmaz. Ezek közül kiemelhető az európai és a magyar hagyományokkal és a jogállamisági követelményekkel összhangban álló IV: cikk (2) bekezdése, mely szerint *„Senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani szabadságától. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki”*. *„(3) Bűncselekmény elkövetéséért gyanúsított és őrizetbe vett személyt a lehető legrövidebb időn belül szabadon kell bocsátani, vagy bíróság elé kell állítani. A bíróság köteles az elé állított személyt meghallgatni és írásbeli indoklással ellátott határozatban szabaddá helyezéséről vagy letartóztatásáról haladéktalanul dönteni.”* *„(4) Akinek szabadságát alaptalanul vagy törvénytől korlátozták, kárának megtérítésére jogosult.”* Ehhez további alaptörvényi garanciák fűződnek. Az Alaptörvény XXVIII. cikkének értelmében *„(1) mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság, tisztességes és nyilvános tárgyaláson ésszerű határidőn belül bírálja el”*. Az Alaptörvény elfogadja az ártatlanság (megdönthető) vélemének elvét: *„(2) Senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a büntetőjogi felelősséget a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.”* (...) Ezen kívül, az Alaptörvény elfogadja a nullum crimen elvét is: *„(4) Senki nem nyilvánítható bűnösnek és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az EU jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”* Az Alaptörvény szavatolja a jogorvoslathoz való jogot. Megelőzőleg hivatkozott cikk (7) bekezdése szerint ugyanis: *„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogait vagy jogos érdekeit sérti”*.

Vannak olyan kapcsolatok, amelyek nem tartoznak a szűkebb értelemben vett törvényi szabályozás hatáskörébe. Ha *erkölcsi* szabályokról van szó, megsebzésük nem von magával állami szankciót, hanem kizárólag az adott autonóm normarendszer jogkövetkezményei érvényesíthetők, amennyiben nem állnak ellentétben az alkotmányos és törvényes közrenddel.

Habár ilyen módon a jogforrási rendszer *teljesnek* tűnik, azaz teljességre törekszik, a magyar jogban, mint más európai jogrendszerben ennek ellenére két oknál fogva jöhet létre *joghézag*: 1) mert az adott norma általános; 2) vagy mert olyan új jogi helyzet adódott, amelyet a törvény nem látott elő. A törvény gyakorlati szabályoz *generálklauzulákkal* (jóhiszeműség és tisztesség, jóerkölcs stb.), amelyek normatív tartalma tág, hogy ezáltal, a teljesség értelmében, lefedje az összes, egyedi normákkal előre nem látott eset. A generálklauzulákra az jellemző, hogy tág jelentéstartalmúak és (normatív megjelenési helyükön) rendelkező részük mellett, megsértésük esetén, előfordulóan nem tartalmaznak szankciót, tehát nem teljes normák. A generálklauzulák lehetnek olyan rendelkezések is, amelyek „megjelenési helyükön” ugyan nem tartalmaznak szankciót, de más, őket feldolgozó normák szankcionálják. Tehát a szankciót, a jogkövetkezményt majd csak a generálklauzulákat „feldolgozó”, operacionalizáló, részletező jogintézmények irányozzák elő. (Ismeretes, hogy a jogszabály, a jogrendszer nucelusa (alapegysége) három elemből áll: (1) rendelkező részből, (2) a rendelkező rész hipotéziséből – vagyis a normaalkalmazási feltétel tényleírásából, és (3) szankcióból, jogkövetkezményből.) Ha a csupán rendelkező részt tartalmazó generálklauzulának nincs részletező normája, mely a megfelelő szankciót is tartalmazná, joghézag keletkezhetett. Egymagában a generálklauzula alkalmazása jogbizonytalansághoz vezethet, mivel tág jelentéstartalmánál fogva egymással ellentétes jelentést vehet fel. Pl. ha a klauzula (szimbolikusan) „szín”, ebbe „belefér” mind a fehér, mind a fekete. Ám, ha a klauzula operacionalizált, közelebbi mércét is tartalmaz az öt mélyítő szabályban: pl. „világos szín”, egyértelmű, hogy a fekete nem fér bele. A polgári jogban engedélyezett az *analógia* (a nem szabályozott tényálláshoz hasonló hipotézisű norma alkalmazása), de a büntető jogban nem. Az analógia azt jelenti, hogy amennyiben egy jogviszonytípust a törvény nem szabályoz, e jogviszonytípushoz legközelebb álló jogszabály alkalmazható, természetesen, értelemszerűen. A büntető jogban az analógia tilos a jogbiztonság miatt. Csak az a cselekmény büntethető mely a Btk.-ban kifejezetten tiltott, s a tiltás nem terjeszthető ki hasonló esetekre.

Az alkotmányosság és a törvényesség. A harmadik meghatározás szerint a jogállamiságot elősegítően a jogszabályok egységét az alkotmányosság és a törvényesség elve szavatolja. Ez azt jelenti, hogy a *jogforrási rendszer csúcán az alkotmány*, azaz az Alaptörvény (Grundgesetz, n.) áll, olyan értelemben, hogy a *többi törvénynek összhangban kell állnia az Alaptörvénnyel*. Ezt a hatályos Magyar jogban két intézmény hivatott biztosítani. Az első az ún. *előzetes al-*

kormányossági kontroll, a másik az ún. utólagos alkotmányossági kontroll. Az előzetes kontroll a megszavazott törvény alkotmányossági ellenőrzését hivatott biztosítani, mielőtt még hatályba lépne. Az előzetes kontroll tehát feltétele a törvény hatálybalépésének. Többek között, a köztársasági elnök megtagadhatja a törvény aláírását, ha úgy találja, hogy alkotmányellenes, de előzetes kontrollt végezhet az Alkotmánybíróság is. Az *utólagos alkotmányossági kontroll* rendszerinti feladata az *Alkotmánybíróságnak*. Alkotmányossági folyamodvány alapján az alkotmánybíróság az adott törvény egészét, vagy annak részét kiiktathatja a jogrendből, ha a jogszabályt alkotmányellenesnek tartja. Az utólagos alkotmányjogi kontroll indítványozására felhatalmazottak köre újabban leszűkült. De lege ferenda felmerül a kérdés, hogy kell-e az előzetes kontroll, hiszen ez egyfajta beavatkozás a jogalkotásba. Szokásos az utólagos kontroll, de szélesebb körben. Az Alkotmánybíróság határozatával megszüntetett törvény helyén kialakult joghézagot a kiiktatott szabályok helyett az Országgyűlésnek újra kell szabályoznia, ezúttal összhangban az Alaptörvénnyel. Az alkotmánybíróság feladatkörébe tehát nem tartozik a jogalkotás, ez az Országgyűlés dolga. Legfeljebb negatív értelemben lehet ilyennek minősíteni: mi az, ami nem lehet törvény; de pozitív értelemben nem tekinthető jogalkotónak, ez az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság nem vállalhat ítélezési feladatot, ez a bíróságok hatáskörébe tartozik. Igaz, mint más jogrendszerben, hozzá benyújtható az alkotmányossági panasz, amennyiben a jogerős bírósági ítélet sérti az alkotmányt.

A jogalkotói kontroll. Magyarországon a 2010. évi *jogalkotásról* szóló törvény belső parlamenti jogalkotási kontrollt vezetett be, melynek célja, hogy a törvény meghozatala előtt vagy meghozatala után, illetve esetleges módosítása esetében megfelelő elemzést végezzen.

A jogváltozás és a jogbiztonság. A törvény gyakori változtatása jogbizonytalansághoz vezet, megnehezíti a jogkövetést. Ezért az új törvény meghozatalakor vagy a meglevő módosításakor alapos elemzést kell végezni. Az új törvény semmiképpen sem szüntetheti meg a korábbi törvény alapján és vele összhangban *szerzett jogokat*. Hatálya csak a *jövőbeni* jogviszonyokra terjedhet ki. Fontos jogintézmények és törvények (amilyenek a kódexek) mentén pedig ennek az elemzésnek része kell, hogy legyen a jogfejlődés figyelemmel kísérése a hazai és külföldi jogban, mind az elméleti viták, mind a jogalkalmazás fényében.

A Kúria jogegységi határozatai. A magyar jogban a jogegységet a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) szavatolja az alsófokú bíróságokkal kötelező *jogegységi határozataival*. A jogegységi határozatok meghozatalára akkor kerül sor, amikor azonos jogintézményre vonatkozó törvényi jogszabályokat az alsófokú bíróságok a jogalkalmazás során egymástól eltérően értelmeznek. A jogegységi határozatok tehát nem perorvoslatok kapcsán, konkrét jogesetre vonatkozó döntések. Céljuk a *helyes és egységes jogértelmezés*. Vannak olyan vélemények,

hogy ezek *precedensek*. Tekintettel arra, hogy a történeti magyar jogban a törvénnyel nem szabályozott kérdésekre nézve – hasonlóképpen, mint az angol-szász jogban (cays law, equity) – egy korábban meghozott ítélet jogforrásként szolgál olyan új jogvitára nézve, amely tényállásban azonos, vagy hasonló a korábbi ítéletben foglaltakkal.

A bírói út szavatolása. A jogállamban szavatolt a *bírói út*, tehát az állampolgár azon joga, hogy alanyi jogosultságának mások által történő megsértése esetében bírói úton igényelje jogosultságának helyreállítását. A magyar Alaptörvény XXVIII. cikk első bekezdése kinyilvánítja a bírósághoz fordulás jogát. Ehhez fűződik a *tisztességes bírósági eljáráshoz* való jog, a *tárgyalás nyilvánosságához* fűződő jog, valamint az ügy belátható időn belüli elbírálásának követelménye. Ami a magyar jogban szabályozási és jogalkalmazási szempontból érvényesül.

A bírói pártatlanság. Ezzel együtt jár a *tisztességes, pártatlan* eljáráshoz való jog is. A *történelmi* magyar jogban Werbőczy István Tripartiuma (1514–1517) kifejezetten hangsúlyozza, hogy a bírónak pártatlannak kell lennie, nem lehet részrehajló. Ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy ez azzal érhető el, ha a bíró *képzett* és ismeri a törvényeket és a szokásokat, amelyek mérvadóak a jogvita feloldása tekintetében. Az Alaptörvénnyel összhangban, hatályos magyar Pp. és más jogszabályok, többek között, külön kihangsúlyozzák a pártatlanságot, a tisztességes eljárást, az időszerű ítélezés elvét.⁵³

A jogorvoslat szavatolása. A helyes jog alkalmazását elősegíti a (rendes és rendkívüli) *jogorvoslati rendszer*. Ennek célja, hogy a többfokozatú bírósági eljárás hozzájáruljon a tényállás helyes megállapításához, valamint az anyagi és eljárási jogszabályok helyes értelmezéséhez és alkalmazásához. A magyar Alaptörvény XXVIII. cikkének (7) bekezdése a bírósági, hatósági és más közigazgatási döntések elleni jogorvoslati jogosultságot mondja ki.⁵⁴

⁵³ Ld. OSZTOVITS András–PRIBULA László–SZABÓ Imre–UDVARY Sándor–WOPERA Zsuzsa (szerk.: OSZTOVITS András), *Polgári eljárásjog I. A polgári per általános szabályai*, HVG ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, 23., 34.; UDVARY Sándor (szerk.), *Polgári eljárásjog*, 4. kiadás, i. mű, perkoncentráció, 24.; NAGY Adrienn WOPERA Zsuzsa (szerk.), *Polgári eljárásjog I–II*, Wolters Kluwer, Budapest, 2018, I. kötet, perkoncentráció, 41.

⁵⁴ Ld. pl. KENGYEL Miklós, *Magyar polgári eljárásjog*, Osiris Kiadó, Budapes, 2012, 47. old., 34. sz. széljegyzet. Ld. a további magyar polgári eljárásjogi irodalmat: OSZTOVITS András, PRIBULA László, SZABÓ Imre, UDVARY Sándor, WOPERA Zsuzsa (szerk.: OSZTOVITS András), *Polgári eljárásjog I. A polgári per általános szabályai*, HVG ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, alapelvek, 21–25., az igazságszolgáltatásra vonatkozó alkotmányos jogok és elvek, 25–48.; OSZTOVITS András–PRIBULA László, UDVARY Sándor, WOPERA Zsuzsa, *Polgári eljárásjog II., Perorvoslatok, Különleges eljárások, Egyes nemperes eljárások* (szerk.: WOPERA Zsuzsa), HVG/ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, ad 23.; UDVARY Sándor, *Polgári perrendtartás*, Novissima Kiadó, Budapest, 2012, ad 251.; CSERBA Lajos, GYEKICZKY Tamás, KORMOS ERZSÉ-

A jogerős közigazgatási aktusok törvényességének bírói kontrollja, közigazgatási per. A jogerős közigazgatási aktusok (legfelsőbb) bírósági kontrollja – természetesen, ha van ezirányú jogorvoslati indítványozás – azért eleme a jogállamiságnak, mert e kontroll ellensúlyozza a közigazgatásban érvényesülő diszkrécionális (ún. szabad megítélési) és felérendelési elvet. A bírósági eljárásban a felek egyenrangúak, a közigazgatási eljárásban – lévén, hogy az egyik fél állami szerv, a másik pedig állampolgár – a felek szubordináltak (egymásnak felérendeltek) a szerv javára. A diszkréciós elv lehetővé teszi az eljáró közigazgatási szervnek a szabad megítélését. A diszkréciós elv miatt, habár a közigazgatásban is érvényesül a törvényesség elve, elengedhetetlen a bíróság általi törvényességi kontroll. A közigazgatási jogerős aktusok törvényességi kontrollját a Kúria vézi. Igaz, újabban a közigazgatási reform során Magyarországon bevezették az ún. közigazgatási bíráskodást, mely első fokon is ítélezhet ún. közigazgatási, főként közszolgálati és más munkajogi ügyekkel, jogvitákkal kapcsolatosan.

Az új törvény jövőbeni hatálya és visszaható hatályának tilalma. A jogállamban a törvényeknek főszabályként csak *jövőbeni hatálya* van, nem lehet visszaható hatálya, továbbá a korábbi törvény alapján jogszerűen *szerzett alanyi jogosultságokat* az új törvény nem szüntetheti meg. Ez lehetővé teszi a jogbiztosnágot és a jogkövetést. (Ezt sugallják egyébként az új magyar Ptk. vhr rendelkezései is).

Az ún. (állami) szuverenitás és jogállamiság. A két fogalom nem mindig esik egybe. Egy „szuverén állam” lehet olyan is, melyben nem érvényesülnek a jogállamiság ismérvei. A magyar történelmi példa szerint 1849-ben Ausztria, mint abszolút monarchia, bevezette egy időre korlátlan szuverenitását az egész Birodalom felett, megszüntetvén Magyarország jogalkotási szuverenitását. Ez az 1861-es Országbírói értekezletig Tartott, amikor is az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok előkészítvén az 1867. évi kiegyezéssel alkotmány meghozatalát, lehetővé tették a magyar Országgyűlés törvényhozási jogának visszaállítását, valamint a magyar bírósági rendszernek a kor követelményei szerinti helyreállítását.

Az EU-csatlakozás és a szuverenitás. Vajon az EU alapeszméje szuverenitásgátló, vagy szuverenitás-növelő? – Az EU eszmei atyjai, pl. Robert Schumann és az alapító dokumentumok (Európai Szén- és Acélközösség) eredetileg nem törekedtek a tagországok jogalkotói szuverenitásának lényeges korlátozására. Alapvetően, arra törekedtek, hogy a közösségi és tagországi gazdasági érdekeknek megfelelően az európai gazdasági térség létrehozását segítsék elő, beleértve a tőke, a munkaerő, a szolgáltatások szabad áramlását az európai gazdasági térségben. A teljes jogú tagság eléréséhez azonban szükség volt a jogállamisági követelmények betartására. Az egyes országok felvétele az EU és

BET, NAGY Adrienn, NAGY Andrea, WOPERA Zsuzsa, Polgári perjog, Általános rész, ComplexWoltersKluwer, Budapest, 2008. IX. Fejezet, Perorvoslatok, ad 453.

az adott ország csatlakozási szerződése útján történt. E szerződés megkötése a csatlakozó ország számára önkéntes volt, ennél fogva nem jelentette az át nem vitt hatáskörökben a törvényhozói szuverenitásról való lemondást.

A felvételtől kezdve pedig a teljes jogú tagságot elérő ország képviselői által részt vesz a közösségi jogalkotásban. Meghatározást nyert, mi az, ami a nemzeti és mi az, ami a közösségi (*aquis communautaire*) szabályozás körébe tartozik. Kezdetben, főszabályként, a közösségi normák a *gazdasági térségre* vonatkoztak.

Az Alaptörvény E) cikkének értelmében (1) az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében. (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében, nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az EU intézményei útján gyakorolhatja.

Időközben közösségi szinten *két fő normatípus* alakult ki. Az első az irányelvi jog, a másik a rendeleti jog. Az *irányelvi jog* nem nyert (nyer) közvetlen alkalmazást a tagországokban, csupán célokat szabott, szab meg, amelyeket a nemzeti szabályoknak tiszteletben kell tartaniuk, de saját törvényeik, sajátosságaik alapján operacionalizálhatnak. A másik közösségi normatípus a *rendelet*i jog, amelyet az egyes teljes jogú tagországok saját belső törvényeik nélkül is a nemzeti bíróságok által kötelesek érvényesíteni. Időközben a csatlakozási szerződések megkötése után, közösségi szinten meghozott közösségi „alkotmányjogi” jellegű normák által (Amszterdami, Lisszaboni Egyezmény stb.) *növekedett a közösségi jog rendeleti kompetenciája*, anélkül, hogy a csatlakozási szerződésbe foglalt kompetencia-megoszlás változott volna. E tendencia némileg csökkentette vagy befolyásolta az eredeti nemzeti törvényhozási kompetenciát.

Jelentős változás állt be a *Római Szerződés* alapján (Róma I., Róma II.), mégpedig a *nemzetközi kollíziós magánjog* tekintetében. Azok a hagyományos kollíziós normák (pl. *lex delicti commissi*, *lex fori* stb.) amelyek korábban nemzeti szinten voltak szabályozottak, Maasrichttal összhangban, a Római Szerződések értelmében, európai szintű szabályozást nyertek és ez elsősorban vonatkozik a kötelmi jogi kollíziós normákra, vagyis a szerződési jogra és a kártérítési jogra. A folytatásban, nem ellenezhetően, a családi és öröklési jogban is kollíziós szabályokra került sor. Ez teljesen elfogadható és érthető, hiszen lehetővé teszi a Binnenmarkt területén folyó személyi és az áruforgalom zökkenőmentesebb lebonyolítását. Magyarország joggal hozta meg a kollíziós jogra vonatkozó, még a korábbi rendszerben fogant, nemzetközi kollíziós magánjogra vonatkozó törvényerejű rendelete helyett e materiát szabályozó törvényét.⁵⁵

⁵⁵ Ld. a 2017. évi XIII. nemzetközi magánjogról szóló törvényt.

Mivel a közösségi jog gyakran használ, különösképpen az irányelvi jog területén *generálklauzulákat*, a gyakorlatban és jogirodalomban felmerült a kérdés, hogy ilyenkor a közösségi és a nemzeti jog kollíziója lehetséges-e, továbbá, hogy itt a *minimális harmonizációs kötelezettség* teljesítettségének bírói elemzése (értelmezése) jogértelmezési, vagy jogalkalmazási kérdést jelent-e. Más szóval, ilyenkor mely jognak van primátusa, a nemzetinek, vagy a közösséginek.⁵⁶ Igaz, az Únió szabályai szerint primátusa a közösségi jognak van, a nemzettel szemben. Azonban ez, úgy tűnik, az irányelvi jog jellegére tekintettel, mely a nemzeti jognak csupán célirányos korlátozást nyújt, egyébként ennek a célnak a keretében és szellemében sajátos megoldás lehetőségét is jelzi, nem kérdőjelezi meg a közösségi jog primátusát, hiszen maga a közösségi jog teszi lehetővé a sajátos szabályozást.

Figyelemmel kell lenni a Magyar Alaptörvény E cikkének (1) és (2) bekezdésére. Az (1) bekezdés szerint „*az európai népek szabadságának, életének és biztonságának kiteljesedése érdekében a Magyar állam közreműködik az európai egység megteremtésében.*” A (2) bekezdés szerint: „*Magyarország az Európai Unióban, tagállamként való részvétele érdekében – nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen az EU intézményei útján gyakorolhatja. Az e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.*”

A jogharmonizáció kérdése. A jogharmonizáció nem szuverenitás-korlátozó elvárás. Eleinte az EU-ba ez elsősorban a gazdasági kérdéseket érintő szabályozást illette, de emellett (joggal) felerősült az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának elvárása. Magyarország EU-s csatlakozása idején és jelenleg is, törvényeivel és ezeknek alkalmazásával a közösségi jogot tiszteletben tartja.

A monetáris egység és a nemzeti valuták. Az európai közösség a Maaszigterti Egyezmény útján (1993) létrehozta a Binnenmarktot, vagyis az európai térség közös piacát (meghirdetvén a munkaerő, a tőke, a szolgáltatások szabad áramlását). Ez magával vonta – azon tagországok számára, amelyek ezt elfogadták, azaz megfelelő, versenyképes gazdasági szintet értek el, beleértve az államháztartás stabilitását – a nemzeti valuta helyett a közösségi valuta (EURO) be-

⁵⁶ Ld. Christoph SCHMID, *Desintegration und Neuordnungsperspektiven in europäischen Privatrecht*, in: Jarbuch Junger Zivilrechtswissenschaftlern 1999, Bonner Tagung (8–11. September 1999), Sonderdruck, Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, 1999, 33–63. A szerzőkiemeli, hogy itt a bírói hatalom funkciójának más hatalomtól történő elválasztása is felmerül (i. mű, 40.).

vezetését.⁵⁷ Ez azonban egymagában nem szüntette meg a nemzeti monetáris politika közösségi érvényesítését. Maaszhricht előtt a nemzeti valuták a „szuverenitás” elemeiként szerepeltek. Vannak olyan tagországok, mint Magyarország, melyek teljes jogú tagság elérése után is megőrizték nemzeti valutájukat.

16. *Nemzetállami és ún. föderalista törekvések az EU-ban.* Figyelembe kell venni, hogy a 2000-es évek elején az európai közösségi szintéren, jelentős föderalista törekvések voltak (és ma is vannak), amelyek korlátozták volna a nemzetállamok törvényhozói szuverenitását. Az ezzel kapcsolatos viták különösképpen kifejezésre jutottak az Európai Alkotmány Tervezet⁵⁸ elfogadásával kapcsolatos döntéshozatali eljárásban. E tervezet természetesen nagyon fontos, alapvetően ma is elfogadható jogi értékek oltalmazását irányozta elő. Megvalósítási módjuk, központosított szintjük és a nemzeti törvényhozás korlátozása miatt azonban nem nyertek elfogadást (pl. 2003-ban Dániában). Az európai értékek szerinti döntéshozatal értelmében, konszenzus kell egy közösségi általános jogi aktus elfogadásár. Egy tagország hiányzó hozzájárulása is elegendő az új jogszabály elutasításához és ez történt az Európai Alkotmánytervezettel is.

III. ÖSSZEGZÉS

A jogállamiság fogalma, mint a hatalommal, joggal való visszaélésekről szóló elmélet és alkalmazásának fejlődésmenete azt mutatja, hogy ennek a ma számontartott összes alkotóeleme hosszú jogfejlődés során alakult ki, sokszor a körülmények hatására, az egyes korszakokban nemzeti sajátosságokat is felmutatóan. Az abszolút hatalmak általában tagadják a jogállamiság követelményét. Az európai jogfejlődés során azonban (már a korai középkorban) megmutatkozott az uralkodói hatalom korlátozásának szükségessége, mivel eleinte az összes hatalmi ág (a törvényhozói, az igazságszolgáltatási és végrehajtói hatalom) az uralkodó „kezében” összpontosult. Abban a korszakban a korlátozás a rendi különjogok oltalma céljából a nemesi ellenállási jogban nyilvánult meg. A polgári korszak általános jellemzője, törekvése a polgárok jog előtti egyenlősége. Ennek oltalma céljából kerül bevezetere a hatalmi ágak egymástól való elválasztása és egyben a hatalommal való visszaélés megelőzése céljából a bíróságok, hatóságok joghoz kötöttsége. Ennek értelmében, a törvényhozó csak a jogalkotással, a bíróság csak a jogalkalmazással, a végrehajtó hatalom pedig

⁵⁷ Ld. József SZALMA, *Erfüllung und Haftung bei Geldlichen Obligationen – Mit besondere Berücksichtigung des europäischen und ungarischen Rechts*, Jahrbuch für Ostrecht, Verlag C. H. Beck, München, Band 61 (2020), 207–224.

⁵⁸ Ld. pl. *Európai Alkotmány* – Az Európai Konvent által 2003. június 13-án, illetve július 10-én elfogadott dokumentum. A tervezet címe: *Szerződés egy európai alkotmány létrehozásáról – tervezet*, Európai füzetek, Budapest, 2003. Ebben ld., a VI. Cím (Igazságszolgáltatás) II. 47 cikkét, mely a hatékony jogorvoslatról és a pártatlan igazságszolgáltatásról szól.

csak a törvények foganatosításával foglalkozhat, hatalmi kompetencia-keveredés nélkül. A jogállamiság egyik fontos tétele a joggal való visszaélés tilalma, azaz csupán a jog szavával összhangban álló, de szellemével, rendeltetésével ellentétes magatartás. A bírói hatalom a joghoz kötött, de más hatalomtól elválasztott, feladata a felek által eléje tárt jogsértés elhárítása, a jogvita megoldása. A bírói hatalom a jogalkalmazás során pártatlan és a törvény alapján dönt. A jogállamban az alanyi jog megsértése esetén szavatolt a bírói út. A jogalkotás az alkotmány, a jogforrási rendszer csúcsán levő jogi aktussal összhangban hozza meg a törvényt. Az alkotmánybíróság kiiktatja a jogrendből azt a törvényt, mely ellentétben áll az alkotmánnyal. A közigazgatási hatalom jogerős döntései bírósági kontroll alatt állnak. A jogorvoslati rendszer, mely jellemzője minden jogág eljárásjogi szabályainak, szavatolja a fellebbvitelt, az alsófokú bíróságok és más hatalmi szervek törvényességi kontrollját. A közigazgatási (jogerős) aktusok bírósági kontrollja azért szükséges, mert a bíróságot nem a diszkréció és a felérendelés elve (mint az adminisztrációt), hanem a felek törvény előtti jogegyenlőségéről szóló elv, azaz a törvényi jogszabály vezérli.

A jogállamiságnak ma már számos olyan eleme van, melyet minden demokratikus ország elfogad, mint az egyes hatalmi ágak feladatainak elválasztása, a hatalmi szervek működésének joghoz kötöttsége, a törvények alkotmányosságának kontrollja. Nemcsak a megfelelő jogi szabályozásra, hanem a jogalkalmazásra, megvalósításra is egyaránt szükség van. A jogállamiságra való törekvés mindenkinek, az állampolgároknak az állami szervekenek egyaránt érdeke, mind a jogbiztonság, mind a jogszerűen szerzett alanyi jogok oltalma céljából.

A megvalósítást, többek között, a bírói út és a jogorvoslati rendszer hivatott szavatolni. A jogállamiságnak fontos eleme a jogágak szerinti rendes és rendkívüli jogorvoslatok rendszere, mert lehetővé teszi az alsófokú szervek, bíróságok és más hatóságok helytelen jogalkalmazásának fellebbviteli úton történő kiiktatását a jó és helyes jog fényében.

Elemzésemben kimutattam, hogy a hatályos magyar jogrendszer összhangban van a jogállamiság követelményeivel, még akkor is, ha vannak korrekciós lehetőségek, de ezek alapvetően nem kérdőjelezik meg a jogállamiságot.

Beérkezés időpontja: 2022. 04. 07.

Elfogadás időpontja: 2022. 04. 20.

Prof. Dr. RIXER Ádám

habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető; Károli Gáspár Református Egyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék
riker.adam@kre.hu

A JÁRVÁNYOK SZEREPE ÉS KEZELÉSE AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

The role and management of diseases in The Old Testament

A COVID-19 járvány a legutóbbi, de vélhetően nem az utolsó világjárvány az emberiség történetében. E tanulmány történeti és teológiai megközelítésekben mutatja be a különféle járványok – és általában a betegségek, különféle nyomorúságok – lényeges összefüggéseit. Olyan kérdésekre keresi a választ, minthogy milyen okok játszottak és játszanak szerepet egy ilyen járvány kirobbanásában? Lehetséges-e, hogy az emberi bűn környékén leljük meg a választ? Már az ószövetségi próféták is a bűnnel kapcsolták össze a betegségeket és járványokat, ám érdemes közelebbről is szemügyre vennünk, hogy e két jelenség *pontosan* miként is kapcsolódik össze. S mi Isten szerepe mindebben? Egy olyan katalógus került összeállításra, amely bibliai alapokon egyrészt felsorolja a legfontosabb lelki hatásokat, melyek a járványok nyomán minden ember életében előállnak (pl. a személyes biztonság és jólét bálványai ilyenkor könnyen ledőlhetnek...), másrészt összegyűjti azokat a gondolkodás- és magatartásformákat is, amelyek egy ilyen helyzetben is lelki növekedést eredményezhetnek (félelmekkel való tudatos szembenézés, Isten keresése, a hitben való megerősödés stb.).

Kulcsszavak: járvány, betegség, Biblia, bűn, lelki növekedés

1. BEVEZETÉS

A COVID-19 koronavírus-járvány 2020 tavaszán olyan világméretű járvánnyá fejlődött, amelynek eme tanulmány írásakor még nem is látjuk a végét: a korlátozások feloldása, az „élet teljeskörű újraindulása” még várat magára. Ez az időszak különösen élesen veti fel azokat a kérdéseket, amelyek a fejlett világ társadalmában a jogok és materiális javak folyamatos bővülése és a vallástalanság stabilizálódása mellett a tematizált közbeszédnek csupán megtűrt, „kulturális érdekességgé” redukált tárgyaiként vannak jelen: *Mi az alapvető, elsődleges oka a létezésemnek? Miért történik velem mindaz, amin eddig átmentem, s az, amivel majd csak ezután kell szembenéznem? Ki vagyok én? Mivel tartozom a szűkebb és tágabb közösségemnek? Mit jelent jól szeretni magamat, a másik embert és Istent? Van-e sorrendisége ezen kapcsolatoknak? Mivel tartozom a tárgyi környezetemnek, az engem körülvevő természetnek? Miért? Van-e választásom mindezekkel kapcsolatosan?*

Jelen tanulmány *közvetlen célja* a járványokkal és más hasonló jelenségekkel kapcsolatos ószövetségi előírások vázlatos ismertetése, bemutatva egy igen összetett, körültekintően megalkotott és logikailag zárt normatömeget, amely – nem elhanyagolható módon – egyúttal az emberi történelem első ismert, – a betegségek, járványok kezelésére is vonatkozó – átfogó szabályozása. *Közvetett célja* pedig annak bemutatása, hogy hol is helyezhetőek el Isten nagy tervében a testi szenvedések, általánosságban a különféle nehézségek? Olyan kérdések merülnek fel ebben a tágabb kontextusban, minthogy „Lehet-e bármi értelme egy betegségnek?”, „Ki okozza a szenvedést?”, „Minden nehézség mögött Sátán áll?”, „Milyen kapcsolatban áll a szenvedés, a betegség a bűnnel?”, „Milyen értelmes, a Bibliában is fellelhető, és szeretetből fakadó oka lehet annak, hogy Isten megengedi, hogy beteggé váljunk?”, „Hogyan kapcsolódnak össze a betegségek, járványok és a különféle ószövetségi áldozatok?”, „Minek az előképe az Ószövetség mindahány testi és lelki tisztasággal kapcsolatos előírása, mi felé mutatnak ezek a rendelkezések?”.

E munka egyúttal elvégzi annak bemutatását is, hogy milyen alapvető sajátosságai vannak azoknak a rendelkezéseknek, amelyek Isten zsidókkal, illetve a teljes emberiséggel kötött szövetségében jelennek meg; milyen normatípusok ezek, s milyen szankciók kapcsolódnak hozzájuk. Miként képesek a jogi, erkölcsi és vallási elvárások egyetlen normatömegbe olvadva, szétválaszthatatlanul érvényesülni? S mit jelenthet mindez a ma embere számára?

1.1. A FELDOLGOZÁS MÓDSZERE ÉS A TANULMÁNY SZERKEZETE

Szűkebb témánk feldolgozása, bemutatása és értékelése során is érvényesítenünk kell azokat a követelményeket, amelyek minden bibliai téma értelmezése során megkerülhetetlenek: fel kell tárnunk a vizsgált téma szempontjából releváns igerészeket (verseket), majd pedig ezek tágabb történeti, kulturális kontextusát (*mit jelentettek ezek akkor?*), meg kell vizsgálnunk az adott szövegrészek, illetve a tágabb téma teljes bibliai kontextusát (*mit mond még a témáról a Biblia?*), továbbá biztosan meg kell állapítanunk, hogy a konkrét előíró rendelkezések vagy éppen történetek mögött milyen lelki alapelvek húzódnak meg, hogy *milyen szerepet tölt be az adott „intézmény” Isten üdvtervében*. Ezek elvégzése után érdemes feltennünk magunknak azt a végső kérdést, hogy mit is jelent ez reám nézve, *mindez hol jut jelentőséghez az én személyes életemben, és általánosságban, a mai olvasók életében?* (HAYS 212)

A tanulmány is többé-kevésbé ezt a sorrendet követi: ad egy rövid áttekintést és értékelést arról a *jogias* formáról, amelyben a járványokkal, betegségekkel kapcsolatos „rendelkezések”, normák döntő többsége megjelenik (2. fejezet), majd ezt követően ismertetésre kerülnek maguk a vonatkozó bibliai szabályok

(3. fejezet), és azt is megvizsgáljuk, hogy Isten tervében – még mindig a Biblia, s azon belül is az Ószövetség által alátámasztott módon, abból jól levezethetően – hol, milyen módon jut szerep az életünkben a betegségeknek, járványoknak (4. fejezet), s milyen is a helyes hozzáállás (5. fejezet). Majd pedig, a tanulmány végén egy rövid összefoglalás tesz kísérletet arra, hogy mindezeket összefésülje, a „helyükre rakja” – lehetővé téve, hogy kirajzolódjon a „nagy kép”.

E munka alapvetően ismeretterjesztő igényű, ami nem jelentheti a mondanó teológiai és egyéb tudományok általi megalapozásának hiányát, a pontosság igényének elvetését, azonban például az egyes fogalmak héber, illetve görög megfelelőjének rögzítésétől – néhány esetet leszámítva – eltekintettünk, így kerülve el a szöveg túlterhelését, az olvasás jelentős megnehezülését. Itt jelezzük, hogy az egyszerűség kedvéért a tanulmányban *a legtöbb esetben* a Szent István Társulat 2013-as Biblia-fordítását használtuk.

2. A TÖRTÉNETI ÉS JOGI KONTEXTUS. AZ ÓSZÖVETSÉGI SZABÁLYOK SAJÁTOSSÁGAI

A betegségekkel, járványokkal kapcsolatos ószövetségi szabályok helyes értelmezéséhez legalább két körülményt legalább nagy vonalakban ismernünk kell. Az első a természeti közeg és ahhoz kapcsolódóan a közegészségügyi állapotok kontextusa, míg a második a betegségekkel stb. kapcsolatos szabályok *speciális* történeti-jogi kontextusa. Ez utóbbi arra utal, hogy Izráel vizsgált témánk szempontjából lényeges szabályai olyan törvénykódexekben lettek összegezve, amelyekben Isten Mózesen keresztül jelentette ki akaratát a (pusztában vándorló) zsidó népnek.

A természeti kontextus jól ismert: bár nem tudjuk beazonosítani a pusztai vándorlás valamennyi állomáshelyét (lásd a 4Móz 33,1-49-ben az útvonalat és a 40 helynevet), az nyilvánvaló, hogy legnagyobbbrészt *a megművelt, illetve művelhető területektől távolabb, szélsőséges időjárási, illetve természeti körülmények között zajlott a vándorlás* (BARTHA 2), s ugyanígy később, a következő évszázadokban is azt látjuk, hogy mindvégig az időjárási-természeti körülményeknek és a környező népek támadásainak szélsőségesen kitett helyzetről beszélhetünk...

A történeti-jogi kontextus legalább elemi szintű bemutatása egyrészt a járványokra és általában a betegségekre, különféle tisztátalanságokra vonatkozó szabályok *jellegének, természetének, eredetének és akkori jelentésének jobb megértését szolgálja*, másrészt azonban rögzítenünk kell azt a tény is, hogy – noha Krisztus áldozatával, az öbenne beteljesedő ígéretekkel az Ószövetség, mint tételes jog, a legtöbb élethelyzetre *közvetlenül* alkalmazandó és ténylegesen betartandó normatömeg hatályát veszítette – *azok a lelki alapelvek, amelyek e szabályok mögött húzódnak, továbbra is kötnek minket, továbbra is alapvető jelentőségűek a szív és a gondolkodásmód formálásában*: „A teljes Írás Istentől

ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre; hogy az Isten embere tökéletes és minden jó cselekedetre felkészített legyen” (2Tim 3,16-17). Maga Jézus sem azért jött, hogy eltörölje, megszüntesse a törvényt, hanem hogy betöltse, illetve tökéletessé tegye (Mt 5,17).

A *Szövetség*, mint biblikus-teológiai fogalom az Ószövetségben azt az egyedülálló viszonyt jelöli, amely Izraelt, mint a választott népet Jahvéhoz fűzi (a fogalomhoz lásd még FROMM 39–50). Ez a viszony Isten kegyes választásán alapul, amellyel maga Isten kötelezte el magát a nép partnereként, de úgy, hogy ő marad a szövetség Ura, és a viszony egyik részről sem mondható fel. Ezt a szövetséget az Ószövetség üdvtörténeti etiológiája (az oksági összefüggések vizsgálata) bizonyos, Mózes előtti szövetségekötések következményeként írja le: ilyen a Noéval kötött szövetség (1Móz 9, 8-17; már ez is „örök szövetség”) és az Ábrahámmal kötött szövetség (a körülmetélést, amely a szövetséghez tartozás jele, ez utóbbi szövetséggel hozzák kapcsolatba: 1Móz 17). Isten a Sinai hegyén köt szövetséget az egész Izraellel (ez a voltaképpeni „ószövetség”, a törvénnyel és a tízparancsolattal; 2Móz 20; 34); azután szövetséget köt Dáviddal (ez a messiási szövetség, mivel Dávid ígéretet kap, hogy az ő házából származik majd a messiás, és Isten szavatolja, hogy Dávid háza örökké fennmarad; 2Sám 7); más, ószövetségi beszámolók, amelyek szövetségekötésről szólnak, inkább a már létrejött szövetség megújításai, és arra szolgálnak, hogy a népet hűségre intsek. Központi jelentősége a Sinai-szövetségnek van: Izraelt a neki ajándékozott szeretet Jahve iránti engedelmes hűségre kötelezi (RAHNER–VORGRIMLER 688).

A Szövetség felajánlására 2Móz 19,3-6-ban kerül sor, ami egyben a Sinai-hegyi események kulcsa is: Mózes elindult Isten elé, az Úr pedig a hegyről így szólt hozzá: „Ezt közöld Jákob házával és hirdesd Izrael fiainak: Láttátok, mit tettem az egyiptomiakkal, s hogy mintegy sasszárnyon hordoztalak benneteket, s ide hoztalak magamhoz. Ha tehát hallgattok szavamra és megtartjátok szövetségemet, akkor az összes népek között különleges tulajdonommá teszlek benneteket, hiszen az egész föld az enyém. Papi királyságom és szent népem lesztek. Ezeket a szavakat add tudtára Izrael fiainak”. Ebből világosan kiderül, hogy *a)* Isten a világ és az ember felé akar fordulni, hogy *b)* Isten szabadító tettei megelőzték Izraelnek azt a lépését, mellyel Istenhez fordult, neki elkötelezve magát, továbbá, hogy *c)* fizikai *szabadságát* elnyerve Izraelnek erkölcsi kötelessége az, hogy szabadon elkötelezze magát a felajánlott életközösségre, s az ehhez fűzött ígéretnek megfelelően Jahve kezdeményezését pozitív módon megválaszolja (HUBERT 58).

Lényeges, hogy a felajánlott szövetség elfogadására is sor kerül ugyanitt, ugyanekkor: „Mózes ezután lejött, kihirdette a népnek az Úr minden szavát és minden parancsát. Az egész nép egy szívvel felelte: »Az Úr minden szavát megtartjuk, amelyeket hozzánk intézett«” (2Móz 24,3).

A héber nyelv *ugyanazt a szót használja a nemzetközi szerződésre, mint az Isten és népe közti szövetségre*. De ugyanígy hasonlóság van az ókorban általánosan alkalmazott jogi formulák és az ószövetségi szövetség(ek) között: nyelvezetük, formájuk és eszmeiségük is meglepő hasonlatosságot mutat. A legfeltűnőbb hasonlóság az adott korszakban nemzetközileg legáltalánosabban használt szerződések és az ószövetségi szövetségek között szerkezetükben, formájukban van; ma úgy mondanánk: *azonos szerződésminta alapján készültek*. Ez a „[szövetségi] jog az, mely rokonságban áll egyéb keleti törvénygyűjteményekkel (az Urból származó jogszabályok, Codex Hammurabi; asszír, hettita jog stb. szerkezetével és nyelvezetével) (NÁDOR 1978: 229), s amely konkrétan az ókori keleten akkor már szokásos felségjogi vagy hűbéri szerződések mintájához igazodik (MCENTIRE; RAHNER–VORGRIMLER 688). Az említett ókori minták a Kr. e. 18. században már biztosan léteztek.

A hettiták által alkalmazott klasszikus közel-keleti szerződés hat részből állt (ALEXANDER–ALEXANDER 168, 210–211):

1. előszó, amely megnevezi a szerződés készítőjét;
2. történeti bevezetés, amely a feleknek a szerződéskötést megelőző kapcsolatát beszéli el;
3. kikötések: a – tipikusan alá-fölérendeltségi viszonyban álló felek kötelezettségeinek (kölcsönös kötelezettségeinek) felsorolása;
4. az irat záradéka: bemutatja a szerződést, és kötelezi az alávetett felet, hogy meghatározott időközönként elolvassa;
5. az istenek felsorolása: ők a szerződés tanúi; továbbá
6. átkok és áldások, amelyek betegséggel, halállal, száműzetéssel stb. fenyegetik az alávetett felet, ha megszegi a szerződést, de jólétet és áldást ígérnek számára, ha hűséges marad.

Az ószövetségi szerződéseknek [illetve azok összefoglalásának, így leginkább a 2Móz 19-24-nek és a Második Törvénykönyvnek (5Móz)] nagymértékben hasonló, bár nem teljesen azonos a szerkezete. Például az egyistenhit miatt – érthető módon – nem szerepel az istenek felsorolása, csupán az egyetlen élő Isten hangsúlyos megjelenítésére kerül sor.

A szerződések és a szövetségek történeti korban mindig a két fél viszonyának történetével kezdődnek, és a szövetség szerzőjének jóindulatát és irgalmát hangsúlyozzák: a hettita király úgy emlékezteti alattvalóját a kedveségére, hogy megengedi neki, lázadása ellenére továbbra is az alávetett ország királya maradhat (ALEXANDER–ALEXANDER 210) Isten hasonló hangnemben emlékezteti Izraelt a kegyelmére: „Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről” (2Móz 20,2).

Mind a szerződésekben, mind a szövetségekben a feltételek alapja a feljebbvalótól meg nem érdemelt kegy. A kikötések vagy törvényi rendelkezések fel-

sorolásai csak azután következnek, hogy az alávetett felet emlékeztetik ura érte tett, meg nem érdemelt kegyére. Elvárják tőle, hogy hálából engedelmeskedjék. Az Ószövetségben is hasonlólt látunk: mivel Isten megmentette Izraelt, utóbbinak hálából engedelmeskednie kell neki (ALEXANDER–ALEXANDER 210).

A szerződés áldást és bőséget ígér, ha az alávetett fél engedelmeskedik, de átok száll rá, ha lázad. „Mivel a szerződések írói és az Ószövetség szerzői (szerzője) az emberi szív jó ismerői, több gondot fordítanak az átkokra, mint az áldásokra” (ALEXANDER–ALEXANDER 211), megrázó képet festve a szövetség előírásait megszegők szenvedéseiről (lásd 5Móz 28,15-68).

Az áldásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Mózes, Isten embere, mielőtt népe bemegy arra a földre, amit az Úr ígért és készített nekik, „mintegy besulykolja népe szívébe a törvényadás hegyén kapott Tíz Parancsolat kapcsán az annak betartásából következő pozitívumokat, áldásokat” (IMÁK, IGÉK... 1). 5Mózes 7-ben olvashatjuk: „Ha tehát hallgattok ezekre a törvényekre, ha megtartjátok és teljesítitek azokat, akkor az Úr, a te Istened is hűségesen megtartja azt a szövetséget, amelyre esküt tett atyáidnak. Szeretni fog, megáld és megsokasít téged (...) Távol tart tőled az Úr minden betegséget, mindazokat a súlyos egyiptomi nyavalyákat, amelyeket ismersz. Nem bocsátja rád...” (5Móz 7,12-13.15). Az áldások itt nem csupán jókívánságok, hanem nagyon is konkrét és megalapozott ígéretek. A Példabeszédek 1,20-33-ban később így szól az Úr: „Aki rám hallgat, biztonságban lesz, és nyugodtan, mert nem rettentí baj”.

A fentiek ellenére, miközben a zsidó törvénykönyv (a Tóra)¹ formailag (szerkezeti elemeit tekintve) egészében, illetve egyes elemei felépítésében) hasonlít más ókori nyugat-ázsiai törvénykönyvekre, számos előbbiktől eltérő sajátossága is van:

- Az egész törvénykönyvet Isten adta, nem pedig egy uralkodó.
- Tartalma nem korlátozódik a szűkebben vett jogi kérdésekre, a jogi, erkölcsi és vallási szabályok összeolvadva, zárt egységet alkotva vannak jelen – ezzel is kifejezve, hogy *Isten az élet egészére ügyel, odafigyel* (ALEXANDER–ALEXANDER 168). Ezzel „szigorúbb vallási-etikai motiválásban túlszárnyalja a régi keleti törvényalkotást” (NÁDOR 1978: 229). A Biblia nem csupán „néma tetteket”, illetve (korábbi) szabályokat soroló történeti munka: a cselekvésekhez – legyenek azok megtörtént események vagy éppenséggel jogi típusú magatartásminták – erőteljes reflexiók kötődnek (NÁDOR 1979: 14–15), a szöveg egésze – s azon belül a szűkebb témánk szempontjából lényeges szabálytömeg is jól láthatóan az absztrakció magasabb szintjét képviseli, és egyértelmű teológiai felépít-

¹ A Tóra (héberül: תּוֹרָה *Tórá*, *Torá*, jiddis kiejtéssel *tojre*), vagy más néven a *Mózesi könyvek* vagy *Pentateuchus* a Biblia ótestamentumi részének első öt könyve.

ménnyel bír (NÁDOR 1979: 15). A jogi típusú szabályok, a hitigazságok, a történeti leírások, a kultikus rítusok előírásai és más hagyomány-elemek szoros kapcsolatot mutatnak: kölcsönösen feltételezik egymást, egymásra mutatnak, egymás hatását erősítik – a szövegben fellelhető normatípusok nem különülnek el egymástól éles – maihoz hasonló – határvonalakkal (NÁDOR 1979: 56). Ez gyakorlatban is egy átfogó (isteni) természetjogot hoz létre: „Értelmezésünk szerint a természetjog nem jog, nem erkölcs és nem is vallás, hanem a három normarend együttműködésének egy élő mintázata. A természetjog működése során, figyelembe veszi a jogrend emberközpontú célját és egyúttal megoldásokat is nyújt gyakorlati kérdésekben az igazság koncepcióját szem előtt tartva. Mindezt úgy kell tennie, hogy az egész embert tartja szem előtt figyelemmel az emberi létezés értelmességére, az ember azon képességére, hogy cselekedetei mögött felismeri a »kell« jelentőségét és arra, hogy az ember csak a hit segítségével képes kielégíteni a teljeskörű önértelmezésre irányuló igényét” (PIZZORNI 607; idézi: BIRHER 2020).

- Ugyanaz a törvény vonatkozik mindenkire, bármi is legyen a társadalomban elfoglalt helye, pozíciója. Különösen a gyengéket és az elesetteket – a rabszolgákat, az árvákat, az özvegyeket, az idegeneket – védelmezik szigorú előírások.
- Az emberi élet magas fokú védelmét mutatja a pontosan meghatározott bűncselekményhez rendelt és jól definiált büntetés léte, valamint eme büntetések jellege is: ezek egy gondviselő, előre tekintő és irgalmas Isten törvényei (2Móz 22,26). A szankciók kapcsán egyébként is figyelembe kell vennünk, hogy akkoriban, *ha valaki nem vette figyelembe a „karantén” szabályait, a teljes közösség közvetlen, fizikai létalapját veszélyeztette*: ezért a hasonló esetekre előírt halálbüntetés (megkövezés) nem valamifajta barbár kegyetlenség vagy lelki durvaság eredménye; pusztán az egyéni és közösségi túlélést szolgáló kikerülhetetlen lépés. E vonatkozásban különösen igaz, hogy a vizsgált jelenséget *első körben* saját korának feltételei, keretei között kell elhelyeznünk és vizsgálnunk, ennek hiányában ugyanis rendkívül téves – a valósággal szöges ellentétben álló – következtetésekhez juthatunk.

Amikor az egyes tételes rendelkezéseket olvassuk az Ószövetségben, feltétlenül tekintetbe kell vennünk ezt a *formailag* jogias, részben egyirányú rendelkezéseket tartalmazó, részben szerződés-szerű kapcsolatot, amely *tartalmilag* a (jog)viszony alanyainak *bensőséges* kapcsolatát rendezi, megkönnyítve azt, világossá téve a kötelezettségeket, lehetőségeket és a kapcsolat igen perspektivikus voltát is.

A Törvénykönyv rendelkezéseit – *s azon belül is témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel Mózes 3. könyvét (a Leviták könyvét)* – Isten akarata szerint az egész népnek meg kellett ismernie. *De miért szerette volna Isten mindenképpen, a legaprólékosabb részletekbe menően is tudtára adni a népnek – egyebek mellett – a betegségekkel, járványokkal kapcsolatos rendelkezéseit?* Alapvetően azért, mert a fizikai gondoskodáson túl ezek a szabályok –, belesimulva a további, a legtágabban felfogott tisztasággal és szentséggel kapcsolatos szabályok kontextusába – érthetővé teszik Jézus halálának és áldozatának igazi jelentését is (Zsid 8; 10): a nép elbukott, s ennek közvetlen eredménye a halál fenyegetése, de Isten kegyelme – középpontba állítva a rituális tisztaság követelményét – lehetővé teszi a bűnök miatt bemutatott áldozatot, előbb tökéletlen, utóbb tökéletes formájában is (a Zsidóknak írt levél 8. és 10. fejezete hangsúlyozza, hogy Krisztus a legfőbb pap, aki felajánlja az áldozatot, és ő a végső áldozat, akinek a halála feleslegessé tesz minden további állatáldozatot).

Amint azt a továbbiakban látni fogjuk, a betegség és általában az egyéb nyomorúságok is arra emlékeztetik az embert, hogy a bűn révén Istennel megtört kapcsolata helyreállításra szorul, sőt, arra is, hogy Isten megtette a maga felajánlását, visszavonhatatlan kezdeményezését.

A Törvénykönyv – *amely a betegségekkel kapcsolatos szabályok gyűjtőhelye is egyúttal* – a fentiek alapján tehát nem csupán egy egyoldalú kinyilatkoztatás, hanem egy valódi jogügylet leírása, egy szerződéses kapcsolat alapdokumentuma. Leginkább egy ajándékozási szerződésre hasonlít; arra a kétoldalú jogügyletre, amelyet óvatlanul akár egyoldalúnak is gondolhatnánk, tekintettel az ajándékozó oldalán a felajánlásban megjelenő „erőteljes többletre”, ám amelyet éppenséggel az elfogadás csekély súlya, ám a teljesedés szempontjából mégis lényeges mozzanata tesz érvényessé.

Mindezen tényeket akkor is szem előtt kell tartanunk, amikor a Törvénykönyv kevésbé exponált részeit, így például a Leviták könyvének rendelkezéseit próbáljuk értelmezni.

3. A BETEGSÉGEKRE ÉS JÁRVÁNYOKRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

A *Tórában* legelső alkalommal Korách története után találkozunk azzal, hogy a pusztában vándorló zsidó nép körében kórság ütötte fel fejét, a Mózes és testvére Áron elleni lázadást követően, amikor Isten elpusztította az Isten ellen is beszélő Koráchot és társait:

„Másnap Izrael fiainak egész közössége zúgolódott Mózes és Áron ellen, mondván: »Az Úr egész népét kiirtjátok!« Amikor a közösség összesereglett Mózes és Áron ellen, ezek meg odafordultak a megnyilatkozás sátora felé, lám, már felhő borította, s megmutatkozott az Úr dicsősége. Mózes és Áron

odajárultak a megnyilatkozás sátorához. Ekkor az Úr azt mondta Mózesnek: »Váljatok külön ettől a közösségtől! Egy szempillantás alatt megsemmisítem őket!« Erre arcra borultak. S Mózes így szólt Áronhoz: »Fogd a füstölőt, s tegyél belé tüzet az oltárról, aztán szórj rá tömjént. Sietve vidd oda a közösséghez és oldozd fel őket. Mert már fölgerjedt az Úr haragja és a vész kezdetét vette.« Áron fogta tehát (a füstölőt), ahogy Mózes meghagyta neki, és sietve a közösségbe vegyült, s csakugyan, a vész már megkezdte pusztítását a nép körében. Megfüstölte és feloldozta a népet. S amint ott állt az élők és holtak között, a vész alábbhagyott. Mindazonáltal azoknak a száma, akik a vészben addig elpusztultak, 14 700-ra rúgott, azokat nem számítva, akik Korach miatt lelték halálukat. Áron ezután visszatért Mózeshez a megnyilatkozás sátorának bejáratához, s a vész megszűnt.» (4Móz 17:6-15)

Ez az esemény egy gyorsan kiteljesedő és okait tekintve is kifejtett isteni csapás, ennyiben *látszólag* nem kapcsolódik össze a betegségekkel, járványokkal és az azok megelőzésével kapcsolatos általános bibliai szabályokkal; mindazonáltal, ez a szituáció is mutatja, hogy a különféle csapásoknak nem csupán szűken vett egészségügyi, hanem kifejezetten lelki vonatkozásai is lehetnek, sőt, a bűn kérdése is, azaz a csapás és bűn közötti kapcsolat kérdése is közvetlenül vizsgálendő.

Amint arra már fentebb utaltunk, a betegségekkel és járványokkal kapcsolatos előírások tágabb kontextusa a Bibliában a *tisztaság és tisztátalanság kérdésköre*. Ez pedig messze túlmutat a betegségek és járványok kezelésén, az egészségügyi óvrendszabályokon: a legtágabb értelemben vett szentség, azaz teljes tisztaság és méltányos bánásmód követelménye jelenik meg olyan – *csupán látszólag távoli* – rendelkezésekben is, amelyek például a termőföld gondozásával, sőt, a szegényekkel és az idegenekkel kapcsolatos előírásokat rögzítik – a Levitikák könyvében *is*.² Ez egy lelki kontextus; minden szabály Isten tökéletességét, tisztaságát, szent voltát és mindezekben keresztül tökéletes szeretetét, azaz egyszerre igazságos és kegyelmes lényét *kívánja* visszatükrözni (a *tökéletes szeretet és a betegségek* léte közötti kapcsolatra nézve lásd a 4. fejezetet). A Törvényben az életre és az imádásra vonatkozó részletes szabályok lényegét egyetlen kijelentés összegzi: „Legyetek szentek, mert én szent vagyok!” (3Móz 11,44b). Ezért kell foglalkozni a bűnökkel – s ezért *is* találhatunk az Ószövetségben a testi és lelki tisztaságra, az egészségre és a tisztálkodásra vonatkozó előírásokat. Isten népének különböznie kell a körülötte élő népektől,

² A tisztaság mint rendezőelv mindenütt jelen van: az állatokkal, a növényekkel kapcsolatos szabályok (ld. NOVÁK; FRÁTER) mellett az ételekkel, az áldozattal kapcsolatos összes szabály is ebbe a zárt logikai rendszerbe tartozik.

amelyeknek vallása nem követeli meg az erkölcsösséget és szentséget (LÉON-DUFOUR 182).

Ehhez a kontextushoz képest csupán másodlagos jelentőségű az a tény, hogy ma már tudományosan is igazolt, hogy a tisztálkodással, a megehető és a tiltott ételekkel, vagy éppen a fertőzésveszély miatti karanténnal kapcsolatos szabályok valóban egészségvédő hatásúak – függetlenül attól, hogy azokat ki, milyen megfontolásból alkalmazza.

A konkrét, betegségekkel és azok megelőzésével kapcsolatos néhol apodiktikus (tedd..., ne tedd...), néhol hipotetikus (ha..., akkor...) megfogalmazású szabályok lelőhelye elsősorban a Leviták könyvének (3Móz) 11–15. fejezetei. Itt részletes szabályokat olvasunk az ételekkel kapcsolatosan (étrend előírása a 11. fejezet elején, étel és víz szennyeződése elleni előírások a 11,32-40 részben stb.), a szüléssel (12. fejezet), a menstruációval, a magömléssel, betegségekkel, és külön a bőrbetegségekkel összefüggésben is. A szülés, a havi vérzés és a magömlés itt egyértelműen úgy jelenik meg, mint az életerő részleges elvesztése. Ezért kell utána visszaállítani a kapcsolatot magával Istennel is, az élet szerzőjével.

A ház (lakóhely) és a ruházat tisztántartására (3Móz 14,34-től), a bőrbetegségek, fertőzések kezelésére (14,49) vonatkozóan is részletes szabályokat látunk és konkrét ellenszerekről is olvasunk (cédrusfa, majoranna). A 15. fejezet több esetben is a fürdést javasolja a megelőzésre, fertőtlenítésre, illetve a tisztátalanság eltávolítására is (15,8). Fürdést ír elő szexuális együttlétet követően is, mind a férfi, mind pedig a nő számára (15,18). A Biblia más és más neveken számos különlegesen ragályos bőrbetegséget sorol be a szó legtágabb értelmében vett lepra (*néga*: a szó elsősorban sebet, csapást jelent) csoportjába (a szűkebb értelemben vett „lepra” megfelelője a *šara’at* szó). De még a falakat és a ruhákat belepő penészt is ide, a tágabb értelemben vett lepra körébe sorolja (3Móz 13,47; 14,33) (LÉON-DUFOUR 867). A lepra körébe sorolt ragályos bőrbetegségek mellett egyéb súlyosabb betegségeket is felsorol a 14. fejezet (14,54-56).

A *karantén* gondolata sem újkeletű, hiszen már a Tóra rendelkezik afelől, hogy amennyiben valaki elkapta az adott fertőzést, el kellett hagynia az izraeliták táborát és azon kívül kellett meghúzódnia, amíg a betegség el nem múlt (*lásd az egyes esetekhez rendelt*).

Rögzítenünk kell továbbá, hogy a Leviták könyvének (amely egész terjedelmében törvényeket és előírásokat tartalmaz) további részei – tehát nem csupán a tiszta és tisztátalan dolgok megkülönböztetését szolgáló részek (11–15.) – is könnyen hozzárendelhetőek a tisztaság, szentség tematikához – ugyanis valamennyi szabály közvetve vagy közvetlenül erre mutat: megtaláljuk benne az áldozatbemutatás szabályait (1–7.), a papságra vonatkozó rendelkezéseket (8–10), az engesztelő nap szertartását (16.), a szentség törvényét, az áldozatokkal kapcsolatos további szabályokat, az egészséges szexualitás leírását, vagy éppen a társadalmi igazságosság különféle előírásait (17–26.) és az utolsó fejezetben

(27.) az Istennek ajánlott dolgok megváltására vonatkozó szabályokat. Amit a 3Móz 10,10-ben olvasunk (...), hogy megkülönböztessék a szentet és a nem szentet, a tisztátalant és a tisztát...), gyakorlatilag a Leviták – és természetesen a teljes Írás – minden előírására bátran kiterjeszthető, amikor a rendelkezések célját kutatjuk...

Önállóan is hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy valamennyi konkrét – az egészséggel és társadalmi együttéléssel stb. – kapcsolatos szabály mellett, mintegy azokhoz rendelten, Isten minden esetben – a könyv során visszatérően – rendelkezik a kapcsolódó áldozat szükségességéről, annak részleteit is rögzítve! Tehát valamennyi egészséggel kapcsolatos elvárás közvetlenül tartalmazza az Istenhez fordulás – áldozatok formáját öltő – szükségességét. Azaz a fertőzés elleni védekezés egybeforr a vallási kötelességgel: az egészségügyi intézkedés és az Istennek bemutatott áldozat szétválaszthatatlan egységet alkot.

Lényeges, hogy a Törvénykönyvben másutt is találunk szűken vett egészségügyi jellegű rendelkezéseket (például a holttest megérintése tisztátalanságot vont maga után a 4Móz 6,9 és 19,11 alapján is), de kevésbé koncentráltan, illetve néhány esetben ismétlésként.

Az Ószövetség nem tiltja meg az orvosi gyakorlat igénybevételét: Ézsaiás is ezt alkalmazza Ezekiás meggyógyítására (2Kí 20,7). Bizonyos egyszerű gyógy-módok használata igen gyakori (vö. Iz 1,6; Jer 8,22). Csak a bálványimádó kultuszokkal kapcsolatos mágikus gyakorlatok tilosak (2Kí 1,14), amelyek még az orvostudományt is megfertőzik (vö. 2Kí 16,12) (LÉON-DUFOUR 124).

Isten felhívja a figyelmet az ószövetségi rendelkezések pontos és következetes betartására, azzal, hogy a konkrét esetekben a papok azok, akik egyrészt emlékeztetik a népet a szabályokra, másrészt – az egyedi körülmények ismeretében – a szabályokat magyarázzák, értelmezik, adaptálják, azok jelentését akár további részletszabályokkal is pontosítva: „Lepra előfordulásakor vigyázz, gondosan tartsd meg és pontosan hajtsd végre azokat a rendelkezéseket, amelyeket a Lévi törzséből való papok adnak; azokhoz a rendszabályokhoz igazodjatok, amelyeket nekik adok. Emlékezz rá, mit tett az Úr, a te Istened Mirjammal az úton, amikor Egyiptomból kivonultatok” (5Móz 24,8-9).

Noha vizsgálódásaink elsősorban az Ószövetségre koncentrálnak, érdemes kiemelni, hogy az Újszövetségben a betegségek vagy konkrét személyek betegségeiként jelennek meg, Jézus, illetve az apostolok gyógyításait bemutatva, vagy a Jelenések könyvének apokaliptikus látomásaiban bukkannak fel: a Levitákban megjelenő általános magatartásszabályok, normatív rendelkezések itt hiányoznak. Az egészségre és a higiéniére vonatkozó előírások nagy része³

³ A rendkívül csekély számú kivételek egy része az ApCsel 15-ben található, amelyek számos irányból magyarázhatóak, de ezek egyike feltétlenül a tisztasági előírások köre. Itt (az első apostoli zsinat döntéseiben) is jól látható, hogy azok alapvetően a lelki tisztaságot, a szentség elérését, illetve megtartását célozzák, miközben tagadha-

– Krisztus áldozata révén – hatályát veszítette, de az akkori szabályok mögött is felismerhető lelki alapelvek megmaradtak: Isten szentsége, a bűnbocsánat szükségessége továbbra is változatlan (LÉON-DUFOUR 182).

Mindösszesen egy érdekességet emelünk ki e körben: a görögnyelvű Újszövetségben két helyen fordul elő a LOIMOSZ (ΛΟΙΜΟΣ) szó, aminek eredeti értelme pestis, illetve (egészségügyi) csapás, azaz járvány. Érdekes, hogy mindkettőt Jézus evangélistája, az orvosi képzettségű Lukács használja, biztosan nem véletlenül. Amikor evangéliuma 21. részében a nagy megpróbáltatás idejéről ír, pánikkezelő józansággal sorol fel katasztrofális jelenségeket, s hozzáteszi: „Ne rettenjete meg, mert ezeknek előbb meg kell történniük, de ez még nem a vég” (Lk 21,9). S aztán elkezd sorolni a megpróbáló jelenségeket: nemzet nemzet ellen, ország ország ellen támad, mindenfelé nagy földrengések, *járványok* és éhínségek lesznek, rettenetes dolgok történnek... (Lk 21,10-11). Itt használja Lukács a LOIMOSZ szót.

4. DE MIÉRT VANNAK BETEGSÉGEK?

A vonatkozó szabályok jellegének és tartalmának rövid vázlata után továbbra is nyitott a legfontosabb kérdés: *miért* vannak betegségek, illetve *hogyan kapcsolódnak ezek össze Istennel*, az ő akaratával? *A kérdés gyakran úgy merül fel, hogy ha Isten valóban szerető, mindentudó és egyúttal mindenható is, akkor miért van annyi szenvedés, nyomorúság, betegség a Földön?* Hiszen nehezen tagadhatnánk, hogy „Az embercsalád szüntelenül (...) szerencsétlenségekbe ütközik; mindig meglepődve tapasztalja, mennyire váratlanul, kiterjedten, vak végzet módjára törnek rá [a csapások]. Az egész Biblia folyamán megtaláljuk ennek a szenvedésnek a visszhangját: háború, éhínség, vízőzön, vihar, tűzvész, betegség, halál” (LÉON-DUFOUR 202).

4.1. A CSAPÁS FOGALMA ÉS JELENTÉSE

Az emberi gondolkodásnak általánosságban is, de az Írásmagyarázatoknak különösen lényeges részét képezi ennek a miértnek, azaz a szenvedés okait, célját firtató kérdésnek a megválaszolása. A kereszténység nem kínál fel egyetlen átfogó, s végletesen leegyszerűsíthető magyarázatot a szenvedésre, s végképp nem ígéri a szenvedések teljes elkerülhetőségét – a keresztények számára sem... (JACOBY 2001: 135). De *ígér isteni perspektívát és támogatást a szenvedés el-*

tatlan, hogy azokhoz közvetlen egészségügyi előnyök (fertőzéseknek való kitettség alacsonyabb foka stb.) is kapcsolódnak [„(...) hanem csak azt írjuk elő nekik, hogy tartózkodjanak a bálványoktól, nehogy tisztátalanná váljanak miattuk, továbbá a paráznságtól, a fojtott állattól és a vértől” (ApCsel 15,20). Utóbbi rendelkezés visszatul a 1Móz 9,4-re: „De ne egyétek a húst az éltető vérral együtt!”].

viseléséhez, nem utolsó sorban a kegyelem megértésének lehetőségén keresztül: megmutatja, hogy Isten Krisztus keresztyén révén teljesen feltárta a szívét, és a lehető legszeretőbb módon lett úrrá a világban lévő gonoszság, a bűn kérdésén. A betegségekkel és járványokkal kapcsolatosan tehát olyan bibliai alapú felismerésekről beszélhetünk, amelyek összeolvasva, egymásra tekintettel is sorba rendezve alkalmasak arra, hogy hitet ébresszenek és erősítsenek.

Időben visszalépve azt látjuk, hogy Kálvin János a 16. században nem első sorban Isten bosszújának, nem büntetésként értelmezi a járványokat, a csapásokat: elismeri, hogy lehetnek azok is bizonyos helyzetekben, de elutasítja az általánosítás lehetőségét, s alapvetően Istenhez terelő próbatételeknek tekinti ezeket. Így érvelt hatalmas művében, a *Keresztyén vallás rendszere (Institutio Christianae religionis)*, másként az *Institutio* harmadik fejezetében: „A Szentírás ezt mondja: »Azért fenyíti az Úr nyomorúságokkal, hogy el ne kárhozzunk a világgal együtt« (1Kor 11,32). Tehát még a legkeményebb csapásokban is fel kell ismernünk Atyánk irántunk való kegyességét és jóságát, mert ő még ilyen körülmények között sem szűnik meg üdvösségünket előmozdítani. Nem azért ostromoz ugyanis, hogy elveszítsen és megsemmisítsen, hanem azért, hogy a világot sújtó átoktól megóvjon” (KÁLVIN 3.8.6). Attól az átoktól, ami nem más, mint a bűn és annak következményei (lásd még később a c) pontot a 4.2. alfejezetben).

A fenti értelemben vett „csapás” minden esetben az egyensúly felborulása: „Rokon a büntetéssel abban az értelemben, hogy végső soron az ember bűnéből származik. Mégis különbözik tőle abban, hogy az egész teremtetést sújtja, és hogy világosabban mutatja Sátán működését, akinek a világ a próbatétel idején még alá van vetve (Jób 1,12; Mt 24,22) (...) A csapás kollektív »sújtás« (néga’), és megmutatja, *mennyire munkálkodik a bűn az emberi történelemben* (Jel 6; 8,6-11.19)” (LÉON-DUFOUR 202). Tabb igen pontosan fogalmaz, amikor azt állítja, hogy „a mai világ ’prófétái’ arra figyelmeztetnek, hogy a globális járványok jelentik a legnagyobb fenyegetést az emberiség számára, de látnunk kell, hogy a bibliai próféták a járványokat, a testi szenvedéseket éppen az emberiség valóban legsúlyosabb betegségének, a bűnnek az allegóriájaként használják” (lásd például Iz 1,5; Jer 17,9; Hos 5,13; Ezékiel 16,30) (TABB 3). Szintén Tabb fogalmazza meg, hogy a bűn az a kiterjedt járvány, pontosabban kikerülhetetlen és végzetesen mérgező betegség, amely Ádám fiait és Éva leányait sújtja (lásd ehhez Róma 5,12-t). Egy olyan járvány, amelyre sem politikai megoldás nincs, sem tudományos válasz nem adható, amelynek egyetlen hagyományos oktatási program vagy terápiás eljárás sem lehet ellenszere. Egy járvány, amely során sokan nem is ébrednek tudatára végzetes állapotuknak és a halálos diagnózis létének... (TABB 3).

Az Ószövetségben előrefelé haladva azt látjuk, hogy az egyiptomi csapásoktól (Kiv 7-10), a zoltárokon át (Zsolt 78, 105) és a prófétákkal bezárólag (Ez 14; 21; 38; Iz 24; Szof 1,2k; Dán 9,24-27; 12,1) valamennyi csapás előképe egy nagy

megszabadulásnak, annak, amelyben ma is élünk (LÉON-DUFOUR 202). *Istennek a kereszten kitáruló és ható szeretete révén ugyanis a csapás értelme megváltozott/megváltozik* (Róm 8,31-39; Jel 7,3; 10,7). Úgy is fogalmazhatunk, hogy *a csapás egyszerűen figyelmeztetés és ígéret*.

A betegségekkel, egyéb típusú csapásokkal kapcsolatos első felismerés tehát az, hogy azoknak figyelemfelhívó szerepük bizonyosan van. De milyen további szerepük, biblikus rendeltetésük van még? Mi az, ami biztosan kiolvasható a Bibliából? A továbbiakban ezeket a felismeréseket és következtetéseket vesszük sorra.

4.2. A BETEGSÉGEKKEL ÉS EGYÉB CSAPÁSOKKAL KAPCSOLATOS ALAPVETŐ MEGGYŐZŐDÉSEK

a) Az 1Móz 3,16-17 alapján a szenvedés azért nőtt meg, mert egy olyan világban élünk, amely elbukott, s amelybe a bűn drámai, sőt katasztrofális módon lépett be. *Minden betegséggel, más nyomorúsággal kapcsolatos okfejtés kiindulópontja a bűn világban való jelenléte kell, hogy legyen*. 1Móz 1,31 szerint kezdetben minden jó volt, nem voltak élőlökők, fertőzések vagy más veszélyek. Aztán minden megváltozott, mikor a bűn belépett a világba, s vele megérkezett a halál is (Róm 5,12; 8,20). A bűn valósága nélkül az emberi teremtmények nem tapasztalhatnák meg sem a halált, sem annak előjelét, a betegséget (TABB 8).

Az ember vallási érzéke önkéntelenül kapcsolatot létesít a betegség és a bűn között, a csapások és betegségek végső, mögöttes okaként – közvetve vagy közvetlenül – mindig a bűnt felhozva (ASSMANN 38). A bibliai kinyilatkoztatás ennek nem is mond ellene; *csupán meghatározza azokat a feltételeket, amelyek e kapcsolat helyes értelmezését lehetővé teszik*. Isten boldogságra teremtette az embert (vö. 1Móz 2), és *a betegség, mint minden más emberi baj, ellene van ennek az alapvető isteni szándéknak; csak a bűn következményeként lépett a világba* – ahogyan erről már szó volt (vö. 1Móz 3,16-19). A betegség bűnös világ elleni isteni harag egyik jele (vö. 2Móz 9,1-12). Nevezetesen a Szövetségről szóló tanítás keretében kapcsolódik hozzá ez a jelentés: a betegség az egyik legfőbb átok, amely Isten hűtlen népét eléri (5Móz 28,21k.27kk.35) (LÉON-DUFOUR 124).

A csapás tehát, mint Jahve Napjának elővételezése, egyfajta hozzánk intézett ultimátum, hogy megtérjünk (a bűnbánat szükségességére nézve lásd: Jel 9,20kk), virrasztásra szóló felhívás (Mt 24,44). Ez akkor is igaz, ha logikailag a bekövetkező nehézség nem feltétlenül az adott személy vagy személyek konkrét bűnének a közvetlen következménye (*erre nézve lásd a b) pontot*). A bűn általános hatása (természete és következményei) alól *azonban nem vonhatja ki magát senki*. Erre a kiindulóponttra tekintettel, ehhez képest tudunk csak továbblépni, és részletesebb, illetve további okokat is keresni.

b) Fontos meggyőződés, hogy *a Biblia nem minden esetben kapcsolja össze az adott betegség kialakulását, a tartósan negatív egészségi állapot fennállását valamely konkrét egyéni vagy közösségi bűnnel*: így például Elizeus, aki feltámasztotta a súnemi nő fiát, és meggyógyította Námánt is a poklosságából, maga is olyan betegséget kapott el, amely utóbb a halálát is okozta (2Kí 13,14). Később Jézus maga is óvja tanítványait attól a gondolkodástól, amely a betegség vagy más nehézség *közvetlen* okaként *minden esetben* valakinek a személyes bűnét gyanítja: erre látunk példát a János 9,1-3-ban [*lásd még később, jelen alfejezet h) pontjában*] és Lukács 13,2b-3-ban is:

„Azt hiszitek, hogy ezek a galileaiak bűnösebbek voltak, mint a többi galileai, azért, hogy így jártak? Mondom nektek: nem! De ha nem tartotok bűnbánatot, éppúgy elvesztek ti is mind.”

Azonban vannak olyan esetek is, amikor a halál vagy betegség közvetlenül egy jól beazonosítható egyéni vagy csoportos bűn következményeként jelenik meg (lásd például 2Kí 6,18). Izraelt Isten fenyegeti (5Móz 28,27,35), és egyebek mellett az egyiptomiakat (2Móz 9,9kk), a filiszteusokat (1Sám 5), valamint Miriamot (4Móz 12,10-15) és Uziját (2Kí 26,19-23) sújtja is vele (LÉON-DUFOUR 867). S valóban, számos esetben a hitetlensége vagy más bűnei miatt sújtja Isten a saját népet is leprával vagy más, hasonló betegséggel. Az 1Kí 21:7.14 versek alapján (a Dávid által elrendelt népszámlálás nyomán) „Isten nemtetszéssel nézte az eseményt, és megbüntette Izraelt. (...) Az Úr tehát pestist küldött Izraelre, és hetvenezer ember halt meg Izraelből”.

c) Általánosságban is kijelenthető, hogy Ő az, aki engedi a betegséget és képes a gyógyításra is: „Lássátok végre, hogy én vagyok, csak én, s nincs más Isten rajtam kívül! Őlök és életre keltek, lesújtok és gyógyítok” (5Móz 32,39). *Ez a megkerülhetetlen tény azonban két másik tény által válik helyesen értelmezhetővé*: 1) Isten az, aki a csapások közepette is – akár a szó szoros, akár átvitt értelmében – megtartja, illetve megóvja, azokat, akik hozzá fordulnak, benne bíznak (2Móz 15,26; 5Móz 7,15), továbbá 2) nem ad erőn felüli nehézséget, ami azt jelenti, hogy érdemben lehetővé teszi a jó szabad választását (az általa előkészített jó cselekedetek választását, a kísértésekkel szembeni helytállást stb., végső soron a vele való kapcsolat helyreállítását vagy megerősítését).

Utóbbi két elem rögzítése (és a jelen alfejezetben feltárt további meggyőződések kialakítása) azért is lényeges, mert egy olyan világban, ahol a hívő ember szerint – helyesen – minden az isteni okságtól függ, könnyű *kizárólag* Isten csapását észrevenni egy-egy ilyen helyzetben (LÉON-DUFOUR 123).

Isten kiszolgáltat minket a *bűn* egyes következményeinek (gyakran mások bűnei következményeinek is), illetve kiszolgáltat a saját kísértéseinknek, lehetővé téve azok nyomán elbukásunkat is (bár sohasem ő kísért: ld. Jak 1,13), de

túlzottan leegyszerűsítő lenne azt mondani, hogy ő okozza mindezeket. Próbátételekről van szó, amelyek nem mennek túl azon, amit el tudunk viselni, ha Őt választjuk (1Kor 10,13).

Az utóbbi néhány gondolatot alátámasztó gyakorlati példaként használhatjuk a COVID-19 koronavírus-járvány esetét is: a koronavírus-járvány közvetlen oka – az ezzel kapcsolatos álláspontok többsége szerint – az állategészségügyi előírások figyelmen kívül hagyása volt a Kínai Népköztársaság területén; a vadállatok tartására és kereskedelmére vonatkozó szabályok súlyos megsértése, illetve a járvány kezdetét követően az azzal kapcsolatos tények manipulálása, statisztikák meghamisítása, adatok elhallgatása – gazdasági és politikai okokból. Egyes emberek és nagyobb embercsoportok jogi és morális felelőssége igazolható, biblikusan is néven nevezhető bűnök formájában [önzés, félelem, kényelmesség, érdektelenség, a pénz szeretete, a hatalommal (annak jogi előírásaival) szembeni tiszteletlenség, a hatalommal való visszaélés stb. stb.]. Isten engedte ezt? Igen. Ő okozta? Nem.

d) *A betegség türelmet és kitartást igényel.* Az egészséges emberi karakter kialakulása és megerősödése során nem lehetséges a „kanyarok levágása”, a szenvedés „megspórolása” – ezt teszi teljesen világossá a Róm 5,3-4 is (JACOBY 2002: 25). Amikor szenvedések közepette is kitartunk, épül a karakterünk: a nehézségek nem csupán formálnak minket (Róm 5,3: „Sőt, dicsekszünk a megpróbáltatásokkal is, mert tudjuk, hogy a megpróbáltatás szüli az állhatatosságot”), de ezek a nehézségek egy még átfogóbb karakterépítésnek, egy hosszú folyamatnak is szükségszerű elemei: „(...) teljes igyekezettel törekedjetelek arra, hogy hitetekben mutassátok meg az igaz emberséget, az igaz emberségben ismeretet, az ismeretben önuralmat, az önuralomban állhatatosságot, az állhatatosságban kegyességet, a kegyességben testvéri szeretetet, a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem lesztek a mi Urunk Jézus ismeretében sem tétlenek, sem terméketlenek” (2Pét 1,5). *Tehát az ismeretre alapozott önuralom és állhatatosság az, ami – egyebek mellett – felkészít a mások iránti odaadásra is, például a hitet próbáló nehézségek révén.*

e) A betegség megtapasztalásának egyik eredménye az lesz, hogy *az emberben kifinomítja a bűn iránti érzéket.* Csakugyan ezt állapíthatjuk meg a könyörgő zsoltároknak is, amennyiben *a gyógyulásért végzett könyörgést mindig (!) a vétkek megvallása kíséri* (Zsolt 38,2-6; 39,9-12; 107,17) (LÉON-DUFOUR 124).

f) Sőt, az e) ponthoz kapcsolódóan kijelenthetjük, hogy *a lelki növekedés akkor is lehetséges a szenvedésen keresztül, ha soha nem kapunk választ arra, hogy miért éppen velünk, a mi személyes életünkben történt az adott szerencsét-*

lenség (Jób 1-42) – Jób számára ez soha nem derült ki. Jól látható azonban, hogy Jób esetében például gondviselészerű próbatételként jelenik meg a betegség, amelynek célja éppen hűségének megmutatása.

g) *Fontos meggyőződés továbbá, hogy nem minden betegség vagy természeti katasztrófa* áll szoros logikai kapcsolatban *Sátán aknamunkájával*. Vannak ugyanis olyan valós, nehézségként megjelenő problémák, melyek esetében viszonylag könnyű nyilvánvalóan pozitív elemeket is találunk: például az áradások, földrengések, bizonyos típusú járványok igazolhatóan hozzájárulnak a földi élet megmaradásához, egyes esetekben a hosszabb távú létfeltételek megújulásához, nagyobb finom biológiai, tektonikus és egyéb egyensúlyok fennmaradásához is (JACOBY 2002: 24). Ugyanígy a betegségek jelentős része kifejezetten erősíti a szervezetet, ellenállóbbá, életképesebbé téve azt – lehetővé téve egy későbbi, súlyosabb fertőzés leküzdését is. A legutóbbi COVID-19 koronavírus-járvány kapcsán is elsőre igen meglepő tudományos következtetések jelentek meg a tudományos szakirodalomban: A *The Lancet Planetary Health* című tudományos folyóiratban a Yale Egyetem kutatói (Kai Chen et al.) tanulmányukban arról írtak, hogy a tisztább levegő Kínában több – becslésük szerint 12 125 – elhalálozást akadályozott meg, mint a koronavírus-járványban ugyanebben a vizsgált időszakban, azaz május 4-ig meghaltak – 4633 – száma (CHEN 1). Még azt is figyelembe véve, hogy egyetlen ember halála is „sok”, illetve, hogy a kínai statisztikák megbízhatósága erősen kérdéses, is elfogadható azonban az az állítás, hogy az említett pandémiával járó károsanyagkibocsátás-csökkenés pozitív eredményeket is hozott az egészségre nézve... nem csupán Kínában, de másutt is. Mindez arra figyelmeztet minket, hogy a járványok esetében sem elégedhetünk meg a jó–rossz bináris kód mentén történő értelmezéssel...

h) A további okok között kell említünk, hogy *a szenvedés egy jó lehetőség arra, hogy Isten megdicsőüljön*:

„Amint továbbment, meglátott egy születése óta vak embert. A tanítványai megkérdezték tőle: – Rabbi, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született? Jézus így válaszolt: – Nem ő vétkezett, s nem is a szülei, hanem azért van így, hogy nyilvánvalóvá legyenek általa Isten művei” (János 9,1-3).

i) Természetes dolog, hogy az Igének (isteni szónak) a világon való elterjedését is csapások kísérik (Jel 11,1-13), mert ez tükrözi a maga módján az „Antikrisztus titkának” párhuzamos fejlődését. Magyarul: *a szenvedés (esetünkben a betegség, járvány) megnyitja az utat az Ige előtt*, Isten Szavának terjedése előtt is – függetlenül attól, hogy ez egy nagyon is valóságos küzdelem keretei között zajlik.

j) *A betegség és a szenvedés egyéb formái próbára teszik a hitünket és rámutatnak arra, hogy miben is reménykedünk.* Csak gondoljunk bele Péter szavaiba: „Isten hatalma megőrzött titeket a hitben az örök üdvösségre, amely készen áll, hogy az utolsó időben majd megnyilvánuljon. Abban örülni fogtok, noha most egy kicsit szomorkodnotok kell, mert különféle kísértések érnek benneteket, hogy a próbát kiállva hitetek, amely értékesebb a tűz próbálta veszendő aranyánál, Jézus Krisztus megjelenésekor méltó legyen a dicsőre, a dicsőségre és a tiszteletre” (1Pét 1,5-7). Az apostol segít a hívőknek annak felismerésében, hogy pillanatnyi szenvedéseik és küzdelmeik – legyenek azok akár szegénység, elnyomás, betegség, természeti csapás vagy más – nem a Sors véletlen szeszélyének következményei, hanem egy-egy isteni módon megtervezett próbatétel, amely megmutatja hitüket és amely felkészíti őket a rájuk váró öröme, dicsőségre is.

Egy vuhani (abban a kínai városban tört ki a 2020-as COVID 19 világjárvány) lelkész mindezt nemrég így fogalmazta meg: „Krisztus békéjét már megkaptuk, de *nem feltétlenül* azért, hogy az távol tartson minket a katasztrófáktól és a haláltól, sokkal inkább azért, hogy azok közepette is képesek legyünk megőrizni ezt a lelki békét, tudva, hogy ezt Jézus maga is megtette előttünk...” (TABB 7).

Mindezek alapján a globális egészségügyi krízis is egyfajta sürgetéssé válik számunkra (TABB 7), hogy egyénileg és közösségként is reflektáljunk a szent és tiszta Istennel szembeni emberi lázadás brutális hatású „járványára”: ez egy lehetőség, hogy beszéljünk és párbeszédet folytassunk az emberi félelmek okairól, az istenpótlékokról, a konkrét bűnökről és arról is, hogy mindez egy irányba mutat: *keresnünk kell Istent, annak az ígéretnek a birtokosaiként is, hogy megtalálhatjuk Őt* (TABB 4).

k) Az előző pontban írottakat továbbvive elmondható, hogy a fertőző betegség „lerántja a leplet az adott kultúra bálványairól”, nyilvánvalóvá teszi és néhány esetben le is dönti őket. Közvetlen és közvetett hatásai révén ledönti a biztonság bálványát, az anyagi gyarapodás bálványát, a jólét minden területre kiterjedő bálványát (TABB 4). A szenvedés, esetünkben a testi szenvedés (vagy szeretteink szenvedésének látványa) helyükre rakja a dolgokat, a fontossági sorrendeket, sőt, keményen szembesít(het) a pillanatnyi lelki helyzetünkkel is.

l) A próféták is folyamatosan felhívják a figyelmet az Istenhez való visszatérés lehetőségére, arra, hogy Istennek is az a terve, hogy összegyűjtse az embereket, hogy begyógyítsa sebeiket, s nem is csupán a fizikaiakat, hanem a lelki csüggedtséget és más erőtlenségeket is. (Hós 14,4; vö. Iz 30,26; Jer 30,17; 33,6). Ez köszön vissza a nép felismerésében is: Hós 6,1-ben: „Gyertek, térjünk vissza az Úrhoz, ő tépett meg, ő is gyógyít meg minket; ő vert meg, ő köti be sebeinket”.

m) Persze a betegségek meg is rövidítik, s nehezebben élhetővé is teszik az életet, ami valós nehézség – nem is érdemes csökkenteni, elkenni ennek súlyát –, mégis a nagy kép az, hogy életünk túlnyomó többségét mindenképpen Istennel tölthetjük, ha egyébként itt a Földön – biblikus formában – őt választottuk. Ez a tény is módosítja a perspektívánkat, azt, ahogyan a szenvedésre, bármifajta „bajra” tekintünk. amikor a szenvedés egy nagyobb, ragyogóbb dolgot készít elő. A Róma 8,18 alapján a pillanatnyi szenvedésünk össze sem hasonlítható azzal a dicsőséggel, amely majd megnyilvánul rajtunk. Azaz *egy napon véget érnek a szenvedések* (ld. Jelenések 21-22).

Isten az utolsó időkben övét átviszi abba a világba, ahol nem lesz többé beteg (Iz 35,5), nem lesz szenvedés és könny (Iz 25,8; 65,19)... a bűntől megszabadult világban eltűnnek a bűn következményei is, amelyek egész fajtánkra nehezednek (LÉON-DUFOUR 125). Persze ennek a szabadulásnak megkerülhetetlen eleme az ígéret, hogy amikor a szenvedő Igaz magára veszi betegségeinket, meggyógyulunk az ő sajtó sebeitől (Iz 53,4k).

5. MI TEHET, MIT TEGYEN ÉS MIT NE TEGYEN AZ EMBER?

Az Ószövetség fennállta idején a betegségekkel kapcsolatos praktikus teendők egy része – amint az a fentiekből is világossá vált – pontosan elő volt írva. A Törvény szemében a lepra fertőző tisztátalanság, ezért a leprás gyógyulásáig és a bűnért való áldozat (3Móz 13-14) bemutatását kívánó rituális megtisztulásáig ki volt zárva a közösségből (LÉON-DUFOUR 867).

Ebben az alfejezetben nem is ezen előírások további részletezésére kerül sor, hanem hét, a Biblia által egyértelművé tett, kíváncsú viselkedésmódot és hozzáállást veszünk sorra. Olyan lelki alapelvekkel alátámasztható attitűdöket, amelyek Krisztus mai követői számára is nyilvánvalóvá teszik, hogy miként viszonyuljanak általánosságban is a globális járványokhoz, illetve nagyon is konkrétan a saját betegségeikhez vagy a környezetükben előálló különféle nyomorúságokhoz:

- a) *Ne káromolják Istent* (Jel 16,9);
- b) *Bálványok felé se forduljanak szabadulásért* (2Kor 1,2-17; Iz 44,17; 47,13);
- c) *Ismerjék fel a csapásban az idők jelét* (Lk 12,54kk), a bűn rabszolgaságának kifejezését és a Megváltó küszöbön álló látogatásának előjelét (Mt 24,33). A betegség – vagy bármely más nyomorúság – a teljes megszabadítás kezdete, de legalábbis előjele: „Amikor ez teljesebbé kezd menni, egyenesedjétek föl és emeljétek föl fejéteket, mert szabadulástok közel van” (Lk 21,28);
- d) A kereszténynek mindenképp abban a bizonyosságban kell ezeket átélniük, hogy *egyrészt szeretve vannak* (Lk 21,8-19), *másrészt bizakodhatnak Krisztus hatalmának erejében* (2Kor 12,9). A csapások rendeltetése ilyenkor az,

hogyan fenntartsák, illetve megújítsák bennünk a várakozás sajátos állapotát: egy új világ vajdúadásáról tanúskodnak, és a Lélek munkájáról, aki az egész teremtetést a tökéletes megváltás felé vezérli (Mt 24,6kk; Róm 8,19-23).

e) *Az egészségügyi krízisek arra szorítanak minket, hogy cselekvő módon – s a félelmeinket is legyűrve – éljük meg a hitünket.* Egy keresztény számára legalább két elhívás jelentősége különösen megnő egy járványidőszakban: az engedelmesség (például a világi hatóságok karantén-előírásaival szemben) és a jótékonyság gyakorlása is még inkább felértékelődik ilyenkor. Crouch ennek kapcsán állapítja meg, hogy „a társadalmi energiákat egy járványidőszakban a zavarodottság és pánik energiáiból a felkészült szeretet energiáivá kell átalakítanunk” (CROUCH 1). Ennek pedig az lehet az alapja, amit a 46. zsoltár 2. verse a következőképpen fogalmaz meg: „Isten a menedékünk és az erőnk, nagyszerű támaszunk a szorongattatásban”. Ez fordít el minket a pániktól, rettegéstől, befelé fordulástól, depressziótól, és tesz kifelé fordulóvá, végső soron szeretővé; ez a kiindulópontja annak az együttérzésnek és segítségnek is, amivel a szükségét szenvedők felé fordulunk.

f) *Ragadják meg a betegségben a lehetőséget az Istenhez fordulásra. Nem törvényszerű ugyanis, hogy valaki, aki megismerte Istent, sőt, rá támaszkodva akár másokat is hozzá vezetett korábban, a saját nyomorúságai idején is Istenhez fordul!* Jó példa erre Aza esete is, hiszen a korábbi látványos, Isten melletti kiállása ellenére (2Krón 15,8-19) később ezt olvassuk: „Uralkodásának 39. esztendejében Aza igen súlyosan megbetegedett a lábára. De betegségében nem az Urat kereste, hanem inkább az orvosokban bízott. Uralkodásának 41. esztendejében Aza megtért atyáihoz és meghalt” (2Krón 16, 12-13).

Néhány esetben igen *dinamikus*, lelki mélységeket és magaslatokat bejáró jelenség ez az „Istenhez fordulás”: „Ebben az időben Hiszkija halálosan megbetegedett. Amikor az Úrhoz könyörgött, az meg is hallgatta, sőt csodajelt is adott neki. Hiszkija azonban nem viszonzta a kapott jótétéményt, mert szíve felfuvalkodott. Ezért az Úr haragra gyúlt ellene, Júda és Jeruzsálem ellen. Mivel azonban Hiszkija Jeruzsálem lakóival együtt megalázkodott szívének felfuvalkodottsága miatt, azért nem érte őket utol Hiszkija idejében az Úr haragja” (2Krón 32,24-26).

A helyes hozzáállásra példa Jehosafát gondolata: „Ha valami nyomorúság tör ránk, kard vagy büntetés, pestis vagy éhínség, akkor megállunk e templom előtt és a te színed előtt, mert ebben a házban van a te neved. Aztán hozzád kiáltunk szorongattatásainkban, s akkor te meghallgatsz és megsegítesz bennünket” (2Krón 20, 9). Sőt, ugyanott, a 12b versben azt is megmutatja, hogy mit is jelent a *teljes* odafordulás: „Nem is tudjuk, mit kellene tennünk, csak a tekintetünk emeljük hozzád”.

g) Merjenek emlékezni és szembenézni a személyes bűneikkel (is). Jelentősége miatt ezt a kérdést önálló (al)fejezetben tekintjük át.

5.1. A BŰNNEL VALÓ SZEMBENÉZÉS GYAKORLATI FORMÁI AZ ÓSZÖVETSEGBEN. BŰN ÉS ÁLDOZAT

A magyar nyelvben az »áldozat« azt jelenti, hogy az ember valamilyen céllal lemond értékeinek, pénzének, idejének egy részéről. Az áldozat az Ószövetség népének vallásában is olyan szent cselekmény, amelyben az ember Istennek ad valamit, állatot, gabonát, tömjént, tiszteletének, hálájának kifejezéséül, vagy éppen engesztelésül, elkövetett vétkei miatt (BARTHA 1).

Az ószövetségi idők embere számára egyértelmű, hogy mindenekelőtt Istenhez kell folyamodni, mert ő az élet ura. A betegek ekkoriban leginkább Isten helyetteseihez, a papokhoz (3Móz 13,49kk; 14,2kk; vö. Mt 8,4) és a prófétákhoz (1Kir 14,1-13; 2Kir 4,21; 8,7kk) fordulnak.

Amíg csak tart a csapás (vagy éppen annak elhárítására) aszketikus gyakorlatokkal és bűnbánati szertartásokkal kéri Isten bocsánatát: böjtölnek (Bír 20,26; 1Kir 21,8kk), megszaggatják ruháikat és zsákruhát öltenek (1Kir 20,31k; 2Kir 6,30; 19,1k; Iz 22,12 vö. Jón 3,5-8), hamuba ülnek (Iz 58,5; vö. 2Sám 12,16), fájdalomkiáltásokat hallatnak (Bír 2,4; Joel 1,13; 2,17), alázatosan megvallva bűneiket, a gyógyulásért, mint kegyelemért könyörögnek (a zsoltárokból előadják nyomorukat, könyörögnek Isten segítségéért, kéri mindenhatóságát és irgalmát: Zsolt 6, 38; 41; 88; 102), közös bűnvallomást tesznek (Bír 10,10; 1Sám 7,6), engesztelő áldozatokhoz és szertartásokhoz folyamodnak (4Móz 16,6-15). Azt látjuk, hogy a gyengeséget, betegséget és a gyógyulás lehetőségét az Istenhez fordulás szükséglete köti össze az ószövetségi rendben, nem utolsósorban az alázatos bűnmegvallás formájában (LÉON-DUFOUR 182).

Istenben bízva készülnek fel arra, hogy a kért kegyet elnyerjék. Az Ószövetség idején ezt néha csoda formájában kapják meg (1Kir 17,17-24; 2Kir 4,18-37; 5). Mindenesetre a gyógyulásnak akkor is, és ma is jel értéke van: Isten lehajol(t) a szenvedő emberiséghez, hogy megszabadítsa bajaitól (LÉON-DUFOUR 125). Már ekkor nyilvánvaló, hogy nem arról van szó, hogy Istennek lenne – fizikai értelemben – szüksége az áldozatra, sokkal inkább a kapcsolat helyreállítása a cél, az Ő részéről is. Jól példázza ezt a felismerést Dávid imája a templomépítésre szánt adományok számbavételekor: „Tőled van mindez, és csak aztadtuk neked, amit kezedből kaptunk” (1Kron 29,14).

A szó szoros értelmében tehát Istennek nincs szüksége az emberek áldozataira. „Jahve nem adósa az embernek, annál inkább az ember az Istennek. A szertartások a belső érzelmeket teszik láthatókká: az imádat, önfeladást (egészen eléggé áldozat révén), a vágyat az Istennel való bensőséges viszonyra (šelamim formájában), a bűnvallomás lehetősége és a bocsánat elnyerése iránti vágyat (kiengesztelő szertartásokkal). Az áldozat előfordul az Istennel kötött szövetség szertartásaiban (vö. 1Móz 8,20kk), különösen a Sínai hegyen (2Móz 24,5-8);

megszenteli az egyesek, a család és a nemzet életét, elsősorban a zarándoklatok és az ünnepek alkalmával (1Sám 1,3; 20,6; 2Kir 16,15)” (LÉON-DUFOUR 40).

De folyamatosan fennáll a veszélye annak, hogy ezek – mármint az áldozatok és az egyéb cselekedetek – csak külsőségek maradnak, szívbeli elkötelezettség nélkül és a bűnbánat tettekre váltása nélkül. Már az ószövetségi időkben is előfordul, hogy ragaszkodnak a szertartásokhoz, miközben elhanyagolják azok jelentését, szem elől tévesztik azok eredeti célját. Innen a próféták meg-megújuló figyelmeztetései. Ők a hamisságot ítélik el, hiszen a „[S]zertartások sokfélesége, önmagában, még nem dicsőíti meg Istent. (...) A szív készsége nélkül az áldozat üres mozdulattá és képmutatássá válik; a szándék tisztasága híján visszatetszik Istennek (Ám 4,4; Iz 1,11-16). A próféták mindig erőteljes kifejezésekkel sürgették a lélek elsődlegességét (Ám 5,24; Hós 6,6; Mik 6,8; Joel 2,13). Ezzel nem mondtak újat, hanem a régi (2Móz 19,5; 24,7k) és állandó hagyományt (1Sám 15,22; 1Krn 29,17; Péld 15,8; 21,3.27; Zsolt 40,7kk; 50,16-23; 69,31k) folytatják” (LÉON-DUFOUR 40).

Jeremiás teszi fel a kérdést, hogy *mit ér az, ha a Tízparancsolat tiltásait sorra megszegő emberek bemutatják áldozataikat, és fellélegeznek, hogy »megszabadultunk«, azután pedig mennek ugyanazokat a bűnöket újra elkövetni?* (Jer 7,9k).

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A 2020-ban kirobbant járvány jelentőségét növeli, hogy átfogó válságot eredményezett, tartós társadalmi, gazdasági hatásokkal: „A koronavírus-világjárvány következtében az idén 265 millióra emelkedhet, vagyis csaknem megduplázódhat az élelemhiánnyal küzdők száma világon, ha a kormányok és a magánszektor nem avatkozik közbe. Miközben a COVID-19 világjárvánnyal küzdünk, egy éhínségjárvány szélén állunk” – jelentette ki David Beasley, a WFP vezérigazgatója az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt (CSURGÓ). Mint mondta, „minden este 821 millió ember hajtja éhesen álomra fejét világszerte”, további 135 millió ember esetében „az éhínség válságos szintet vagy még ennél is rosszabbat ért el” (CSURGÓ). A WFP elemzése szerint az idei év (2020) végéig további 130 millió ember sodródhat az éhínség szélére a pandémia következtében – ha nem kerül sor a kieső anyagi források pótlására, illetve a kereskedelem zavartalanságának biztosítására. Beasley emlékeztetett, hogy *már a koronavírus-járvány előtt figyelmeztette* a világ vezetőit, hogy „2020-ban a második világháború óta nem tapasztalt humanitárius válsággal szembesülhetnek” a fegyveres konfliktusok, afrikai sáskajárások, és a gyakoribbá váló természeti csapások, illetve gazdasági válságok miatt (CSURGÓ).

Nem ismerjük a jövőt, a fentiek alapján nem tudunk közvetlenül következtetni az elkövetkező eseményekre. Ami biztos: a betegségekkel és járványokkal

kapcsolatos rendelkezések mögött világosan felismerhető lelki alapelvek, mozgástörvények bizonyosan támpontot és fogódzót jelentenek a mai válság(ok) közepette is: Isten nehézségekkel kapcsolatos, Jézus áldozata felé mutató terve, valamint a bűn természete, okai és következményei tekintetében is *számos meggyőződést szerezhetünk az ószövetségi ígehelyek alapján is*.

E tanulmány is rámutatott arra, hogy miközben általános emberi tendenciánk, hogy fekete-fehér válaszokat akarunk, „egyetlen nevet” várnánk minden kérdésünkre, a most vizsgált témában sem válhat automatizmussá, hogy Istent, Sátánt vagy éppenséggel Ádámot és Évát nevezzük meg minden nehézség szenvtelen forrásaként, kifejezett okozójaként. Ha így teszünk, könnyen szem elől téveszthetjük Isten átfogóbb tervét – melyben a betegségeknek is konkrét helye van –, s a saját szerepünket, lehetőségeinket is tévesen ítéldhetjük meg. Talán nem véletlen, hogy a bűn és a betegség kapcsolata is egy olyan kérdés, amelyben csak meggyőződésbeli sarokpontok vannak, s a többit nekünk kell kipótolnunk a meggyőződésünkre alapozott hitünkkel.

S hogy miként lehetne a tanulmány felismeréseit egyetlen gondolatba sűríteni? Az egyik lehetséges választ a 2Kor 4,15-18. versekben találjuk: „Mert minden értetek történik, hogy minél bővebben áradjon a kegyelem, s így hálát is mind többen adjanak az Isten dicsőségére. Ezért nem veszítjük el kedvünket, mert bár a külső ember romlásnak indult bennünk, a belső napról napra megújul. A mostani pillanatnyi könnyű szenvedés ugyanis a mennyei örök dicsőség túlradó mértékét szerzi meg nekünk. Csak ne a láthatóra, hanem a láthatatlanra fordítsuk figyelmünket. Mert a látható mulandó, a láthatatlan azonban örök”.

Ez az idézet jól összefoglalja mindazt, amiről szó eset ebben a tanulmányban: azt, hogy a nehézségek – esetünkben: betegségek, járványok – nem értelmes cél nélkül valók, Isten terve szerint elvezethetnek minket egy hálásabb gondolkodáshoz, végső soron Isten dicsőítéséhez, továbbá bizonyosan alkalmassak egy érdemi lelki megújulás kiváltására, a testi-lelki gyengeségeinkkel való szembenézésre (s mindez akkor is igaz, ha bekövetkezik gyógyulás, s akkor is, ha nem). Ráirányítja figyelmünket a láthatatlanra és az örökkévalókra: úgy szembesülünk a mulandóságunkkal, hogy közben erősödhet bennünk a remény – már csak azért is mert éppen *Krisztus, az ártatlan Szolga betegsége* volt az, ami a bűnösök vétkeinek kiengesztelését és a számunkra megnyíló, Istenhez vezető utat eredményezte (Iz 53,3-12, vö. Zsolt 73,14).

IRODALOM

- ALEXANDER, D.–ALEXANDER, P. (szerk.) 2014. Kézikönyv a Bibliához. Scholar Kiadó, Budapest
- ASSMANN, J. 2018. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Kiadó, Budapest

- BARTHA T. (szerk.) 1993. Keresztény Bibliai Lexikon. Pusztai vándorlás szócikk. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyn-bibliai-lexikon-C97B2/p-CA415/pusztai-vandorlas-CA4DE/>
- BIRHER N. et al. 2020. Szabályozáskomplexitás. In: *Glossa Iuridica*, 1–2., 285–313.
- CHEN, K. et al. 2020. Air pollution reduction and mortality benefit during the COVID-19 outbreak in China. *The Lancet Planetary Health*, DOI: 10.1016/S2542-5196(20)30107-8
- CROUCH, Andy 2020. “Love in the Time of Coronavirus: A Guide for Christian Leaders”. *Praxis Journal*, 12 March 2020. <https://tinyurl.com/whcbdh>
- CSURGÓ D. 2020. ENSZ: Bibliai méretű éhínség jöhet a koronavírus miatt. INDEX, 2020. 04. 21. https://index.hu/gazdasag/2020/04/21/koronavirus_ensz_ehezes_elelmiszerhiany/
- FRÁTER E. 2018. A Biblia növényei. Scolar Kiadó, Budapest
- FROMM, E. 1995. Pszichoanalízis és vallás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HAYS, R. B. 1997. *The Moral Vision of the New Testament. A Contemporary Introduction to New Testament Ethics*. T & T Clark International, New York
- HUBERT J. 1976. Ószövetségi egzegézis I. K. n., Eger
- Imák, igék a koronavírus-járvány idején – a nagyvilágból és itthonról. *Evangelikus.hu*, 2020. 03. 18. <https://www.evangelikus.hu/rendkivuli-imadsagok-koronavirus-2020>
- JACOBY, D. 2002. *Answers to Bible Questions You Have Asked. II. Discipleship Publications International*, Billerica, MA
- JACOBY, D. 2001. *Answers to Bible Questions You Have Asked. I. Discipleship Publications International*, Billerica, MA
- KÁLVIN J. 1909. A keresztyén vallás rendszere I–II. Magyar Református Egyház, Pápa
- LÉON-DUFOUR, X. et al. (szerk.) 1986. *Biblikus Teológiai Szótár*. Szent István Társulat, Budapest
- MCENTIRE, M. 2008. *Struggling with God: An Introduction to the Pentateuch*. Mercer University Press
- NÁDOR F. (szerk.) 1979. Bevezető az ószövetségi szentírás keletkezés- és irodalomtörténetébe. II., III. rész. k. n., Budapest
- NÁDOR F. (szerk.) 1978. Bevezető az ószövetségi szentírás keletkezés- és irodalomtörténetébe. I. rész. k. n., Budapest
- NOVÁK I. 2018. Állatvédelem a Bibliában. In: *Doktoranduszok fóruma*. Miskolc, 2018. november 22. Szerk.: Szabó Miklós. Miskolci Egyetem, Miskolc. 129–133.
- PIZZORNI, R. 1985. *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*. Studio Domenicano, Roma
- RAHNER, K.–VORGRIMLER, H. 1980. *Teológiai kisszótár*. Szent István Társulat, Budapest
- TABB, B. J. 2020. Theological Reflections on the Pandemic. In: *Themelios*, 1, 1–6.

The role and management of diseases in The Old Testament

The COVID-19 pandemic is the latest in a long line of disease outbreaks that happened in the history of humanity over the centuries, and it will very likely not be the last. This study offers historical and theological reflections on disease and sickness: several questions have appeared related to the causes of the new pandemic. Is it because of human sin? The biblical prophets present disease as a parable for sin, but how are these two phenomena connected? And what is God's role regarding such a situation? A catalogue – based on Biblical verses – is set up, describing the most important spiritual effects of diseases in our personal lives (e.g. disease smashes the idol of security and prosperity in our lives), moreover, it summarizes the possible spiritual outcomings (e.g. public health crises force us to face our fears, sickness is an occasion to seek the Lord, especially forms of suffering test our faith and reveal our hope) also.

Keywords: disease, sickness, Bible, sin, spiritual growth

Beérkezés időpontja: 2020. 07. 30.

Elfogadás időpontja: 2021. 04. 21.

KRAKKER Anna

tanító, doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola
krakker.anna@gmail.com

EGY BUDAPESTI TANKERÜLET ÖKOLÓGIAI LÁBNYOMÁNAK MÉRÉSE, ILLETVE AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEVETÉSE AZ ORSZÁGOS ÁTLAGGAL

A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen doktori (PhD) kutatás támogatásának segítségével valósult meg

Tanulmányom egy magyarországi, budapesti tankerület ökológiai lábnyomának mérését mutatja be. Kutatásom célja bemutatni, hogy van-e különbség az ökológiai lábnyom méretét illetően a különböző életkorokban. Az eredményeket összevetem a tavalyi, 2019-es magyarországi méréssel, illetve a tankerület egyik intézményének eredményét is összehasonlítom az országos átlaggal.

Kulcsszavak: ökológiai lábnyom, fenntarthatóság, környezeti nevelés, környezettudatosság, fenntartható fejlődés

BEVEZETÉS

Kutatásom alapja a 2019-es országos mérésem, amely az ökológiai lábnyomra vonatkozott és a 7–8. osztályos diákok körében történt. A mérésből kiderült, hogy a magyar 12–14 éves diákok ismerik azokat az információkat, amelyek biztosíthatnák számukra azt, hogy a jövőben úgy cselekedjenek, úgy éljenek, hogy a legkevesébb terheljék meg a Földet.

A 2019/20-as tanévben Magyarországon az egyik budapesti tankerület intézményének kezdeményezésére, a Fenntarthatósági konferenciához kapcsolódva ilyen jellegű mérést végeztek az egész tankerületben.

ELMÉLETI HÁTTER

Az ökológiai lábnyom fogalmának ismerete nélkülözhetetlen a kutatási eredmények pontos elemzéséhez. Az ökológiai lábnyom fogalma Kerekes szerint (KEREKES 72–81) azt jelenti, hogy ez a mutató számszerűsíti, mekkora területre van szüksége egy embernek, hogy azt az életszínvonalat, fenn tudja tartani, ahogy jelenleg él. Vannak olyan ökológiai lábnyomat mérő eszközök

is, amelyek meg tudják mutatni, hogy az adott népesség mekkora földterületet használ, mennyi hulladék keletkezik általa (WACKERNAGEL–REES 38–41).

Az ökológiai lábnyom fogalma összekapcsolódott a fenntartható fejlődés gondolatával. A Brundtland-jelentésben 1987-ből ez áll a fejlődéssel kapcsolatban:

*„Az egyenlőtlen fejlődés, a szegénység, a népesség növekedése súlyos túléleési gondokat okoz, amelyek példátlan módon terhelik bolygónk termőföldjét, erdeit, vizeit és más természeti erőforrásait. A szegénység és a környezetkárosodás lefelé futó spirálja pazarolja a lehetőségeket és az erőforrásokat, köztük főleg az emberi erőforrásokat. Elemzéseink és ajánlásaink alapja a szegénység, az egyenlőtlenség és a környezetkárosodás közötti összefüggések feltárása és megismertetése. Mára a gazdasági növekedés új korszakára van szükség. Olyan növekedésre, amely erőteljes, ugyanakkor társadalmilag és környezeti-
leg egyaránt fenntartható” (KÖZÖS JÖVŐNK 68).*

Robert Constanza definíciója az alábbiak szerint értelmezi a fenntarthatóság fogalmát:

„Fenntartható az az állapot, ami biztosítja az ökoszisztémák számára a minimum körülményeket ahhoz, hogy azok stabilak és rugalmasak legyenek. A fenntarthatóság egy reláció a humán gazdasági rendszerek és egy dinamikusabb, de általában lassabban változó ökológiai rendszer között, amelyben:

- 1. az emberi élet fennmaradása hosszú távon biztosított;*
- 2. az egyénnek lehetősége van saját és családja jólétének biztosítására;*
- 3. az emberi társadalmak, kultúrák fejlődni képesek, de amelyben az emberi aktivitás hatásai korlátok között vannak azért, hogy ne rombolja le a diverzitást, a komplexitást és az ökológiai életfenntartó funkciókat.”*
(CONSTANZA 1–7 alapján GYULAI 10–11)

Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a fenntarthatóság nem azt jelenti, hogy valaminek fenn kell maradnia, hanem egy olyan rendszert takar, amely segíti a természeti- és társadalmi környezethez való megfelelő viszony biztosítását. Eszerint különbséget lehet tenni a mennyiségi gyarapodás, vagyis növekedés és a minőségi változás, azaz fejlődés között. Gyulai szerint (GYULAI 11) a fejlődés azt jelenti, hogy jobbá kell válni abban, hogy alkalmazkodni tudjunk a körülöttünk folyamatosan változó környezethez.

Kocsis (KOC SIS 12–20) véleménye szerint a fenntartható fejlődés fogalmával együtt fontos az elvek meghatározása is. Ezek az elvek a következők lehetnek:

1. holisztikus megközelítés elve – olyan gondolkodás kialakítása, amely segít szem előtt tartani, hogy a környezeti problémák megoldásához szükséges ismerni a tágabb környezetet is, hiszen ezek összekapcsolódnak a globális folyamatokkal;

2. *integráció elve* – olyan problémamegoldásra van szükség, amely egységesíti a gazdasági, társadalmi és környezeti egységeket, ezzel elősegítve a közös megoldás feltárását;
3. *tartamosság elve* – a rendelkezésre álló erőforrások olyan módon való használata, amely elősegíti, hogy ne pazarlóan bánjunk velük;
4. *elővigyázatosság és megelőzés elve* – oly módon kell élni, amely biztosítja, hogy a tevékenységeink nem károsítják a körülöttünk lévő élő és élettelen környezetet, illetve elővigyázatosnak kell lenni, így elkerülve a környezet károsítását;
5. *alkalmazkodási formák megelőzésének elve* – olyan gazdálkodási módok előtérbe helyezése, amelyek a fenntartható erőforrásokat veszik alapul;
6. *helyi erőforrások hasznosításának elve* – a gazdaság úgy épüljön fel, hogy a természetes környezet ott lévő erőforrásaira alapozzon;
7. *a környezetadekvát hasznosítás elve* – olyan termelői szektor kialakítása, amely az adott természetes környezetet veszi alapul;
8. *a stabilitás és sokféleség megőrzésének elve* – a társadalmi, gazdasági és környezeti diverzitás megtartása;
9. *a nem anyagi értékek haszon elve* – olyan természeti adottságok óvása, nem természetesnek vétele, mint a tiszta levegő, az iható víz, a körülöttünk lévő táj szépsége;
10. *a természeti erőforrások megőrzésének elve* – vagyis nem kihasználni és elhasználni a természetben előforduló meg nem újuló erőforrásokat;
11. *az eltartóképesség szerinti használat elve* – annyit használni mindenkől, ami lehetővé teszi, hogy a későbbi nemzedékek számára is fennmaradjon minden;
11. *a körfolyamatokban történő összekapcsoltság elve* – azaz a termelői, fogyasztói és lebontói folyamatok olyan szintű megszervezése, amely összekapcsolja ezeket;
12. *a szubszidiaritás elve* – a kölcsönösség elve alapján az egyénekből kiinduló társadalmi építkezés rendszere, vagyis, hogy azok döntsenek egy problémával kapcsolatban, akik szervezeti szinten a legalacsonyabban vannak;
13. *és a koegzisztencia elve* – olyan rendszert kell kialakítani, amely segíti, hogy a fenntartható fejlődés kicsi (gazdasági és szervezeti) egységekből épüljön fel, ezzel támogatva a kisebb gazdasági egységeket.

Emellett találkozhatunk egy lerövidített, öt alapelvet megfogalmazó szemlélettel is (MEADOWS–RANDERS–MEADOWS 268–278). Ezek között szerepelnek olyan gondolatok, mint az igazmondás, a közösségi tanulás fontossága, a közös munka eredményessége, a társadalmilag egységes jövőkép kialakítása és az élő és élettelen természet szeretete, tisztelete.

Mindezek összefoglalva alátámasztják azt az elképzelést, hogy a fenntarthatóság egyik legfontosabb gondolata, hogy úgy éljünk, hogy a következő generációknak ugyanazok a természeti források álljanak rendelkezésükre, mint nekünk.

Annak érdekében, hogy kiderüljön az emberek mennyire és milyen módon élnek környezettudatosan elkészültek az ökológiai lábnyom mérésére szolgáló eszközök. A Global Footprint Network egy 2003-ban létrejött nemzetközi szervezet, amely azzal foglalkozik, hogy az ökológiai lábnyom kiszámítása miként járulhatna hozzá a fenntartható életmód, szemlélet, világ meglétéhez. 2010-ben a Ten-in-Ten kampányukkal azt a célt tűzték ki, hogy öt évvel későbbre, 2015-re a kiemelkedő kormányok mind alkalmazza az ökológiai lábnyom elvét, vagyis, hogy az ökológiai lábnyom, mint mérőeszköz egy nemzetközileg is elfogadott eszközzé váljon.¹

„Egy népesség ökológiai lábnyomát úgy becslik, hogy kiszámítják, mennyi földterület és vízterület szükséges folyamatosan a népesség által fogyasztott összes áru megtermeléséhez, és az összes keletkező hulladék elnyeléséhez.” (WACKERNAGEL–REES 81)

A definíciók és pontos meghatározások ellenére nem biztos, hogy ennyire egyszerűen meg tudjuk állapítani Földünk eltartóképességét. Nem tudjuk, hogy (minőség és kiterjedtség szempontjából) milyen környezet tudná eltartani a Földön élő embereket, ugyanakkor azt is csak megbecsülni tudjuk, de pontosan meghatározni nem, hogy a Föld jelenleg mennyi embert tudna biztosan ellátni. Ennek ellenére a különböző becslések, mérési eszközök igyekeznek meghatározni ennek mértékét.

Nehéz dolguk van a szakembereknek, hiszen az emberi eltartóképesség nagyban függ a technológiai fejlettségtől is. Ennek oka, hogy sokféle erőforrást használunk, de az idő múlásával és a technológiai fejlődés következtében újabb és újabb erőforrásokat tudunk előállítani, másokat helyettesíteni. Az emberek esetében nem csak arról van szó, hogy az energiaigényt kell kielégíteni, hanem a jelenlegi vagy annál jobb életszínvonalat kell biztosítani. Azt, hogy elértük Földünk eltartóképességének határát a környezet romlása, az élővilág szerkezetének megváltozása, a víz, a talaj megújulóképességének romlása is jelezheti.

Ennek ellenére, véleményem szerint, kiemelten fontos az ökológiai lábnyom mértékével foglalkozni, hiszen jelenleg ez a legbiztosabb mutató, amely rávilágít arra, mekkora eltartóképességre van szükségünk életszínvonalunk, életminőségünk fenntartása érdekében, ugyanakkor rámutat, miben tudnánk változtatni.

¹ How we can bend the curve. Global Footprint Network Annual Report. https://www.footprintnetwork.org/content/images/uploads/Global_Footprint_Network_2009_annual_report.pdf

A VIZSGÁLAT

A gyerekek szempontjából azért tartom fontosnak az ökológiai lábnyom mérést, mert a megfelelő környezeti attitűd kialakításához nélkülözhetetlen a természetközeli, tevékenységalapú módszerek alkalmazása a pedagógusok szemszögéből, ugyanakkor nem elhanyagolható tény, hogy a diákok egymásra gyakorolt hatása nagy. Emiatt is tartom fontosnak, hogy a tanulók megismerhessék az ökológiai lábnyom fogalmát, annak hasznát és a hosszútávú alacsony eredményének hatását. Érdekünk, hogy a felnövő generációk számára természetes legyen a környezet védelmét, a természet tiszteletét szem előtt tartó életvitel.

Ahhoz, hogy teljesebb képet kaphassunk a magyarországi diákok ökológiai lábnyomáról két mérést fogok bemutatni. Az egyik a 2019-es magyarországi 7–8. osztályos diákok körében végzett ökológiai és karbonlábnyom mérés, a másik pedig a Budapest egyik tankerületében végzett teljes felső tagozatot vizsgáló felmérés. Utóbbi esetében van olyan intézmény, amely az egész felső tagozat ökológiai lábnyomának értékét biztosította, ezzel segítve a magyarországi mérés eredményével való releváns összehasonlítást.

A két vizsgálatban különböző mérőeszköz került használatra. A 2019-ben végzett magyarországi 7–8. osztályosok körében végzett mérés a XXI. Bókay Árpád Országos Biológiaiverseny egyik fordulójának feladata volt és a WWF hivatalos kérdőíve segítségével valósult meg (<http://khkalkulator.wwf.hu/hu/index>). A diákok Magyarország minden megyéjéből jelentkeztek, az összes megyéből küldtek ökológiai és karbonlábnyom eredményt. Nemcsak saját, hanem osztálytársaik ökológiai és karbonlábnyomát is meg kellett mérniük, ezzel pedig képet kaptunk a 13–15 éves korosztály és családjuk szokásairól is. A másik mérést a Budapesten található általános iskola kezdeményezte. A vizsgálatban Budapest egyik tankerületének intézményei vettek részt. Számukra az idő rövidege miatt egy másik lábnyommérő kérdőív volt megfelelő (<http://www.kothalo.hu/labnyom/>).

A két mérőeszköz összehasonlítása az 1. táblázatban látható.

	WWF kérdőíve	Kőtháló kérdőíve
Vizsgált témakörök	Otthon Táplálkozás Utazás Életmód	Lakás Étkezés Közlekedés Beszerzés, vásárlás Hulladék
Mértékegység	bolygó	hektár

1. táblázat: A két kérdőív rövid bemutatása (Forrás: Saját ábra)

Ezek a kérdőívek tartalmazznak olyan kérdéseket, amelyek nem kizárólag a gyermekek életviteli szokásait mérik, hanem a családokét is. Ilyen témakör a beszerzés, vásárlás/életmód, amely a gyermekek életkorából adódóan még a szülők döntései alapján történnek. Kevés beleszólása lehet egy tanulónak abba, hogy milyen energiaosztályú terméket vásároljanak a szülei, szükség van-e egy újabb műszaki eszközre, így ez mindenképp a családok szokásait is bemutató témakör. A közlekedés/utazás kérdéseiben sem a gyermekek önálló döntése kerül mérésre, hiszen a szülői féltés, aggodás igencsak befolyásolja a hétköznapiakat, főleg az iskolások esetében, nem beszélve arról, ha egy család lakóhelye messzebb helyezkedik el az oktatási intézménytől vagy nem megoldott a tömegközlekedés. Mindez sokkal teljesebb képet ad egy gyermek, egy család ökológiai lábnyomáról, jelenlegi életszínvonalukról. Ez azért is fontos, mert képet adhat a gyermekeknek arról, hogy az életmódjuk, vásárlási szokásaik, közlekedési módjuk, hulladékkezelésük mennyire terheli meg a Földet. Mindez hozzájárulhat a pozitív szemléletformálás kialakításához, fenntartásához.

Mint látszik, az online kérdőívek négy azonos témakört tartalmazznak, és egy van, amely a Köthálónál szerepel, de a WWF kérdőívében nem.

A hulladékkezelés kérdésköre fontos, hiszen a szemét és hulladék közötti különbség megítélése, a szelektív hulladékgyűjtés, a szemét minimalizálása hosszútávú cél a fenntartható környezet érdekében. Ez a témakör is olyan, amely egy család mindennapjait méri fel, de fontosnak tartom kiemelni, hogy eddigi kutatásaim (KRAKKER 41–51) azt bizonyítják, hogy a kisgyermekkorban elkezdett tevékenységalapú környezeti nevelés pozitív hatással lehet a családok környezeti attitűdjére is, így a hulladékgazdálkodásra, hulladékkezelésre is.

A vizsgált témakörök mind olyanok, amelyek segítségével megismerhetjük egy személy mindennapi szokásait, fogyasztói életvitelét, valamint képet kaphatunk arról, mekkora területre lenne szüksége ahhoz, hogy jelenlegi életszínvonalát fenntartsa.

A továbbiakban részletezem a budapesti tankerületi mérés folyamatát, eredményét.

Kutatásom célja azt vizsgálni, hogy milyen lehet egy budapesti tankerület ökológiai lábnyoma különböző életkorokban, van-e különbség az intézmények eredményei között más-más évfolyamokat összehasonlítva. A tankerületen belül is összevetném, megvizsgálnám, viszonyítanám az eredményeket. A mérés a Kötháló hivatalos ökológiai lábnyommérő eszközével történt. A tankerület egyik intézménye kezdeményezte a mérés elvégzését, az adatok elemzéséhez pedig a tankerület is hozzájárult. A tankerület egyik intézményének intézményvezetője biztosította az egész mérés eredményét, minden évfolyamra és osztályra lebontva. Ez azért is fontos, mert jól mutatja, hogy az életkor előrehaladtával a tanulók ökológiai lábnyoma a felgyorsult világ, a multimédiás eszközök hatására mennyivel nő.

A mérésben összesen tizenkilenc oktatási intézmény, illetve több mint 1500 tanuló vett részt. Ehhez a budapesti tankerülethez két budapesti kerület tartozik, főleg általános iskolák.

A vizsgálathoz kapcsolódva három hipotézist határoztam meg.

Az első hipotézis, hogy a két mérőeszköz közel azonos témakörök segítségével határozza meg az ökológiai lábnyom mértékét.

A második hipotézisem, hogy a kiemelt intézmény felső tagozatos tanulóinak ökológiai lábnyoma az életkor előrehaladtával nagyobb. A feltételezésem alapja, hogy az életkor előrehaladtával a diákok számára egyre inkább csökken a szociális megfelelési vágyuk, amely ilyenkor normális jelenség. Ezt alátámasztja több korábbi mérés is (KONYHA 495).

A harmadik hipotézisem pedig, hogy a kiemelt intézmény 7–8. osztályos diákjainak ökológiai lábnyoma nagyobb a 2019-es magyarországi azonos életkorú diákokénál.

Az első hipotézisem beigazolódott, erre a korábbiakban leírtak adnak magyarázatot.

A kiemelt intézményben összesen 196 felső tagozatos gyermek vett részt a mérésben. A második táblázatban látható, melyik évfolyamról hány tanuló töltötte ki a kérdőívet.

Osztály	Kérdőívet kitöltők száma
5.a	23 fő
5.b	22 fő
5.c	25 fő
6.a	25 fő
7.a	21 fő
7.c	18 fő
8.a	24 fő
8.b	18 fő
8.c	20 fő

2. táblázat: A kérdőívet kitöltők száma a kiemelt intézményben
(Forrás: Saját ábra)

A harmadik táblázat évfolyamonként mutatja be a kiemelt intézmény tanulóinak ökológiai lábnyomát. Ebből megállapítható, hogy a második hipotézisem nem valósult meg, mivel az életkor előrehaladtával a kiemelt intézmény tanulóinak ökológiai lábnyoma nem nőtt. Ez mindenképpen egy pozitív eredmény, hiszen a multimédiás eszközök alkalmazása, a kortárshatás, az életkori saját-

tosságok eredményezhetnék a környezetük iránti érdektelenség, a környezeti attitűd romlását. Annak oka, hogy a kiemelt intézmény esetén a felső tagozatos diákok ökológiai lábnyoma stagnál, a kiemelkedő környezeti nevelési munka lehet. Az intézmény a magyarországi ökoiskola-hálózat része, amely keretében több környezeti neveléssel kapcsolatos programjuk, eseményük van. Ilyen volt a Fenntarthatósági héten megvalósult bemutatójuk is, ahol a kapott eredményeket prezentálták.

Évfolyam	Ökológiai lábnyom átlaga (hektár)
5.	3,1
6.	3,2
7.	3
8.	3,1

3. táblázat: A kiemelt intézmény évfolyamonkénti ökológiai lábnyoma
(Forrás: Saját ábra)

A kiemelt intézmény 7. és 8. osztályos tanulói összesen 101-en töltötték ki a kérdőívet, ökológiai lábnyomuk átlaga 3,05 hektár. Az értékek összehasonlításához tisztázni kell, hogy a magyarországi mérés során a mérőeszköz nem hektárban, hanem bolygóban adja meg az ökológiai lábnyom mértékét. Ahhoz, hogy a két mérés eredményét össze tudjuk vetni azonos mértékegységű eredményt kell kapnunk. Először meg kell határoznunk, hogy Földünk biológiai produktív tenger- és földterülete körülbelül 12,6 milliárd hektár (WACKERNAGEL–REES 69–97). Ez azt jelenti, hogy ekkora területre 7,4 milliárd ember juthatna a 2001-es adatok alapján, vagyis 1,7 bolygóra lenne szüksége átlagosan egy lakosnak, hogy az akkori életszínvonalát fenntartsa. Ekkor az átlagos ökológiai lábnyom a világban 2,7 hektár volt. Ez alapján elmondható, hogy egy hektár a kicsivel több, mint 0,6 bolygónak felel meg.

A 2019-es magyarországi mérés alkalmával a 12–15 éves korosztály ökológiai lábnyoma 1,74 bolygó volt, amely körülbelül 2,7 hektárnak felel meg (4. táblázat).

	Átlag ökológiai lábnyom hektárban
2019-es magyarországi 7-8. osztályos diákjai	2,7
2019-es kiemelt intézmény 7-8. osztály diákjai	3,05

4. táblázat: A két mérés azonos életkorú kitöltői ökológiai lábnyomának összehasonlítása (Forrás: saját ábra)

Az adatokat tekintve megállapítható, hogy harmadik hipotézisem beigazolódt, ugyanis a kiemelt intézmény ökológiai lábnyoma nagyobb lett a tavalyi mérés átlagos ökológiai lábnyománál. Ennek oka lehet, hogy az országos mérés során kisebb települések tanulói is részt vettek, és a korábbi elemzéseimből (KRAKKER 375–384) már kiderült, hogy ezeken a településeken a gyermekek lakóháza és az oktatási intézmény közötti távolság kicsi, így például a közlekedési témakörben jóval kisebb értékeket kaptak. Vidéken gyakran gazdálkodnak, és az ilyen tevékenységek is hozzájárulhatnak az ökológiai lábnyom csökkenéséhez.

Az eredményt némileg torzíthatja a különböző mérőeszköz alkalmazása, ugyanakkor elmondható, hogy az ökológiai lábnyom mérésének témakörei, módszertana azonos.

Összességében elmondható, hogy a kiemelt intézmény ökológiai lábnyoma még mindig alacsonyabb, mint a National Footprint Accounts (NFA) elemzését használva Magyarországon 2010-ben mért 2,99 ha/fő, illetve 2012-re 3,59 ha/főre növekedett felnőtt lakosság ökológiai lábnyoma.²

ÖSSZEGZÉS

Hogy miért is fontos az ökológiai lábnyom mérése? A diákok a kérdőívek kitöltésével megismerhetik saját ökológiai lábnyomuk méretét, összehasonlíthatják eredményeiket más kortársaikéval, diákokkal, felnőttekkel, de akár különböző országok átlagos ökológiai lábnyomának nagyságával is. Képet kaphatnak arról, hogy a jelenlegi életvitelük hogyan befolyásolja a környezetüket, a Föld más területein hogyan élnek az emberek. A sokszor hallott kifejezések számszerűen értelmet nyerhetnek. Ilyen lehet a szelektív hulladékgyűjtés, a tudatos vásárlás, az energiafelhasználás csökkentése, az étkezési szokásaink megváltoztatása, a mérsékelt vásárlói magatartás.

² Hungary. Global Footprint Network Annual Report. Leöltve 2020. április 2-án, a Footprintnetwork weboldaltól: https://www.footprintnetwork.org/content/images/trends/2012/pdf/2012_hungary.pdf

Az ökológiai lábnyom mérését, a fogalom tisztázását, a következtetések levonását azért tartom fontosnak, mert több hazai és nemzetközi mérés is igazolja, hogy a magyar diákok tudása elméletközpontú, a gyakorlatban, szituációban való tudásalkalmazásuk gyenge. A megvalósítandó célok közé tartozott, hogy a kutatás segítségével megismerjem a magyarországi diákok ökológiai lábnyomát egy budapesti tankerületben, ezzel segítve későbbi doktori disszertációm alap kutatását, amelyben az élményalapú környezeti nevelés lehetőségét vizsgálom. Kiemelten fontosnak tartom ezt a témát, hiszen a gyakorlatban hasznosítható tudás megszerzésével érhető el a mindennapok során a környezettudatos, fenntartható életmód szemlélete.

Korábbi kutatásaim igazolták, hogy a diákok ökológiai műveltségének mértéke nagyban függ a pedagógiai munkától. Ahhoz, hogy a megszerzett tudásuk a gyakorlatban is alkalmazásra kerüljön nélkülözhetetlen a pedagógiai útmutatás, a jó példák bemutatása, a hasznos következtetések levonása, megértése.

Amikor ezt a tanulmányt írom, akkor a világ éppen olyan helyzetben van, amikor a koronavírus miatt valószínűleg mindenki ökológiai lábnyoma kisebb. Városok levegője tisztul ki a korlátozások következményeként, a szmog szintje egyre csökken. A fogyasztói társadalom igényei megváltoznak, ugyanakkor a munkához, tanuláshoz használható tárgyak vásárlása egyre nő. A felvásárolt élelmiszerek csomagolása növeli a hulladék mennyiségét, mégis a károsanyag-kibocsátás bizonyítottan csökken.

Remélem mire ez a tanulmány megjelenik, már nem lesz aktuális a világjárvány okozta krízis, az emberek viszont mégis elgondolkodnak azon, mennyit és mikor vásárolnak, hogyan közlekednek, ezzel óva környezetüket, egészségüket, az élővilágot és talán csökkentve ökológiai lábnyomuk nagyságát is.

IRODALOM

- COSTANZA R. 1989. *What is ecological economics?* Ecological Economics, 1, 1–7.
- GYULAI Iván 2008. *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről.* Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest
- KEREKES Sándor 2007. *A környezetgazdaságtan alapjai.* Aula, Budapest
- KONYHA Rita 2011. „Zöldebb” családokat! – *Fiatalok környezeti attitűdje.* In: Új Pedagógiai Szemle, Budapest
- KÖZÖS JÖVŐNK 1988. *A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- KRAKKER Anna 2018. *Környezeti oktatáscsomagok szerepe a magyarországi környezeti nevelésben.* Módszertani Közlemények Tanítók és Tanárok számára. 4. szám, Budapest
- KRAKKER Anna 2020. *Magyarországi ökológiai lábnyom mérés 7–8. osztályos tanulók körében.* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest
- MEADOWS D.–RANDERS J.–MEADOWS D. 2005. *A növekedés határai harminc év múltán.* Kossuth Kiadó, Budapest
- WACKERNAGEL M.–REES E. R. 2001. *Ökológiai lábnyomunk.* Föld Napja Alapítvány, Budapest

INTERNETES FORRÁS

How we can bend the curve. Global Footprint Network Annual Report.

https://www.footprintnetwork.org/content/images/uploads/Global_Footprint_Network_2009_annual_report.pdf

Hungary. Global Footprint Network Annual Report.https://www.footprintnetwork.org/content/images/trends/2012/pdf/2012_hungary.pdf

Beérkezés időpontja: 2020. 04. 28.

Elfogadás időpontja: 2021. 04. 21.

URBÁN Dorottya

tanító, doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola
urbaandorottya@gmail.com

AZ ONLINE KURZUSOK ELMÉLETI HÁTTERE

A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen doktori (PhD) kutatás támogatásához elnevezésű program segítségével valósult meg.

Hogyan is lehet elképzelni a XXI. századi oktatást, mik azok az elemek, melyek nélkülözhetetlenek, ha az innovatív oktatás korszerű szegmenseiről beszélünk? A tanulmány ezekre a kérdésekre fókuszál. Az élethosszig tartó tanulás elengedhetetlen velejárója a társadalommal együtt való fejlődés. Ezt megfontolva és elfogadva új platformok nyíltak, melyek az említésnél bővebb bemutatást érdemelnek. Az online kurzusok felépítését, elméleti alapjait és gyakorlati alkalmazását tárgyalom részletesen munkámban. Továbbá kifejtem mindezek világszerte, valamint hazánkban képviselt fontosságát és sikerességét is. Bemutatom, hogyan hat az iskolarendszer egyik és másik oldalán lévő egyénekre, a tanárookra és a diákokra.

Kulcsszavak: online oktatás, MOOC, blended learning, platformok

BEVEZETÉS

Az e-learning olyan számítógépes hálózaton elérhető képzési forma, amely a tanítási-tanulási folyamatot hatékony, optimális ismeretátadási, tanulási módszerek birtokában megszervezve mind a tananyagot és a tanulói forrásokat, mind a tutor–tanuló kommunikációt, mind pedig az interaktív számítógépes oktatászoftvert egységes keretrendszerbe foglalva hozzáférhetővé teszi a tanuló számára (FORGÓ 3). A virtuális világban megjelenő képzések hozzásegíthetik a társadalmat az egyéni kulturális fejlődéshez, emellett pedig komfortzónájukat bővíthetik, hiszen nem kell kilépni a környezetükből a kurzus teljesítéséhez. A technikai fejlődés következtében megjelenő újítások nyomán követhetővé válnak az egyének számára és az online világba illeszkedve fejleszthetik informatikai kompetenciáikat is. A Massive open online course (MOOC) (magyarul: tömeges nyílt online kurzusok) az online tanítás és tanulás legújabb vívmányai (LIYANAGUNAWARDENA 8). A velük kapcsolatos elvárások csúcson vannak, épp ezért érdemes szem előtt tartani a Gartner-féle hype-görbét a BYOD elvek alkalmazásának tekintetében, hívja fel a figyelmet Ollé a hype-görbe kapcsán. Az online kurzusok felépítésével, elméleti alapjaival és gyakorlati alkal-

mazásával foglalkozom részletesen a kutatás során. Továbbá kifejtem mindezek világszerte, valamint hazánkban képviselt fontosságát és sikerességét is. Bemutatom, hogyan hat az iskolarendszer egyik és másik oldalán állókra, a tanárookra és a diákokra egyaránt.

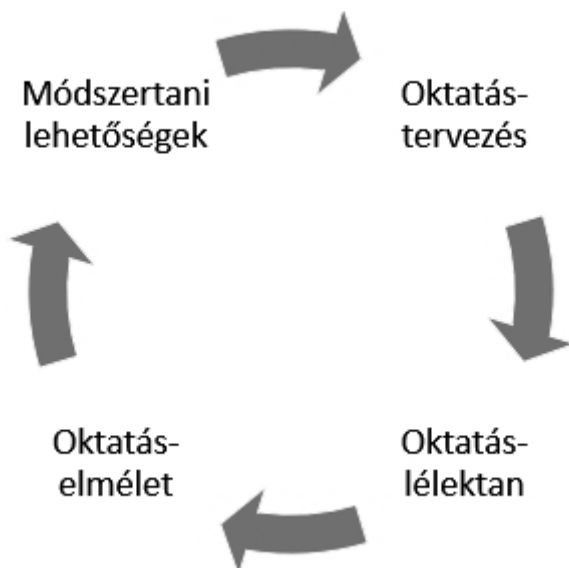
A MOOC egy folyamat fontos állomása, amelyet megelőztek a különböző távoktatási formák és technológiák, azonban a MOOC típusú kurzusokat letisztult és célirányosan fejlesztett platform, integrált funkciók, sok visszacsatolás és a tanulók tevékenységének részletes követése jellemzi. Mivel a tanulók összes interakciója a kurzus alkalmával a weben kap helyet, így a tanulók tevékenységének rögzítése soha nem látott mértékben és részletességgel valósulhat meg (ANDERSON 53). A kutatás célja, hogy átfogó képet adjon az online kurzusok létrejöttéről, alakulásáról. Mint ahogyan a hagyományos osztálytermi oktatás helyszíne is fontos eleme az oktatásnak, úgy az online oktatási környezet, az oktatási keretrendszer is kulcsfontosságú. A platformok az internet segítségével érhetők el és ide kerülnek fel az oktatók által elkészített digitális tartalmak, tananyagok. Mivel a felhasználók a keretrendszer segítségével érik el az oktatási tartalmakat, nagyon fontos, hogy ezek mennyire letisztultak és megbízhatóak, ezért a történeti áttekintés mellett céljaim között szerepel még a keretrendszerek bemutatása (a teljesség igénye nélkül), azok sajátosságainak feltárása és összehasonlítása is.

ELMÉLETI ALAPOK

Az online oktatás történelmi fejlődését az oktatás-informatikában és az e-learningben jelenlévő technológia-alapú gondolkodás, majd ennek a fennálló valóságba való integrálása jellemezi, mindezt összefogva a módszertan állandó küzdelmeivel. Az elkészített fejlesztések hamar elavultak és érdemi hatékonyságuk figyelem és idő hiányában is minőségtelenséget mutatott. Az évek múlásával azonban e problémák megoldódni látszanak és kidozottabb, minőségében magasabb szinten lévő tartalmak jönnek létre (OLLÉ 41–48). A fejlődés oka feltételezhetően az volt, hogy egyidejűleg keresték a megoldást a:

- gyakorlati részek kidolgozására;
- sikeres e-learning megoldásokra;
- korszerű technológiára (vele járó spontán motivációra) és
- a módszertanra.

Elterjedése pedig az oktatás hatékonyságának, eredményességének és minőségének kérdéseit vetette fel. A minőség növekedése nem egyeztethető össze a technológia fejlődésével a kulcsa pedig az alábbi ábrán látható (1. ábra).

1. ábra: A minőség fejlődésének kulcsa (Forrás: saját szerkesztés)

OKTATÁSI KÖRNYEZETEK

Az online tanulás fő színtere az oktatási környezet, ezért mind a tanár, mind a tanuló számára fontos, hogy érthető és könnyen kezelhető legyen a felülete. Az információáramlat itt halad át, tanulási tevékenységét a tanuló végzi. A technológia felhasználását alapul véve több csoportba sorhatók.

1. Kontakt oktatási környezet

A technológia bárminemű eszközétől mentes, nincsenek digitalizált tartalmak, források, az információ kizárólagos forrása a személyekkel folytatott interakció.

2. Számítógéppel segített kontakt oktatási környezet

Interaktív tanulás, az információ forrása a számítógép vagy más multimédia lejátszó eszköz.

3. Hálózattal támogatott kontakt oktatási környezet

Az információ áramlása és a kommunikáció internet segítségével zajlik. Az oktatási tartalom dinamikusan változik a tanuló produktivitásától függően. Az online interakciók szerves részét képezik.

4. Online oktatási környezet

Az információáramlás és megosztás a kommunikáció, valamint az interaktivitás az internet által kínált online környezetben megy végbe.

5. Virtuális környezet

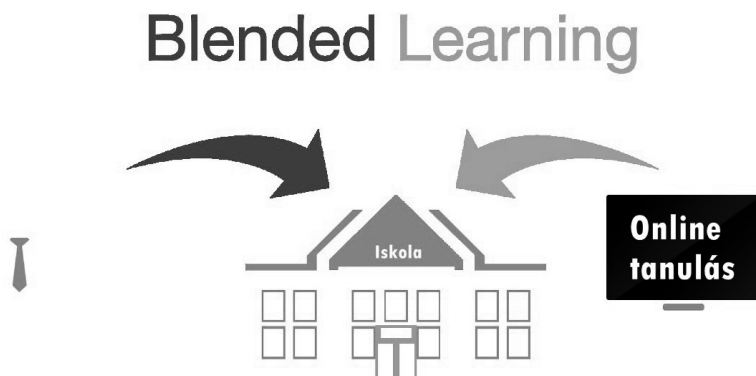
A háromdimenziós téren keresztül történik meg a tanulás, az itt megjelenő személyek interakciójának következménye a tudás elsajátítása. (OLLÉ 8)

A tanulási, oktatási környezetek mellékpillérét képezi a technológia, mellyel felépül – alapját a tanuló által felhasznált technológia képezi a tanulási feladatok, tevékenységek megoldásához, valamint az aközben végbemenő kommunikációhoz és információszerzéshez.

BLENDENED LEARNING

A technológia széleskörű elterjedése miatt, olyan tanulási formák is szintérre kerültek, mint a Blended learning. Ezen oktatási forma a hagyományos tantermi órákon kívül beviszi az oktatásba az internet és digitális médiák által nyújtott lehetőségeket is. A tananyag átadása és elsajátítása közben természetesen az oktató, segítő, ellenőrző szerepe megmarad. Rendkívül fontos a személyes jelenlét, ám ezen túl a tanulók, az online tér által kínált lehetőséget felhasználva is kapcsolatot teremthetnek egymással, tanáraikkal. Az oktatástechnológia szempontjából lényeges szerepe és egyben különbsége is a hagyományos oktatással szemben, hogy a tanulók az órai tananyaghoz kötődően készíthetnek: projekteket, podcasteket¹, szócikkeket és blogokat, vlogokat vagy bármilyen beadandókat, melyeket egy megadott felületre tölthetnek fel. Ma már minden képzés során, spontán vagy tervezett módon kialakul és jelen van a kevert/kombinált tanítási módszer, mert a legtöbb kurzus során kötelező információt digitalizálni, vagy épp valamilyen online felületen továbbítani, megosztani. Már szinte alig van és kissé elképzelhetetlen is az online információmegosztás, kommunikáció nélkül működő oktatás. Ideális esetben párhuzamosan működik a tanteremi oktatás az online környezet által kínált lehetőségekkel, melynek motiváló, jótékony hatása előrébb mozdítja a tanulókat. Az online környezet viszont, akkor tud hatékonyan működni, ha az optimális a tanulási feladatok megoldására.

1 Podcast: hang, videó és más fájlok montázsváltozata, mely sorozatszerű közzététel után az interneten elérhetővé válik, egyes készülékeken internetkapcsolat nélkül is nézhető, hallgathatók (ilyen podcast lehet pl. egy hangoskönyv is). A folyamat neve: podcasting.

2. ábra: Blended learning alapja (Forrás: Let's learn english)

AZ ONLINE TANULÓ

A tanulás szempontjából rendkívül fontos, hogy a tanulási tartalmak, eszközök és kezelői felület mindinkább alkalmazkodjon a tanulóhoz, ezért egyes fejlesztések során a tanuló nézőszögéből kell gondolkodni. Hisz a tanuló kulcsfontosságú szereplő, tanuló nélkül, oktatásról sem beszélhetünk. Mivel sok szempontból eltér a hagyományos tanulási környezettől, ezért teljesen más magatartást is igényel. Online tanulási közegben a felnőttek és gyermekek egyaránt megjelenhetnek, azzal a különbséggel, hogy a felnőttek már felelősek a saját munkájukért, míg a kisebb diákok esetében árnyaltabb a helyzet. Különböző személyiségjegyekkel, más-más tapasztalatokkal érkeznek a rendszerbe, különböző oktatási háttérrel, tanulási karakterisztikával. A tanuláshoz való hozzáállásuk eltérő, viszont, ha olyan környezetet teremtünk számukra, melyet valóban hasznosnak éreznek, könnyedén sikeressé válhatnak.

VIZUÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

Az online oktatás csupán két érzékszervünkre hat, a hallásunkra és látásunkra, és mivel a hanganyagok kisebb számmal vesznek részt, mint a vizuális elemek ezért kétségkívül, nagyobb figyelmet kell ráfordítani. Minden, amit látunk vizuálisan kommunikál velünk. Abban az esetben, ha ez jól ki van használva a végeredmény egy jól strukturált, átlátható egységes tananyag. A vizuális elemek előnye:

- a figyelem könnyebben felkelthető;
- gyorsabban feldolgozza a tanuló az így érkező információt;
- nyelvtől függetlenül értelmezhető.

Jelenlétük segítséget nyújt egy jól működő szabály- és jelrendszerre épülő tananyag megalkotásában, mely a tanulás hatékonyságát segíti elő. (OLLÉ 178–179)

A VIZUÁLIS KOMMUNIKÁCIÓS ELEMEL SZEREPE

A tananyagban megjelenő vizuális elemek kommunikációs képességgel bírnak, melyek különböző funkciókat látnak el. Rendeltetésük szerint az alábbi táblázatban csoportosítottam őket (1. táblázat). Némely elemnek a tanulás szempontjából, nincs kifejezetten haszna, ám a látványélményt gazdagítva ösztönzően hathatnak a tanulókra. Fontos megtalálni az egyensúlyt a túl sok és a túl kevés között, ugyanis ez mindenképpen hatással lesz a tanulóra. Az elemek kiegészíthetik a tananyagot, de el is vonhatják róla a figyelmet. Olykor egy-egy ábra segíti a megértést, viszont egy túl hosszú, vagy akár túldíszített diáor ellenkező hatást válthat ki. Mindenképpen szem előtt kell tartani a vizuális kommunikáció elemei között lévő különbségeket a tananyag tervezésekor.

Vizuális elemek		
Neve	Funkciója	Példa
Dekoráció	esztétikussá teszi a tananyagot	Egy csokor virág képe a díszítésről szóló tananyagban
Megjelenítés	valóságghü reprezentáció	Körömvirág fotója, a gyógynövényekről szóló tananyagban
Emlékeket felidéző	kapcsolódó tényekre utal, ismereteket hív elő	Megtörtént események fotója
Értelmező, magyarázó	összefüggéseket, elméletet, folyamatot mutat be	Folyamatábrák
Rendszerező	részek közötti kapcsolatokat tárja fel	halmazba rendezett elemek
Relációs kapcsolat ábrázoló	menyiségi összefüggést mutatja be két vagy több változó között	Diagrammok
Átalakulást bemutató	időbeli vagy térbeli változásokat ábrázol	A bab növekedésének folyamatfotói

1. táblázat: Vizuális elemek funkciói (Forrás: saját szerkesztés)

A VIZUÁLIS ELEMEEK HATÁSA

Hatásuk túlmutat a megjelenésen, megfelelően alkalmazva elősegítik a tanulást, annak folyamatát. Ezen tartalmakkal ellátott tananyagokból könnyebben, szívesebben tanulnak a diákok, továbbá elősegítheti a motiváció növekedését is. Mindezek mellett segítik a fogalmak, szabályok ok-okozatok megértését. Lehetőséget adnak a tanulóknak, hogy beleképzeljék magukat az adott helyzetbe, jó példa lehet egy történelemórán (vagy online kurzuson) tárgyalt háború. Akár interaktív, akár háromdimenziós, akár egyszerű ábrákkal felrajzolt térkép segítségével sokkal valóságosabbnak és közelebbinek érezhető a frontvonalak helye. A szöveges tartalmak önmagukban nem nyújtanak olyan átfogó tudást, mint a vizuális elemekkel bővítettek. A megtanultakat később képek formájában hívják elő, melyek könnyebben előjönnek, ha ahhoz kapcsolódó vizuális elemek is jelen vannak, hogy segítsék a megtanulandó anyag rögzítését. Ám ügyelni kell arra, hogy a médiák csak akkor kerüljenek be a tananyagba, ha azok tényleg szorosan kapcsolódnak ahhoz, semmiképpen sem lehetnek öncélúak, mert akkor elvonják a tanuló figyelmét (OLLÉ et al. 180–185).

AZ ONLINE TARTALOM ÉS TEVÉKENYSÉGEK REPERTOÁRJA

A kurzusok során általános elvárás, hogy széleskörű legyen a tevékenységek repertoárja, így elégíthető ki az aktivitás. Az aktivitás pedig kulcsfontosságú tényező, ugyanis, ha folyamatosan csökken, akkor előbb-utóbb a hallgató/tanuló otthagyja a kurzust. Ám nem elég csupán motiválni, hogy bekapcsolódjon, hanem szinten is kell tartani, ami a megfelelő tervvel sikerülhet is. Ezen terv elemei képezik a változatos tevékenységek, melyek nem túl nehezek és nem is túl könnyűek, illeszkednek a tananyag tartalmához, ellenkező esetben a hallgató nem érzi magát kompetensnek és a kiábrándulás veszélye fenyegetheti. Ha viszont a folyamat aktív részese, akkor szeretne visszajelzéseket kapni, nem csak és felétlen tőlünk. A visszajelzéseknek sok forrása lehet, és nem elhanyagolandó az önmagától jövő (önreflexió) sem. Maga az élmény a motiváció, aktiválás és megerősítés, ezek között pedig párhuzam vonható. Mire kell figyelni a motiválás során? Keltsük fel és tartsuk is fenn a figyelmet! Érezze, hogy releváns és hasznos tevékenységet végez és mindeközben legyen meg a bizalma a kurzus vezetője felé. Az ilyen hallgató/tanuló figyel és aktívan jelen van az kurzus egészének során, elégedett és pozitív érzelmekkel távozik.

AZ ONLINE OKTATÁSI RENDSZER ELŐNYEI

Az online kurzusokat az online tanítás és tanulás legújabb vívmányának tartják (LIYANAGUNAWARDENA–ADAMS–WILLIAMS 15). Nem csak az egyetemi hallgatók számára elérhetőek, hanem a nyilvánosság számára is, így átívelve az egész világon, leküzdve a földrajzi határokat az internet segítségével. A kurzusok felvételéhez nincs szükség semmilyen előtúdasra és különösebb költséggel sem jár. Továbbá viszont számos tényezője testreszabottabb, mint a hagyományos iskolarendszeré. A szakirodalom öt pontot jegyez meg, amelyben eltérnek az online kurzusok a hagyományos iskolarendszertől:

1. rugalmas tanulás;
2. bárhol és bármikor elérhető/ tanulható;
3. változatos feladatok integrálása;
4. különböző kurzusfelépítések;
5. változatos tananyag. (SOFFER-COHEN 8–10)

Az oktatók részéről előnyként könyvelhető el, hogy egy-egy ilyen elkészített kurzus többször is beindítható számos hallgatóval egy időben. A teljes mértékben online környezetben való oktatás javára írható még az is, hogy résztvevők egyszerre nem csak a kurzus által kínált tudást sajátítsák el, hanem informatikai kompetenciáikat és készségeiket is fejlesztik. Amennyiben a tanulók nem anyanyelvükön választanak kurzust, akkor idegennyelv-tudásuk is gyarapodhat, fejlődhet és bővílhet.

AZ ONLINE OKTATÁSI RENDSZER HÁTRÁNYAI

Hátrányok tekintetében mindenképpen megemlíendő az elkészítési folyamatnál a sokszorozódó idő, energia, valamint informatikai tudás és kompetencia szükségessége, melyekből a kurzus során sokkal több kell, mint egy kontakt tanteremi oktatás esetében. S mindezek mellett a tanár állandó elérhetősége, mely rendkívül fontos tényező. Itt ugyanis nincsenek hagyományos értelemben vett tanórák és tanévek. Egy kurzus lefolyása időbelileg két féle módon történhet:

1. megadott határidő keretein belül;
2. határidőtől függetlenül.

E két mód döntően meghatározza a tanár időbeosztását is, hiszen, ha a határidő keretein belül mozognak a hallgatók, akkor nyilvánvalóan a tanár is a meghatározott dátumra leadott munkát meghatározott időre, átnézve visszaküldi értékelve. Mindazonáltal a tanár otthoni munkája a kurzus folyamán ezzel még korántsem ér véget, hisz, mint ahogyan a klasszikus egyetemi rendszerben a hallgatók, itt is konzultálhatnak mentorukkal, tanárukkal. Ez az időpont az

online világban a „bármikorra” kiterjedhet, így folytonos elérhetőséget követel meg az oktatóktól. Nem csupán a konzultációra kell ezalatt gondolni, ugyanis bármilyen jellegű technikai probléma is adódhat, amit csak a tanár segítségével tudnak megoldani a diákok. A beadandók átnézésével és a kurzus feltöltésével itt sem ér véget a tanár munkája, és ekkor még csak az időkorláthoz kötött kurzus lefolyásáról beszéltünk. Mindez érvényes a határidőtől független kurzusokra is azzal, hogy a beadandók bármikor beérkezhetnek és azok kijavítását a tanár köteles elvégezni a leírásban megadott időpontra (pl. a leadott munka értékelése és eredménye a leadástól számított következő két napban várható). De nem minden esetben történik így, ugyanis szinte már minden MOOC elkészítésekor lehetőség van olyan tesztek létrehozására, amit a rendszer automatikusan ellenőriz, így csak az írott munkákat (esszé, szemináriumi munka stb.) és kért beadandókat (kép, videó, hangjegyzet stb.) kell, hogy a tanár ellenőrizze.

ÖSSZEGZÉS

Bár a technológia rohamosan fejlődik és gőzerővel tör előre, a tanárszerep és a személyes jelenlét még mindig olyan szikla, melyet nem lehet elgördíteni az oktatás útjáról. Hisz, mint ahogy azt a fentebb írtak is igazolják, nincs olyan tananyag, amely mellé ne lenne szükség az emberi jelenletre, s bár sok kutatás foglalkozik azzal, hogy az emberi jelenlétet lassan felcseréli a gép, a leírtak mégis bizonyítékként szolgálnak, hogy nincs olyan eszköz, amely felválthatná a tanár jelenlétét (gondoljunk itt most például a konzultációkra). Érdemes elgondolkodni azon, milyen új dimenziókat nyit meg az online világ az emberben és az ember az online világban.

IRODALOM

- BRESLOW, L. B.–PRITCHARD, D. E.–DEBOER, J.–STUMP, G. S.–Ho, A. D.–Seaton, D. T. 2013. *Studying learning in the world wide classroom: Research intoed X'sfirst MOOC*. Research & Practicein Assessment, Vol. 8, 13–25.
- FENN, J.–RASKINO, M.: *Mastering the hype cycle: How to choose the right innovation at the right time*. Boston, MA, 2008, Harvard Business School Press.
- KOVÁCS C.–JANURIKNÉ S. E. A.–JÁREB O. 2016. *Tevékenységekőzpontú digitális tananyag-fejlesztés*, In: Josip Lepeš, Géza Czékus, Éva Borsos (szerk.): *A Magyar Tannyelvű Tanítókőpző Kar 2016-os Tudományos Konferenciáinak tanulmánygyűjteménye: X. Nemzetközi Tudományos Konferencia, V. Módszertani Konferencia, III. IKT az oktatásban konferencia*. 488 p. Szabadka: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítókőpző Kar, 2016. pp. 412–417.
- KŐRÖSI G.–NÁMESZTOVSZKI ZS.–ESZTELECKI P. 2015. M-learning – a jelen vagy a jövő oktatási eszkőze? *Új pedagógia szemle*, 65, 103–109.
- LIYANAGUNAWARDENA, T.–ADAMS, A.–WILLIAMS, S. 2013. *MOOCs: A systematic study of the published literature 2008–2012*. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. Vol. 14., No. 3., 202–227.

- NÁMESZTOVSZKI ZS. 2016. *(Költség)hatékonyabb oktatás online eszközök segítségével: Oktatásmódszertani konferencia*, Pro Scientia Naturae Alapítvány, Zenta
- NÁMESZTOVSZKI ZS.–BALÁZS P. D.–KOVÁCS C.–MAJOR L.–KARUOVIC D. 2017. *Tanulói aktivitás mintázatai három MOOC képzés alapján*, Információs Társadalom
- NÁMESZTOVSZKI ZS.–KÖRÖSI G.–ESZTELECKI P.–VINKÓ A.–KOVÁCS C. 2015. *A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai online kurzus bemutatása: II. IKT az Oktatásban Konferencia*, Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
- NÁMESZTOVSZKI ZS.–GLUŠAC D.–ESZTELECKI P.–KÖRÖSI G.–MAJOR L. 2015. *Tapasztalatok három saját készítésű MOOC kapcsán – a tervezéstől a kiértékelésig/ Design to evaluation: experiences of creating MOOCs*, Információs társadalom, Vol. 15 No. 4
- NÁMESZTOVSZKI Zsolt 2015. *Egy kísérleti MOOC felületén megjelenő kommunikáció jellemzői. II. IKT az Oktatásban Konferencia*, Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 116–120.
- OLLÉ J.–KOC SIS Á.–MOLNÁR E.–SABLIK H.–PÁPAI A.–FARAGÓ B. 2016. *Oktatás-tervezés, digitális tartalomfejlesztés*, Eger: Líceum kiadó
- OTT, K. D. 2011. *Technology and Adult Learning: Understanding E-Learning and the Lifelong Learner*. In: *The International Journal of Technology, Knowledge and Society*, ISSN 1832-3669, 7(3), pp. 31–36.
- SOFFER, T.–COHEN, A. 2014. *Implementation of Tel Aviv University MOOCs in Academic Curriculum: A Pilot Study*. *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 16, No. 1, 80–97.
- OLLÉ J. 2017. *Motiválás, aktivizálás, megerősítés – kísérleti tananyag*

INTERNETES FORRÁS

Benefits of blended learning

<https://letslearnenglish.com/benefits-of-blended-learning/>

Beérkezés időpontja: 2020. 06. 05.

Elfogadás időpontja: 2021. 04. 21.

Barabásné Dr. Kárpáti Dóra

..... Nyíregyházi Egyetem
..... főiskolai docens
..... karpati.dora@nye.hu

Dr. Olajos Judit

..... Nyíregyházi Egyetem
..... főiskolai docens
..... olajos.judit@nye.hu

SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGEK VIZSGÁLATA EGYETEMI HALLGATÓK KÖRÉBEN

Study of Leisure Activities Among University Students

Ispitivanje slobodnih aktivnosti među kod studenatima fakulteta

Napjainkban a szabadidő eltöltésében újabb irányvonalak jelentek meg, ugyanis felértékelődött az egészséges életmódra való törekvés. A sportolás jótékony hatásai mellett a napi rendszerességgel végzett testmozgás értéként jelenik meg. A fizikailag aktív fiatalok elégedettebbek a külsejükkel, jobb a közérzetük, törekszenek egészségesebben élni, mint kevesebbet mozgó társaik. Feltételezhető, hogy a sporttal napi szinten kapcsolatba kerülő, felsőoktatásban résztvevő hallgatók szabadidős tevékenysége is eltérő a hasonló életkorú populációhoz képest. Tanulmányunkban sportszakos egyetemi hallgatók életmódbeli szokásait vizsgáltuk kérdőíves adatfelvétellel. Felmérésünk során kifejezetten a szabadidős tevékenységekre és a sportolási szokásokra voltunk kíváncsiak, azaz arra, milyen szerepet játszik a sport az egyetemi hallgatók életében, illetve hogyan töltik szabadidejüket. Papíralapú, önkitöltős kérdőívet használtunk. A vizsgálatot 2019 novemberében végeztük a Nyíregyházi Egyetem hallgatói körében. 114 fő sportszakos egyetemi hallgatót (33,3% nő és 66,7% férfi; átlagéletkor: 23,15 év) mértünk fel. A kérdőívek feldolgozása az SPSS 22 statisztikai programcsomag segítségével történt.

A szabadidős tevékenységek között az internetezés, a sport, a barátokkal való időtöltés a legnépszerűbb. A vizsgált egyetemisták háromnegyede napi rendszerességgel végez testmozgást. A megkérdezettek kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont, nem jellemzőek rájuk egészségtelen táplálékfogyasztási szokások. Az életmódbeli tényezők további vizsgálata során azt kaptuk, hogy a hallgatók egyötöde naponta rendszeresen dohányzik, alkoholt majdnem kétharmaduk fogyaszt alkalmanként. Az energiaszint és a kávé fogyasztásának mértéke magas. A vizsgált hallgatók adatait az Ifjúság kutatások és más egyetemi hallgatók körében végzett korábbi kutatások eredményeivel összevetve hasonló eredményeket kaptunk. Egyedül a sportolási szokások terén tapasztaltunk különbséget, ami valószínűleg a minta összetételének tudható be. A korábbi országos kutatások

szerint a fiatalok egyharmada végez aktív sporttevékenységet. Ezzel szemben a sportszakos hallgatók igen jelentős mértékű fizikai aktivitásról számoltak be. Fontos lenne a szabadidő aktív eltöltésére motiváló program kialakítása egyetemi hallgatók körében, amely az egészséges életmód, az egészségfejlesztés, az egész életen át tartó tanulás, a kreatív gondolkodás fontosságára hívná fel a figyelmet, így életük során képesek lennének megvalósítani a hatékony életvezetést, és a következő generációnak átadni azt. Vizsgálatainkat a továbbiakban szeretnénk kiterjeszteni a szabadidős tevékenységek strukturált vizsgálatára is.

Kulcsszavak: egyetemi hallgatók, kérdőíves felmérés, szabadidős tevékenységek, életmód, sport

1. BEVEZETÉS

Az ember egészségi állapota szoros összefüggést mutat életmódjával. Köztudott, hogy az egyén tehet a legtöbbet az egészségéért, ugyanis ő határozhatja meg azt, hogyan táplálkozik, mennyit mozog, mivel tölti a szabadidejét.

Napjainkban egyre fontosabbá válik az egészség megtartása minél hosszabb ideig, a tudatos életmód kialakítása. Az egészségtudatos életmód az egészséges táplálkozási szokások, a pozitív gondolkodás mellett a fizikai rekreáció területét is meghatározza. Ennek megfelelően a szabadidő-eltöltési lehetőségek folyamatos strukturális és minőségi módosuláson mennek keresztül.

Szabadidő alatt azokat a tevékenységeket értjük, amelyekben az ember saját döntése alapján vesz részt. Ezt az időt használhatja pihenésre, szórakozásra, kapcsolatai ápolására. Az egyén számára egyre több szabadidő áll rendelkezésre, amely mennyiségi és minőségi növekedésével párhuzamosan egyre intenzívebbé válik. Az aktív szabadidő-eltöltés része a fizikai aktivitás, amely lehet sportjellegű és egészségfejlesztő célzatú mozgás. Emellett megjelennek a kulturális tevékenységek, a művészetek, a társas kapcsolatok is aktív célzatú szabadidős tevékenységeinkben. A „szabadidőipar” megteremtése lehetővé teszi a szabadidő minél aktívabb felhasználását.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. Változások a szabadidő-felhasználás terén

A fiatalok életében a szabadidős tevékenységek életmódjuk központi elemét alkotják. A modernizáció egyik legjelentősebb hatása az volt, hogy a munkaidő és a szabadidő aránya eltolódott az utóbbi javára. A fiatalok tanulmányi ideje jelentősen megnőtt és kitolódott az önálló élet kezdete (FURLONG–CARTMEL 1997). Larson és Verma (1999) az időnek fontos társadalmi jelentést tulajdonít, ami egyfajta szimbolikus tőke is egyúttal, hiszen nem mindegy, mire használjuk fel.

A társadalmi és gazdasági változások lehetővé tették a szabadidő aktívabb megélését. A szellemileg és fizikailag aktívan eltöltött szabadidő különösen fon-

tos serdülőkorban és a fiatal felnőttkor idején, ugyanis a szabadidős tevékenységek változatossága alapvetően hozzájárul a fiatalok identitásának fejlődéséhez.

Az elmúlt évtizedekben új típusú szabadidő-eltöltési módok jelentek meg. Vannak olyan szabadidős tevékenységek, amelyek kockázatnövelő hatásúak (kortársakkal eltöltött fogyasztás-orientált típusok), illetve olyanok, amelyek védőhatást fejtenek ki (kreatív tevékenységek, vallás, intellektuális érdeklődés) (PIKÓ–VAZSONYI 2004).

A szabadidő kettős fogalma tehát megkülönbözteti a minőségében is eltérő rekreációt (VITÁNYI 1995). A free time szabadon és bármire felhasználható időt jelent, míg a leisure a kapcsolódást, a feltöltődést is magában hordozza, ami mélységében és intenzitásában is hatékonyabb rekreációt biztosít.

2.2. *Fiatalok szabadidő-eltöltési szokásai*

A fiatalok hétköznapiakon átlagosan 3–3,5 óra szabadidővel rendelkeznek. A hétvégék esetében több mint kétszer ennyivel tudnak gazdálkodni. Naponta kb. 8 órát szánhatnak kapcsolódásra, pihenésre, hobbiakra. Azonban a szabadon felhasználható idő a fiatalok többségénél nem jelent szellemileg és fizikailag aktív rekreációt (NAGY 2012).

Az Ifjúság kutatás (2016) eredményei szerint a fiatalok szabadidős terei és tevékenységei alapvetően nem változtak, továbbra is a képernyős elfoglaltságok dominálnak, a kulturális terek látogatottsága alacsony. Az iskolán kívüli rendszeres sporttevékenységet végzők aránya 2012 óta nem változott érdemben, továbbra is a fiatalok bő harmada sportol, ugyanakkor tovább nőtt a fiatalok elégedettsége a közérzetükkel, edzettségi és egészségi állapotukkal, külsejükkel.

A mai ifjú generációkban a számítógép-használat már felülmúlja a tévénezést, és az internethasználat mindenkit napi gyakorisággal jellemez. A fiatalok nagy része tehát passzívan tölti a szabadidejét (KERESZTES 2015). Harmadik helyen a barátokkal eltöltött idő szerepel és központi helyet foglalnak el a szubkulturális terek is, melyek lehetnek beszélgetésre alkalmas terek (pl. kávéház), illetve szórakozás helyül szolgáló terek (pl. diszkó). A kultúrára fordított idő igen alacsony, a megkérdezettek több mint fele egyáltalán nem jár színházba, moziba, kiállításra és múzeumba. Az olvasás aránya kifejezetten alacsony, a fiatalok 30–33%-át jellemzi, és a kreatív vagy kézműves jellegű hobbitevékenység is elenyésző arányban fordul elő a fiatalok körében (kb. 5–6%) (NAGY 2012).

Egy korábbi nyíregyházi fiatalok körében végzett vizsgálat szerint (KOVÁCS 2016) minden második fiatal számolt be arról, hogy sportol a kötelező testnevelés órán kívül, ami lényegesen több, mint az országos minta (utóbbi esetben a fiatalok egyharmadára jellemző). Azonban mivel a vizsgálatok nem a gyakoriságra kérdeztek rá, ezért nem tudjuk, hogy a sportolás mennyire rendszeres.

Az országos ifjúságkutatási trendekhez hasonlóan a nyíregyházi fiatalokra passzív, rekreatív, mediatizált, digitális közegben zajló szabadidő-eltöltés jellemző. A magaskultúra-fogyasztás a fiatalok döntő többségére egyáltalán nem jellemző, mint ahogy azt korábbi kutatások is igazolják (BOCSI 2013). Az olvasás is egyre inkább digitalizált közegben zajlik (e-book, internetes letöltések stb.). Ugyanakkor a fiatalok jelentős része havonta többször jár el olyan társasági helyekre, ahol személyesen találkozhatnak, beszélgethetnek barátaikkal (KOVÁCS 2016).

Pikó (2005) kutatása során a fiatalok szabadidő-eltöltésének módjai alapján 4 szabadidős faktort különböztetett meg. Ezek a faktorok alapjaiban nem különböznek a korábbi, nyugat-európai vizsgálatok eredményeitől (ROBERTS–PARSELL 1994, YOUNG és mtsai 2001).

Pikó (2005) tanulmányában a következő szabadidő-stílusokat (faktorokat) azonosította: 1. kortárs- és fogyasztás-orientált; 2. intellektuális–művészeti; 3. élménykereső–technicizált és 4. konzervatív–hagyományos szabadidő.

Ezzel szemben az Espad-kutatás (Európai Iskolavizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztásról, valamint a dohányzásról) 3 szabadidős faktort különböztetett meg:

1. aktív, elmenő (bulizás, diszkózás, mászkálás); 2. aktív, individuális (olvasás, sportolás, hobbitevékenység); 3. passzív (nem olvasnak, nincsenek hobbiik, nem mennek el szórakozni, viszont körükben átlag feletti a számítógépes játékok használata) (ELEKES 2009).

Vitányi Iván (1995) négy csoportot különböztet meg a szabadidő eltöltése szerint: 1. passzívok: akik szabadidejükben televíziót néznek, 2. reaktívok: szabadidejüket felüdülésre használják, 3. akkumulatívok: sok minden iránt érdeklődnek, de nem kötelezik el magukat semmi mellett, 4. inspiratívok: magasabb kultúra iránt érdeklődők.

BARABÁSNÉ–KERESZTES (2019) kutatása három önálló szabadidőstílust azonosított, melyek a következők voltak: 1. „*aktív/ kortársorientált szabadidő-eltöltési formák*”; 2. „*hasznos szabadidő-eltöltési formák*”; 3. „*passzív szabadidő-eltöltési formák*”.

A debreceni egyetemisták körében hat jellegzetes szabadidős tevékenység különíthető el: kultúra típusú, buli típusú, művész típusú, aktív kikapcsolódás típusa, netzene típusú, vizuális típusú (MURÁNYI 2010).

3. MÓDSZERTAN

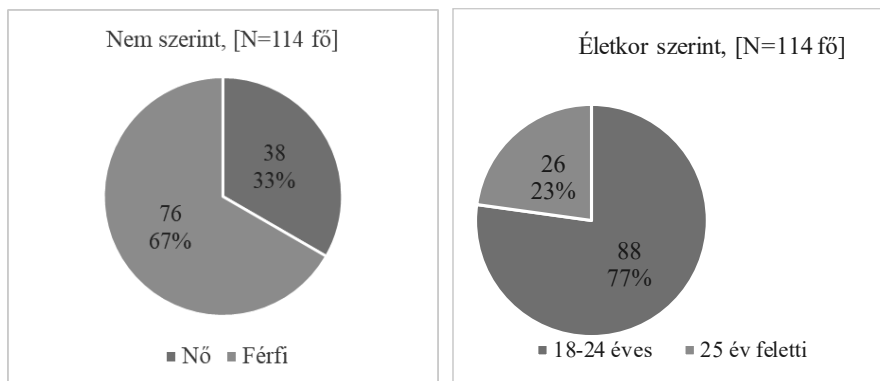
Vizsgálatunkat a Nyíregyházi Egyetemen végeztük kérdőíves módszerrel. A mintába 114 fő (N=114) nappali és levelező tagozatos sportszakos egyetemi hallgató került, azaz a kutatásban résztvevő személyek kiválasztása nem véletlenszerűen történt. A kutatáshoz papíralapú, saját összeállítású, önkitöltéses módszert alkalmaztunk. A kérdőív kitöltése kb. 20–25 percet vett igénybe.

Felmérésünk során a szabadidő-eltöltési szokásokra fókuszáltunk. A kérdőív itemei vizsgálták az általános demográfiai adatokat, a szabadidős tevékenységeket, az életmódbeli tényezőket (táplálkozási szokások, káros szenvedélyek legális formái) és a sportolási szokásokat. A kérdőívek feldolgozása az SPSS 22 statisztikai programcsomag segítségével történt.

4. EREDMÉNYEK

4.1. A minta általános jellemzése

A megkérdezett 114 fő 33,3%-a (38 fő) nő és 66,7%-a (76 fő) férfi. A válaszadók 77,2%-a (88 fő) 18–24 éves, 22,8%-a (26 fő) 25 év feletti (1. ábra). A válaszadók átlagéletkora: 23,15 év.

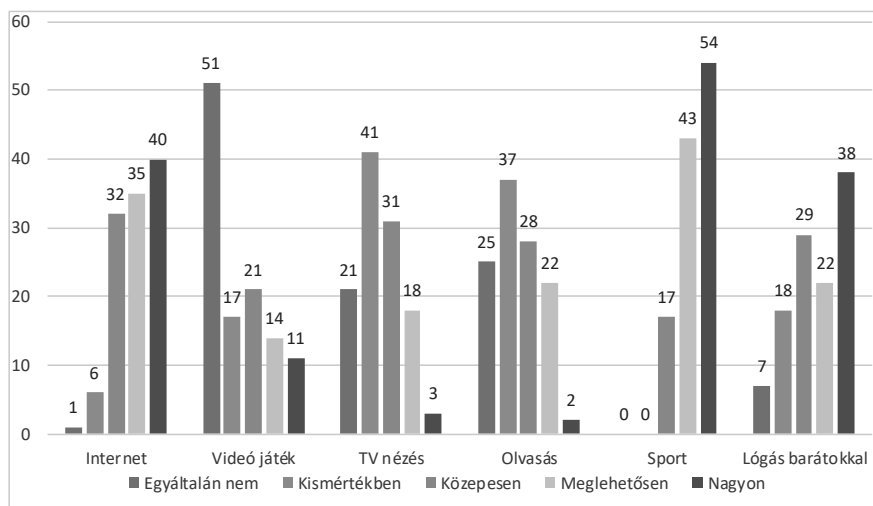
1. ábra: A minta nem és életkor szerinti megoszlása (Forrás: saját szerkesztés)

Az állandó lakóhely szerinti megoszlás a település nagysága alapján a következő: a kérdezettek 72,8%-a (83 fő) városban él. A 114 főből 28 fő községben lakik, és mindössze 3 fő nyilatkozta, hogy a fővárosban él.

4.2. Szabadidős tevékenységek megoszlása

A szabadidős tevékenységeket vizsgálva szembevető a sporttevékenységek népszerűsége. A megkérdezettek 85,1%-a (97 fő) sportol intenzíven szabadidejében. Az internethasználat a második legnépszerűbb a sorban. A hallgatók 65,8%-a (75 fő) tölti idejét internetes tevékenységekkel. A vizsgált fiatalok 52,6%-a (60 fő) választja a barátokkal való lógást szabadidős elfoglaltságnak. A szabadidőbeli videójátékozás a megkérdezettek 21,9%-át (25 fő), a tévénézés 18,4%-át (21 fő), míg az olvasás 20,1%-át (24 fő) érdekelte az átlagosnál jobban (2. ábra). Ezekből az adatokból látható, hogy a szabadidős tevékenységek között

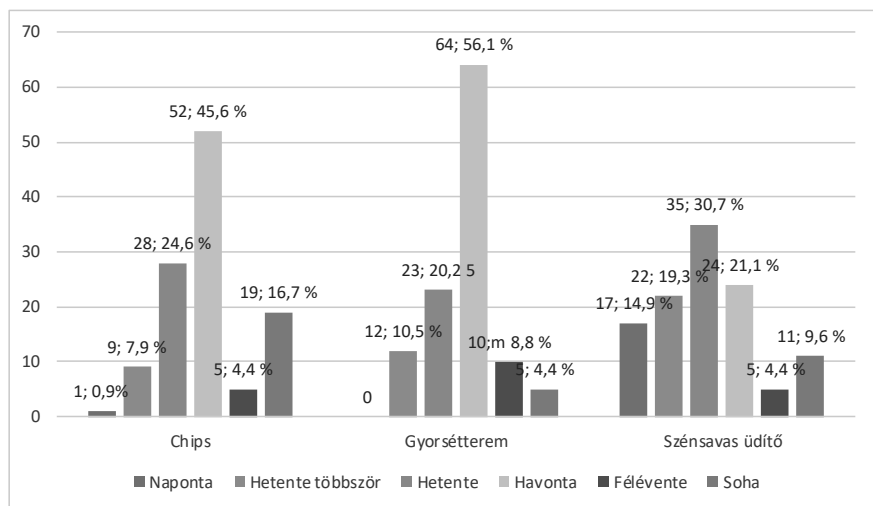
az internetezés, a sport, a barátokkal való időtöltés a legnépszerűbb, azaz a kortárs- és fogyasztás-orientált, valamint az élménykereső, technicizált szabadidőstílus közkedvelt.

2. ábra: Szabadidő-eltöltési szokások (Forrás: saját szerkesztés)

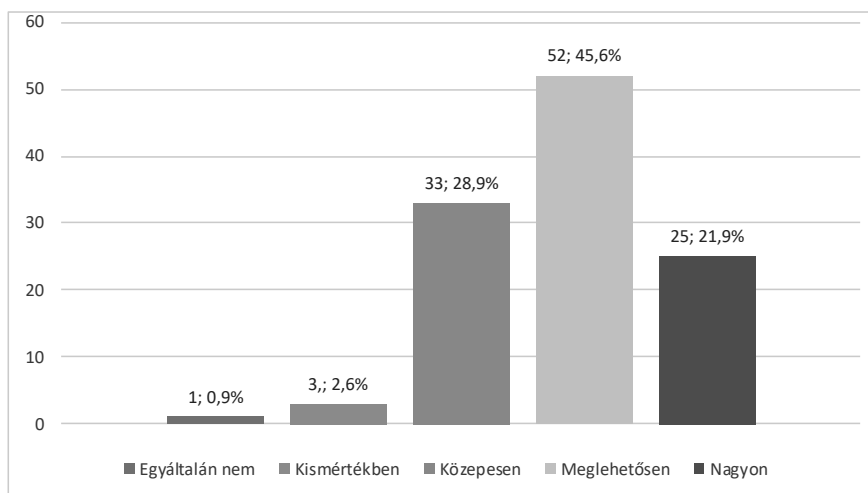
4.3. Életmódbeli tényezők vizsgálata

4.3.1. Egészségtelen ételek fogyasztási szokásai

3. ábra: Egészségtelen ételek fogyasztása (Forrás: saját szerkesztés)

Az életmódbeli szokások vizsgálata során kíváncsiak voltunk, hogy a fiatal fogyasztók milyen gyakorisággal választanak egészségtelen (magas cukor-, szénhidrát- és transzsírtartalmú) ételeket. A megkérdezettek 24,6%-a (28 fő) hetente, 45,6%-a (52 fő) havonta fogyaszt chipset. Gyorsétterembe a hallgatók 56,1%-a (64 fő) havonta, 20,25%-a (23 fő) hetente jár. Szénsavas üdítőt a fiatalok 30,7%-a (35 fő) hetente, míg 21,1%-a (24 fő) havonta fogyaszt. A napi rendszerességgű chips-fogyasztás elenyésző 0,9% (1 fő), hasonló a gyorséttermi fogyasztáshoz, ahová a hallgatók nem járnak napi rendszerességgel. A naponta fogyasztott szénsavas üdítők esetében 14,9% (17 fő), itt valószínűleg az alacsony szénhidráttartalmú italok választása kerül előtérbe (3. ábra).

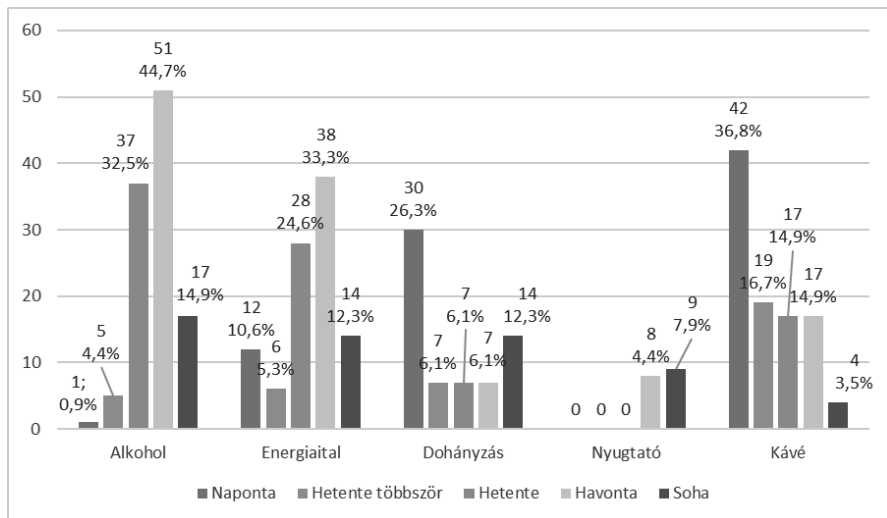
4. ábra: Az egészséges táplálkozás fontossága (Forrás: saját szerkesztés)

Sportszakos hallgatókat vizsgálva fontosnak tartottuk megkérdezni, hogy életükben milyen szerepet tölt be az egészséges táplálkozásra való törekvés. A megkérdezettek kétharmadának (77 fő, 67,5%) az egészséges táplálkozás fontos szempont (4. ábra).

4.3.2. Alkohol-, energiatál-, kávéfogyasztás és dohányzás

A legális szerfogyasztás az alkohol-, az energiatál-, a kávéfogyasztás és a dohányzási szokások vizsgálatát jelentette. Hetente 37 fő (32,5%) fogyaszt alkoholt. A legalább havi rendszerességgel fogyasztók száma 51 fő (44,7%). Az energiatál- és a kávéfogyasztás mértéke meglepően magas. Az energiatalokat rendszeresen, illetve legalább havonta fogyasztók aránya 73,8%. A rendszeres kávéfogyasztás (napi) és alkalmi (hetente, havonta) értéke 83,3%. A dohányzási szokások vizsgálata során azt az eredményt kaptuk, hogy a megkérdezettek

26,3%-a napi rendszerességgel szív cigarettát. A nyugtatók fogyasztása nem jellemző, 4,4% (8 fő) él vele havonta (5. ábra).

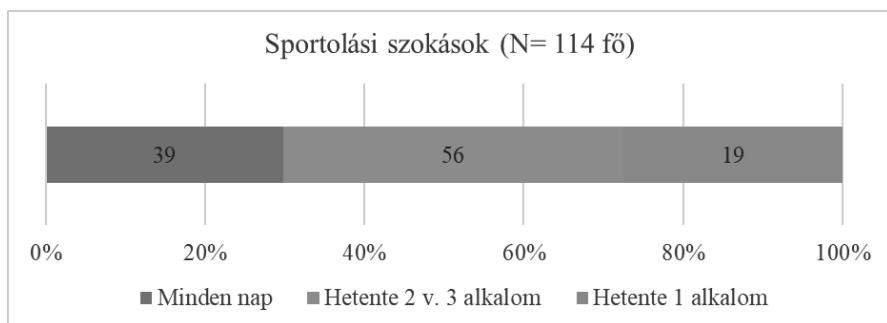

5. ábra: Alkohol-, energiaital-, dohányzás, nyugtató-, kávéfogyasztás
(Forrás: saját szerkesztés)

4.4. Sportolási szokások vizsgálata

A 114 főből 70 fő hobbiszinten sportol, 35 fő versenyszinten, 9 fő pedig hivatásos sportoló.

A hallgatók 83,3%-a (95 fő) végez rendszeresnek tekinthető testmozgást. Mindössze 19 fő (16,7%) nyilatkozott úgy, hogy heti egy alkalommal sportol (6. ábra).

6. ábra: Sportolási szokások (Forrás: saját szerkesztés)

Egy alkalommal egy órát sportol a fiatalok közel egyharmada: 31 fő. Minden második fiatal 90 percet tölt sportolással egy alkalommal. Az átlagosan fél órát sportolók aránya mindössze 4 fő volt a mintában.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Hazánkban 2000 óta négyévenként végeznek kutatást a 15–29 évesek körében. Ezen felmérések vizsgálják többek között a fiatalok jövőt érintő terveit, a szabadidő és egészség kérdését, a digitális médiával kapcsolatos attitűdjeiket (BAUER–SZABÓ 2005; 2009; SZÉKELY 2013; BAUER és mtsai 2016).

A korábbi kutatásokat áttanulmányozva megállapítható, hogy a fiatalok szabadidős tereiben lényeges változás nem történt, szabadidejük legnagyobb részét otthon és barátaik körében töltik. Előtérben vannak a képernyő előtti tevékenységek (tévé, számítógép, laptop), ezeket egészíti ki az okostelefonok használata és a Facebookozás (BAUER és mtsai 2016). A megkérdezettek jelentős része sportolással tölti a kötelező elfoglaltságon kívüli idejét (BAUER és mtsai 2016). Kutatásunkban hasonló eloszlást kaptunk. Egyedül a sportolási szokások terén tapasztaltunk különbséget, ami valószínűleg a minta összetételének tudható be.

Az ifjúság kutatások szerint nőtt a fiatalok elégedettsége közérzetükkel, edzettségi és egészségi állapotukkal, valamint külsejükkel kapcsolatban (BAUER és mtsai 2016).

A fiatal korosztály egészséges táplálkozási attitűdjének vizsgálata azért is bír óriási jelentőséggel, mivel ők lesznek a jövő munkavállalói és fogyasztói. Egyetemi tanulmányaik alatt saját döntéseket hoznak táplálkozásukkal kapcsolatban, hiszen naponta el kell dönteniük mit fogyasszanak. Ezt támasztja alá az a hazai kutatás (KOTOR és mtsai 2016), amely szerint a 19–25 éves korosztályt már érdeklik az ételek egészséggel kapcsolatos jellemzői, azaz az alacsony cukor- és szénhidráttartalom és az E-mentesség. Felmérésünkben a megkérdezettek kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont, tehát az egészségtudatosságra való törekvés előtérbe kerül náluk, ami sportszakos hallgatóként elvárható.

A további életmódbeli tényezőket vizsgálva kutatásunkban más felmérésekhez hasonló eredményre jutottunk, miszerint az egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatok alapján a legális szerek (az alkohol, a nyugtató és a dohányzás) alkalmi és rendszeres használata ugyancsak megfigyelhető (BARABÁS-NÉ–KERESZTES 2018).

Az egyetemi évek alatti fiatal felnőttkorban az egészséges életmód kialakítására irányuló tapasztalatok – amelyeknek része a szabadidő hasznos eltöltése is – a későbbi életvitelben nagyon meghatározóak. Az egészséges életmód, az egészségfejlesztés, az egész életen át tartó tanulás, a kreatív gondolkodás fontosságát a felsőoktatásban tanuló fiatalok életének részévé kell tenni. Amennyi-

ben hallgatóinkat képesek vagyunk egészségtudatosságra motiváló ismeretekkel felvértezni, úgy életük későbbi részében képesek lesznek megvalósítani egy jóval hatékonyabb életvezetést, és a következő generációnak átadni (TARKÓ–LIPPAI–BENKŐ 2016).

Kutatásunk módszertani korlátai mellett (minta nagysága, nem véletlenszerű mintavétel) jól hasznosítható ismereteket nyújt a sportszakos képzésben résztvevő hallgatók szabadidő-eltöltési szokásairól, a kapcsolódó életmódbeli tényezők jellemzőiről. Vizsgálatainkat a továbbiakban szeretnénk kiterjeszteni a szabadidős tevékenységek strukturált vizsgálatára is.

IRODALOM

- BARABÁSNÉ K. D.–KERESZTES N. 2018. *A sport, mint védőfaktor a káros szenvedélyek kialakulásában*. Magyar Sporttudományi Szemle. 19: 2. 10–16.
- BARABÁSNÉ K. D.–KERESZTES N. 2019. *Nyíregyházi egyetemisták szabadidős tevékenységei*. Magyar Sporttudományi Szemle. 20: 4. 21–28.
- BAUER B.–PILLÓK P.–RUFF T.–SZABÓ A.–SZANYI F. E.–SZÉKELY L. 2016. Magyar ifjúság kutatás 2016. Új Nemzedék Központ, Budapest
- BAUER B.–SZABÓ A. 2005. Ifjúság 2004. Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, Budapest
- BAUER B.–SZABÓ A. 2009. szerk. Ifjúság 2008. Szociálpolitikai és Munkügyi Intézet, Budapest
- BOCSI V. 2013. Az idő a campusokon. Szeged, Belvedere Meridionale
- ELEKES Zs. 2009. *Egy változó kor változó ifjúsága*. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon. ESPAD 2007. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan
- FURLONG, A.–CARTMEL, F. 1997. *Young People and Social Change*. Individualization and Risk in Late Modernity. Buckingham: Open University Press.
- KERESZTES N. 2015. *Aktív és inaktív egyetemisták társas hálózatai*. Létünk, 45: 1.: 131–146.
- KOTOR E.–SZAKÁLY Z.–SOÓS M.–KISS M. 2016. Egészségtudatos magatartás a 14–25 év közötti fiatalok körében. In. EMOK – XXII. Országos Konferencia–Hitelesség és értékorientáció a marketingben
- KOVÁCS K. 2016. Szabadidő-eltöltés és sportolás a nyíregyházi fiatalok körében. Acta MedSoc 7: 20–21. 112–129. DOI: 10.19055/ams.2016.7/20-21/6
- MURÁNYI I. 2010. Egyetemisták szabadidős tevékenysége és mentális státusa. Educatio. 19: 2. 203–213.
- NAGY Á. 2012. *Szabadidő tervek és tevékenységek*. In: Székely, L. (szerk.) Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont 212–227.
- PIKÓ B. 2005. *Középiskolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása*. Szociológiai Szemle, 15:2 88–99.
- PIKÓ B F.–VAZSONYI A. T. 2004. *Leisure activities and problem behaviors among Hungarian youth*. Journal of Adolescence. 27: 717–730. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.02.004>
- ROBERTS, K.–PARSELL, G. 1994. *Youth Cultures in Britain*. The Middle Class Take-over. Leisure Studies, 13: 33–48. <https://doi.org/10.1080/02614369400390031>
- SZÉKELY L 2013. szerk. Magyar ifjúság 2012. Kutatópont, Budapest

- TARKÓ K.–LIPPAI, L. L.–BENKŐ Zs. 2016. Evidence-Based Mental-Health Promotion For University Students – A Way Of Preventing Drop-Out. Turkish Online Journal Of Educational Technology. 2016. 07. 01., 261–268.
- VITÁNYI I. 1995. *Szabadidő és társadalmi átalakulás*. In: TIBORI, T. (szerk.) Társadalmi idő – szabadidő. A szabadidő új problémái a mai társadalmakban. Budapest. Magyar Szabadidő Társaság. 382–386.
- YOUNG, R.–WEST, P.–SWEETING, H.–KARVONEN, S.–RAHKONEN, O. 2001. *Temporal and cross-cultural stability of adolescent leisure*. Working paper No. 6, MRC Social and Public Health Sciences Unit, Glasgow.

Study of Leisure Activities Among University Students

New directions have emerged in spending free time nowadays, as the pursuit of a healthy lifestyle has become more important. In addition to its beneficial effects, daily exercise and sports appear as a value. Physically active young people are more satisfied with their appearance, they feel better, and make an effort to live healthier lives compared to their less active companions. Presumably, the freetime activities of students in higher education who come into contact with sport on a daily basis are different compared to the population of the similar age. In our study, we examined the lifestyle habits of sports major university students with a questionnaire survey. In our survey, we were especially interested in leisure activities and sports habits, i. e. what role sport plays in the lives of university students and how they spend their free time. We used a paper-based, self-administered questionnaire. The study was conducted in November 2019 among the students of the University of Nyíregyháza. We surveyed 114 sports major university students (33.3% women and 66.7% men; mean age: 23.15 years). The questionnaires were processed using SPSS 22 statistical software packages.

Most popular leisure activities were using the internet, doing sports and spending time with friends. Three-quarters of the surveyed students exercise on a daily basis. Two-thirds of the respondents consider healthy eating to be an important aspect, they typically do not have unhealthy eating habits. In a further study of lifestyle factors, we found that one-fifth of students smoke daily, with almost two-thirds consuming alcohol occasionally. Energy drink consumption and coffee consumption are high. Comparing the data of the examined students with the results of previous research conducted among youth research and other university students, we had similar results. We found a difference in sports habits only, that is probably due to the composition of the sample. According to previous national research, one third of young people do sports regularly. In contrast, sports students reported significant levels of physical activity.

It would be important to develop a motivating program for university students to spend their free time actively, drawing attention to the importance of a healthy lifestyle, health promotion, lifelong learning and creative thinking, so that they would be able to lead an effective life and they would have the ability to pass it on to the next generation. We would like to extend our research to a structured study of leisure activities.

Keywords: university students, questionnaire survey, leisure activities, lifestyle, sports

Ispitivanje slobodnih aktivnosti među kod studentima fakulteta

U današnje vreme pojavili su se novi načini provođenja slobodnog vremena, budući da je težnja za zdravim načinom života postala sve važnija. Pored blagotvornih efekata svakodnevnog vežbanja i sporta, to se pojavljuje i kao posebna vrednost. Fizički aktivni mladi ljudi zadovoljniji su svojim izgledom, osećaju se bolje i trude se da žive zdravije nego njihovi manje aktivni vršnjaci. Može da se pretpostavi da su i slobodne aktivnosti studenata u visokom obrazovanju koji svakodnevno učestvuju u sportskim aktivnostima različite u poređenju sa populacijom sličnog uzrasta. U našoj studiji ispitivali smo životne navike studenata univerziteta koji se bave sportom beležeći podatke iz upitnika. U našoj anketi izrazito su nas zanimale slobodne aktivnosti i sportske navike, odnosno kakvu ulogu sport igra u životu univerzitetskih studenata i kako provode slobodno vreme. Koristili smo anketne listiće štampane na papiru koje su studenti ispunjavali po slobodnoj volji. Istraživanje je sprovedeno u novembru 2019. godine među studentima Univerziteta u Njiredhazi. Ispitali smo 114 studenata univerziteta koji se bave sportom (33,3% žena i 66,7% muškaraca; prosečne starosti 23,15 godina). Upitnici su obrađeni pomoću statističkih softverskih paketa SPSS 22.

Među slobodnim aktivnostima najpopularnijim su se pokazali internet, sport i druženje sa prijateljima. Tri četvrtine anketiranih učenika svakodnevno vežba. Za dve trećine ispitanika važan aspekt predstavlja zdrava ishrana i ne karakterišu ih nezdrave prehrambene navike. U daljem proučavanju faktora životnog stila otkrili smo da petina učenika redovno puši na svakodnevnom nivou, a gotovo dve trećine povremeno konzumira alkohol. Potrošnja energetskih pića i potrošnja kafe su visokom nivou. Upoređujući podatke ispitanih studenata sa rezultatima prethodnih istraživanja sprovedenih među istraživanjima drugih predstavnika omladine, kao i među studentima, dobili smo slične rezultate. Otkrili smo razliku samo u sportskim navikama, što je verovatno rezultat sastava uzorka. Prema prethodnim istraživanjima na nacionalnom nivou jedna trećina mladih aktivno se bavi nekim od sportova. Nasuprot tome, studenti sportskih smerova naznačili su veoma značajan nivo fizičke aktivnosti. Bilo bi važno da se razvije motivacioni program za aktivno provođenje slobodnog vremena među studentima univerziteta koji bi skrenuo pažnju na važnost zdravog načina života, na unapređenja zdravlja, na učenja tokom celog života, kao i na kreativno razmišljanje, kako bi mogli efikasno da vode svoj život i prenesu ga sledećoj generaciji. Želeli bismo da proširimo naše istraživanje i na strukturirano proučavanje slobodnih aktivnosti.

Ključne reči: studenti fakulteta, ispitivanje preko upitnika, aktivnosti u slobodno vreme, način života, sport

Beérkezés időpontja: 2020. 07. 13.

Elfogadás időpontja: 2020. 07. 30.

Dr. Pusztai Virág

egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Szakképzési, Felnőttképzési és Továbbképzési Intézet, Mozgóképkultúra Szakcsoport
pusztai.virag@jgypk.szte.hu

A TELEVÍZIÓS SZAKMA ELŐTT ÁLLÓ UTAK AZ ÚJMÉDIA GENERÁLTA FOGYASZTÁSI TRENDEK TÜKRÉBEN

*Opportunities for the Television Profession in the Light of
Consumption Trends Generated by the New Media*

*Mogućnosti koji stoje pred televizijskim profesijama u svetlu
potrošačkih trendova koje generišu novi mediji*

Noha sokan beszélnek a televízió haláláról, a csatornák száma egyelőre nem látszik csökkenni. Ugyanakkor érzékelhető a folyamat, ahogy a nem-fikciós mozgóképes tartalomgyártás is egyre inkább megjelenik az újmédia platformjain: a televíziók weboldalakai működnek, fenn vannak a közösségi hálókön és a videómegosztó portálokon – a laikusok által készített tartalmak mellett. Felmerül a kérdés: szükség van-e még televíziós szakmára, éveken át tanult szakmai ismeretekre, miközben azt látjuk, hogy mindenféle előzetes tudás nélkül bárki közzétehet videókat, vlogokat, amelyek sokszor nagyobb nézettségre tartanak számot? Milyen veszélyeket rejt magában, ha a média pusztán élményforrássá, szórakozási lehetőséggé válik, és erre hogyan reagálhat a televíziós szakma? Rávehető-e még a néző arra, hogy ne csupán a kikapcsolódás lehetőségét keresse, vagy a nézőtábor egy részéről szükségszerűen le kell mondani? Milyen utak állnak a televíziós szakma előtt a megváltozott információfogyasztási szokások közepette? A tanulmány e kérdések körbejárása során a szakmaiság létjogosultsága mellett érvel, hiszen csak ez garantálhatja az objektív tájékoztatói források lehetőségét.

Kulcsszavak: televízió, újmédia, információs társadalom, televíziós szakma, médiaélmény

TÁRSADALMI SZAKADÉK A GLOBÁLIS FALUBAN?

Majdnem hat évtized eltelt azóta, hogy Marshall McLuhan először használta a *globális falu* kifejezést *A Gutenberg-galaxis* (1962) című könyvében. Elgondolása szerint az egész világ olyanná válik, mint egy falu: a hírek gyorsan terjednek, az emberek minden eseményről szinte azonnal értesülnek. A különböző kulturális és társadalmi terek egyetlen nagy egésszé olvadnak össze.

McLuhan még elsősorban a televízió példája alapján állította fel elméletét: a minden otthonban megjelenő készülékek lebontják a tér és az idő korlátait.

Függetlenül attól, hogy ki mely részén él a világnak, rögtön értesülhet azokról az információkról, amelyekről mindenki más. A kanadai filozófus meglátásai 60 év távlatából is érvényesek, sőt, a közösségi oldalak még inkább azt az érzetet keltik, mintha egyetlen hatalmas falu lakói lennénk valamennyien. Maga az átadott információ azonban az internet, legfőképp a közösségi internetmédi megjelenése óta sokat változott. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy az újmédia hatóterében megváltozó információs struktúra, valamint az információ iránti igények átalakulása hogyan hat (vissza) a televíziózására, illetve arra a szempontra, amelyet hagyományosan *szakmaiságnak* nevezünk. A továbbiakban a televíziós szakmát szűken értelmezem, megállapításaim nem vonatkoznak a fikciós műfajok, játékfilmek és játékfilm-sorozatok létrehozóira, hiszen ők egészen más kompetenciákat igénylő munkát végeznek, mint a híradó, a hírháttér-beszélgetések, riportok, portré- és ismeretterjesztő filmek, valamint a különféle, klasszikus értelemben vett magazinműsorok készítői.

Kiindulási alapom az az egyre jobban érzékelhető tünet, hogy a befogadói közösség kettéhasad. Jól körvonalazódik az a réteg, melynek tagjait nem érdekli a közélet, ők nem kíváncsiak arra, milyen társadalmi, kulturális, politikai folyamatok zajlanak a közelükben és a nagyvilágban. Az információkat nem aszerint súlyozzák, hogy azok mennyire befolyásolhatják a sorsukat, mindennapjaikat. Ők azok, akik az információra elsősorban szórakoztatási potenciálként, élménylehetőségként tekintenek, és azokat az információkat keresik, igénylik, amelyek érdekesek; csak másodsorban azokat, amelyek érintik őket. E réteg információigényének kielégítéséhez nincs szükség különösebb televíziós szakértelemre. Őket hosszútávon a közösségi médiatartalmak, vlogok jobban le fogják kötni, mint a professzionális mozgóképes tartalmak.

És van egy – feltételezhetően egyre szűkülő – réteg, melynek tagjai számára nem az információ szórakoztató volta a döntő, hanem hogy olyan tudásanyag birtokába jussanak, amely megalapozottabbá teheti egyénként, családtagként, állampolgárként vagy éppen fogyasztóként meghozott döntéseiket, választásait. Számukra fontos, hogy a tény és a vélemény ne mosódjon össze, hogy logikusan megszerkesztett, ellenőrzött és hiteles médiatartalmakat kapjanak, melyek révén véleményüket saját maguk alakíthatják ki. Elsősorban ez utóbbi réteg igényeinek kielégítése miatt van szükség professzionális médiára. A televíziós szakma esetében ez azt jelenti, hogy jól képzett, felkészült, művelt és tájékozott, a szakmai elvek iránt elkötelezett szerkesztőriporterek és operatőrök, vágók gyártsák számukra a tartalmakat.

Feltételezhető, hogy egy közélet, politika és kulturális élet¹ iránt érdektelen réteg mindig is létezett. Amíg korábban ez némiképp lenézett magatartás-

¹ Az érdektelenség a kulturális élet „mainstream” vonalára természetesen nem vonatkoztatható. A tömegkultúra közismert alakjai iránt mindig szélesebb réteg érdeklődött.

forma volt, addig az efölött érzett szégyen ma egyre halványul, sokan semmi kivetnivalót nem találnak e jelenségben. Sőt, bizonyos esetekben dicsekvés, kérdés tárgya a közügyek iránti érdektelenség. A televíziós szakma egyik fontos, aktuális kérdése, hogy képes lehet-e ezt a tábor (vissza)integrálni nézői közé? Ha kísérletet tesz erre, azért milyen árat kell fizetnie? Fennáll-e a veszély, hogy ezzel önmagát számolja fel?

TELEVÍZIÓZÁS A HAGYOMÁNYOS ÉS AZ ÚJ MÉDIÁBAN

Ahhoz, hogy kirajzolódjék, milyen út vezetett a befogadói réteg kettészakadásához, fontos megértenünk, hogyan változott a média a McLuhan-i jóslat óta.

A szakirodalom és közbeszéd ma már előszeretettel illeti a *hagyományos média* megnevezéssel a nyomtatott sajtó, a rádió és a televízió világát, szembeállítva az újmédiával, amely alatt mindenekelőtt a közösségi internetmédiát értik.² Mielőtt e két csoport jellemzőit sorra vennénk, időzzünk el egy kicsit a megnevezések körül. Vajon mi indokolja ezeket a terminusokat? Felróhatjuk nekik, hogy értékítéletet sugallnak: az egyiket túlhaladottnak, avítnak állítják be, míg a másikat újnak, frissnek, korszerűnek, tehát jobbnak és fejlettebbnek. E kifejezéseket hallva az átlag felhasználó úgy gondolhatja: a hagyományos médianak már leáldozott és itt a váltás: a régi helyébe az új. Holott a televízió és a rádió ma is nagy súllyal van jelen a médiapiacra, a csatornák száma nem csökken, hanem nő. A web2 és a Big Data ugyan jelentősen átalakította a működésüket, ám mára nyilvánvalóvá vált, hogy megtalálták a helyüket a kínálatban. A nyomtatott sajtó jövője már bizonytalanabb, de a folyamatosan beharangozott vég egyelőre ott is várat magára: az újságárusoknál változatlanul óriási választékát találjuk a különféle lapoknak. Ám ha a megnevezések kissé arrogánsak is, az tagadhatatlan, hogy másképp működik, más jellemzőkkel írható le a nyomtatott sajtó, a televízió és a rádió, mint a közösségi internetmédia.

Az első csoport – a hagyományosnak nevezett média – szerkezete egy középpont köré szerveződő csillag ábrájával írható le, hiszen centrálisan működik: egy, a befogadói populációhoz képest szűk, szakképzett réteg közvetíti az információkat egy egyirányú folyamat során. A feladó és a befogadó szerepe nem cserélhető fel, a kapott információkra nem tud bárki bármikor reflektálni. Nevezhetjük *diszkurzív médianak*, amennyiben az információkat kifejtő mó-

² Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban eltérő vélekedések vannak azzal kapcsolatban, pontosan mi tartozik bele az újmédia fogalmába. A téma egyik legismertebb teoretikusa, Lev Manovich úgy véli, az újmédia alapelve a változtathatóság, a numerikus reprezentáció, a modularitás, az automatizálás és az átkódolás. Objektumai nem egyszer és mindenkorra rögzítettek, hanem potenciálisan végtelen számú változatban létezhetnek. Bővebben lásd: (MANOVICH 2001).

don, egymásra következve tárja elénk egy lineáris történet szerkezetben, ahol fontosak az előzmények és a következmények.

A másik csoport – az újmédia – a középpont nélküli hálózat szerkezetével írható le. Bárki lehet közlő és befogadó, nem szükséges semmiféle szakértelem ahhoz, hogy valaki megszólítsa a nyilvánosságot. A feladói és befogadói szerepek folyamatosan cserélődnek, a folyamat interaktív és reflektív. Ha az előző csoportot *diszkurzív*nak mondtuk, akkor ezt *dialogikus médiának* nevezhetjük, hiszen az ott zajló dialógusokba bármikor bekapcsolódhatunk, tetszés szerinti mélységig merülhetünk benne, és bármikor kiléphetünk belőle annak kockázata nélkül, hogy elveszítjük a fonalat. Sőt, kötöttségek nélkül visszább vagy előrébb ugorhatunk a folyamatban, hiszen a narratíva nonlineáris, a hipertext, hipermédia elve szerint működik. Ennélfogva az előzmények és következmények ismerete jelentőségét veszíti.

Dan Gillmor az első csoportra az *előadás* (lecture) metaforáját használja, a másodikra pedig a *szeminárium*ét (seminar) (GILLMOR 2004), de leírhatók a *csatorna*, illetve a *képernyő* metaforájával is.

Tóth Benedek rámutat, hogy az internet nem az első dialogikus médium, viszont az első olyan, amelyik technikailag is megtestesít egy olyan szemantikát, amely magát a dialogicitást mint alapelvet kódolja és deklarálja (TÓTH 2014: 150). A feladói és a befogadói szerepek nem rögzítettek, így megvan a lehetősége annak, hogy a meglévő információkból újakat szintetizáljunk. Ez a jellemvonás egy nagyon fontos különbség a korábbi médiához képest, hiszen túlmutat a pusztán közvetítésen.

Mozgóképes tartalmakkal találkozunk a hagyományos média kategóriájába sorolt televízióban, de az újmédia felületein is, hiszen ma már általános, hogy egy televízió weboldalt működtet, van saját csatornája a legnépszerűbb videómegosztó portálokon, profilja a közösségi oldalakon. Amellett, hogy a professzionális mozgóképgyártás részben átköltözik az újmédiába, annak felületein egyre nagyobb számban jelennek meg az „amatőrök”, vagyis azok a felhasználók, akik szakképzettség nélkül állítanak elő audiovizuális tartalmakat.

A médiumot az internet kora előtt úgy határozták meg, mint tartalmak közvetítésére alkalmas eszközt. Ebben az értelemben azonban az internet már nem tekinthető egyértelműen médiumnak, hiszen túllép az eszközléten: maga teremti meg azt a közeget, amely a tartalmakat generálja. Az internet elterjedésének időszakában egy ideig még eszközszerűsége dominált, és sokan – jellemzően azok, akiket Prensky „digitális bevándorlóknak” (PRENSKY 2001) nevez, vagyis akik nem beleszülettek a digitális folyamatokba, hanem megtanulták azok működését – ma is így tekintenek rá. A „digitális bennszülötteket” azonban már egyértelműen közegként veszi körül. Az internet nem csupán eszköz számukra a tartalmak közvetítéséhez és befogadásához, hanem motiváció, késztetés a tartalmak létrehozására. Nem közvetíti, hanem generálja az infor-

mációt. E közegszerűség pedig természetesen kihat az információ tartalmára és az információval szemben támasztott igényekre is.

A közösségi oldalakat böngészve azt tapasztaljuk, hogy sokszor a tartalom célja sem mutat túl önmagán: kódolója nem arra akarja rávenni üzenete címzet- teit, hogy e közegen túl, abból kilépve tegyenek meg valamit, ahogy ez a nyom- tatott, rádiós, televíziós tartalmakra jellemző volt. A tartalom most csupán e közegen belül érvényes, e közeg miatt keletkezik, ott kívánja lekötni, szórakoz- tatni a befogadóját. Ropolyi László *hálólétnek* nevezi ezt a jelenséget: az egyén létezése a biológiai és társadalmi dimenziók mellett kiegészül a virtualításban való léttel. Ahogy mindinkább kiteljesedik e hálólét, úgy kerülnek át az egyén létezésének újabb és újabb aspektusai – életélményei és interakciói – az internet közegébe (ROPOLYI 2006). Ezen interakcióknak pedig egyre fontosabb eszkö- ze a képekkel, és azokon belül a mozgóképsorokkal történő önkifejezés. Mivel ma már bárki könnyedén hozzáfér mozgóképrögzítő eszközökhöz, ez nem ütkö- zik technikai akadályokba.

DECENTRALIZÁLÓDÁS ÉS DEPROFESSZIONALIZÁLÓDÁS

Az újmédia, a közösségi internetmédia térhódítása világszerte átalakította a tág értelemben vett újságírói szakmát. Nem csak a klasszikus újságírói attitűd változott meg, de a rádiós és televíziós műsorszerkesztők, sőt a sajtófotósok és az operatőrök is újra kell, hogy gondolják saját hivatásukat.

A hagyományos értelemben vett tömegkommunikáció korszaka lezárult, hi- szen vége azoknak az időknek, amikor egy szűk kör – az erre hivatott újságírók és műsorszerkesztők – közvetítettek információkat a tömeg felé, amikor a keve- sek határozták meg, hogy milyen hírek kerülnek a sokaság elé. Vége a kapuőrök (Ld.: HORÁNYI–SZABÓ 2006: 184) uralmának, az információk ajtaja széles- re tárult, azon bármi szabadon áramolhat ki és be. A kommunikációs folyamat egyirányúsága is a múlté, lehetőség van a visszajelzésre, az interaktivitásra. Véleményét, megjegyzését, kiegészítését, értékítéletét az internet jóvoltából ma bárki közölheti, nem kell megvárnia, hogy valaki hajlandó legyen nyilvános- ságra hozni azt. Ezáltal erősödhet a szólásszabadság, hiszen a független tarta- lomszolgáltatók oldalain közzétett bejegyzésekbe vagy a videók tartalmába a politikai hatalomnak kevéssé van beleszólása. A *social mediá*-nak is nevezett jelenségben ezért sokan a demokrácia kiteljesedésének lehetőségét látják. Ezzel a jelenséggel párhuzamosan azonban a médiához kapcsolódó szakmák létjo- gosultsága kérdőjeleződött meg. Nincs szükség sem iskolai végzettségre, sem gyakorlatra, sem a „számárlétra” végigjárására ahhoz, hogy valaki lehetőséget kapjon a publikálásra. De vajon valóban a demokráciát szolgálja az, ha a szak- értelem háttérbe szorul a médiában?

A médiakritika egyik meghatározó egyénisége, Ben H. Bagdikian szerint „az internet továbbra sem egyértelműen »tömeg«-médium, mivel több funkciója van és egyéni módon használják (...) nem illik a tömegmédium szokásos meghatározásába, mert nincs olyan központosított irányítás, amely eldöntené, hogy mit terjesztenek a közönségnek” (BAGDIKIAN 2012: 61).

A centralitás elutasításával azonban az eredményes kontroll lehetősége is elvész, vagy legalábbis gyengül. Hiába igyekeznek az egyes országok jogtudósai az új körülményekhez igazítani a médiatörvényeket, a széles tömegekkel sokkal nehezebb betartatni a szabályokat, mint a szűkebb, szakmai réteggel – nem is beszélve az etikai irányelvekről. Már a szabályozások megismertetése is problémákba ütközik, hiszen a legtöbb felhasználónak fogalma sincs például a szerzői jogról, a képmáshoz való jogról, nincsenek tisztában a rágalmazás, a gyűlöletkeltés fogalmával vagy épp a kiskorúakat védő szabályozásokkal. Az olyan automatizmusok pedig, amelyeket maguk a közösségi oldalak üzemeltetői vagy a profilok felhasználói léptetnek életbe, mint például bizonyos szavakra való szűrés, egyes kifejezések használata utáni letiltás – csupán látszatintézkedések, hiszen nem veszik figyelembe a szöveggörnyezetet, kontextust, és bizonyos esetekben éppen antidemokratikussá válhatnak.

Az a tény, hogy ma bárki közzétehet médiatartalmakat, veszélyeket is hordoz magában. Ma sokan anélkül vállalkoznak cikkek megírására, mozgóképes anyagok leforgatására, műsorok készítésére, hogy kitanulták volna e tevékenységek alapját képező szakmákat. Ennek eredményeként a média tele van megbízhatatlan, ellenőrizetlen, strukturálatlan információval, fél igazságokkal, tévedésekkel, sőt: hazugságokkal, rágalmazással és vádaskodással. Összemosódik a tény és a vélemény, az objektív tájékozódás egyre nehezebben valósítható meg. A szövegek nyelvi, illetve a képes és mozgóképes anyagok esztétikai színvonala pedig egyre mélyebbre süllyed.

Természetesen a szakképzés önmagában nem garancia arra, hogy az okleveles „médiamunkások” objektív és pontos, etikus és esztétikus médiatartalmakat hozzanak létre. Az esély viszont jóval nagyobb, mint abban az esetben, ha a tartalom-előállítók nem is hallanak arról, hogy milyen felelősséggel jár megszólítani a nyilvánosságot, és milyen kritériumoknak lenne fontos megfelelni.

A TELEVÍZIÓS MŰSORKÉSZÍTŐK SZAKMAISÁGA

A professzionális mozgóképes médiatartalmak előállításában különféle szakemberek vesznek részt. Őket két nagyobb csoportra lehet osztani annak megfelelően, hogy tevékenységük inkább a tartalom verbális részének létrehozását, vagy inkább a formába öntést, a vizuális kommunikációt szolgálják (PUSZTAI 2020: 22–37). Az első csoportba tartoznak a szerkesztők, riporterek, műsorvezetők. Az ő tevékenységük a hagyományos újságírói munkán alapszik,

érteniük kell az információ megszerzéséhez, ellenőrzéséhez, közérthető és félre nem érthető megfogalmazásához. A nyelvi eszköztár mellett ismerniük kell a különböző műfajokat, különbséget kell tenniük hír és publicisztika, tény és vélemény között, pontosságra és elfogulatlanságra kell törekedniük. Minderre azért van szükség, hogy szakavatott segítséget tudjanak nyújtani nézőiknek abban, hogy kellő információk birtokában képesek legyenek önálló vélemény kialakítására, felelősségteljes állampolgári döntések meghozatalára.

A második csoportba az operatőrök, kameramanok, adásrendezők, vágók, a csatorna arculatának és képi világának alakítói tartoznak. A technikai tudáson túl – amely garantálja a megfelelően exponált, jól komponált, esztétikus képek létrehozását – nekik megfelelő vizuális műveltséggel kell rendelkezniük, tisztában kell lenniük a képi nyelv eszköztárával. Hatást gyakorolnak közönségük vizuális kultúrájának színvonalára, fontos szerepük van a látvánnyal szembeni igényesség kialakításában. A képi történetmesélés is lehet objektív vagy szubjektív, hiszen nem mellékes, hogy az általánost és jellemzőt mutatják meg, vagy pedig kiragadnak egy részletet, motívumot. Míg a híradóban úgy kell bemutatniuk egy helyszínt, ahogyan a néző is látná, ha épp ott tartózkodna, addig egy riportfilmben – amely inkább a publicisztikához áll közel – megengedett az egyéni, akár művészi látásmód érvényre juttatása. Az eszközeiket nekik is ugyanakkora felelősséggel és szakértelemmel kell megválasztaniuk, mint az újságíróknak és szerkesztőknek. Mindezt pedig csak kellő felkészültség birtokában lesznek képesek megtenni.

A televíziós műsorkészítők a szakmai felkészültséget formális vagy nonformális módon is megszerezhetik. Napjainkban számos olyan képzés működik, melynek keretei között szert tehetnek arra a tudásra, amelyet küldetésük szolgálatába állíthatnak. E formális képzések fontosak, de már a megszervezésük előtt is jól működött a szakmaiság kialakítása, hiszen a leendő szerkesztőriporterek, operatőrök, vágók a már tapasztalt szakemberek mellett gyakornokként vagy asszisztensként sajátíthatták el a szakmai irányelveket és a technikai tudnivalókat. A duális képzések pedig e kettő kombinációjára épülnek, ideális felkészítést biztosítva. Mindhárom képzési módszerre jellemző, hogy valamilyen módon ki kell érdemelni a nyilvánosság megszólítását: évekig kell tanulni, vizsgákat tenni, háttéranyagokat készíteni a szerkesztőnek, vagy épp kábelt tekerni, pakolni, kamerákat, lámpákat és mikrofonokat beállítani, vinni a felszerelést az operatőr után, mire valaki rászolgál arra a bizalomra, hogy szavai hallhatók, képei láthatók legyenek egy városi vagy egy országos csatornán. Eből nem következik egyenesen, hogy át fogják érezni a nyilvánosság megszólításának felelősségét, az esély azonban jóval nagyobb rá, mint akkor, ha nem lennének ilyen előzmények.

Mi történik, ha a mozgóképes tartalomszerkesztésből kivonjuk a szakmaiságot, a professzionalizmust? Vannak, akik erre azt a választ adják: semmi.

Hiszen azóta, hogy bárki elérheti a nyilvánosságot, sokkal több információhoz juthatunk hozzá, és sokkal gyorsabban. A jól komponált, jól exponált képek iránt sincs feltétlenül nagy igény, hiszen még a híradókban is egyre gyakrabban láthatunk amatőr képsorokat, amelyeket egy természeti katasztrófa, baleset, vagy más rendkívüli esemény szemtanúi készítenek és küldenek be. Lehetséges, hogy a világ jól megvan profi újságírók, szerkesztők, operatőrök nélkül is? A válasz attól függ, hogyan tekintünk az információra.

AZ INFORMÁCIÓSZERZÉSI LEHETŐSÉGEK ÁTALAKULÁSA

Az információ – mint olyan tudás, amely korábban nem volt a birtokunkban – nemcsak mennyiségi, de minőségi tulajdonságokkal is bír. Olyan sajátosságai is vannak, mint a felhasználhatóság, hozzáférhetőség, érthetőség, manipuláltság. Nem mindegy, hogy a kapott információ mennyire releváns, mennyire használható, mennyire manipulált.

A jelentés nélküli, kontextusukból kiragadott információk fékezhetetlen áradata a társadalmat összetartó narratíva szétfoszlását idézi elő, és az emberek a szimultán médiahatások örök jelen idejében fognak élni – jósolta Neil Postman (POSTMAN 1992; fordítás: KOMENCZI 2011). Az amerikai médiateoretikus már egy 1985-ös írásában kökemény kritikának vetette alá a televíziót, amely szerinte megváltoztatta a tájékozottság fogalmát, és információk helyett dezinformációkhoz juttatja a befogadót. „A dezinformáció nem hamis információt jelent, hanem félrevezető – nem helyénvaló, irreleváns, töredékes vagy felszínes – információt, amely a tudás illúzióját kelti, de valójában eltávolítja az embert a tudástól” (POSTMAN 1998). Felrója a televíziónak, hogy a híreket szórakoztatásként tálalja, megfosztva bennünket az autentikus információtól. „Azt mondom, hogy elveszítjük annak tudását, hogy mit jelent jól informáltnak lenni. A tudatlanságon mindig lehet segíteni, de mit tehetünk, ha tudásnak gondoljuk a tudatlanságot?” – teszi fel a kérdést. Voltak tehát olyan hangok, amelyek már akkor valamiféle hanyatlást regisztráltak az információszerzés terén, amikor a nyomtatott sajtó átadta a stafétát a televíziónak. Pedig azokat a műsorokat, amelyeket Postman nézett³, még egy szűk, erre kiképzett szakmai réteg készítette. A televíziós szakma még alkotott magának szakmai és etika irányelveket, és

³ Noha Postman általános kritikát fogalmaz meg a televízióval kapcsolatban, soraiból nyilvánvaló, hogy elsősorban az amerikai televíziós modell alapján alakítja ki álláspontját. Meg is jegyzi: az amerikai a nyugati világ legjobban szórakoztatott és legrosszabbul informált népe.

igyekezett betartatni azokat – gondoljunk például a BBC szabályaira,⁴ amelyek Európa-szerte irányadónak számítottak.

Ahogy növekedett a televíziócsatornák száma, úgy nőtt a hozzáférhető tudásanyag mennyisége, ugyanakkor e folyamat az információ töredékesedését, atomizálódását hozta magával. Egyre több hírt kapunk, de egyre kevésbé kifejtett formában, egyre kevesebb háttérinformációval találva, kontextus nélkül. E tendenciát erősítette tovább a közösségi média. A televíziócsatornák növekvő száma eleve a szakma valamiféle felhígulását hozta magával – az a folyamat pedig, melynek során a kiképzetlen felhasználóból lett (akár globális) hírforrás, még további átalakulásokat hozott.

A Postman által jelzett tendencia – a szórakozás előtérbe kerülése – még tovább erősödött. És noha az egyik olvasat szerint a média és a közélet demokratizálódásának vagyunk tanúi, egy másik olvasatban a kontrollálatlan információdömping aláássa a demokráciát, vagy legalábbis valamiféle látszatdemokráciát eredményez. Hiszen felelősségteljes állampolgári döntések csakis kellő mennyiségű és minőségű információ birtokában hozhatók, a demokrácia működésének egyik kulcsa a tájékozott állampolgár. Ha azonban az állampolgár a forrás zavarossága miatt képtelen megállapítani, hogy egy adott pillanatban épp a pusztá tényeket fogadja-e be, vagy egy érdekcsoport véleményét, akkor aligha képes saját, önálló véleményt kialakítani. Főleg, ha a tények szórakoztató mivoltuk szerint rangsorolódnak. Ha egy információ erőteljesen befolyásolja az életünket, de önmagában száraz és unalmas, akkor kevésbé kerül be a körforgásba, mint az egyébként haszontalan, de szórakoztató tartalmak. Itt ismét hangsúlyozni kell: ha a tartalomkészítők jól képzettek, és ismerik a műfaji kritériumokat, az sem garancia az objektív tájékoztatásra, hiszen ők is kerülhetnek politikai vagy gazdasági befolyás alá. Ha viszont nincs szakértelem, nagyobb az esély arra, hogy a tények és a vélemények összemosódnak, illetve az élménynyújtás szempontja érvényesül.

A tények feláldozását a szórakoztatás oltárán – a bulvár mellett – jól példázza az ún. *gonzó újságírás*ból kinőtt trend, amely már a mozgóképes médiában is jelen van, ötvözve az eredetileg még írott sajtóra szabott szarkazmust a mémek és a vlogok világával. A gonzó újságírás gyökereit a '70-es évekre vezetik vissza, az amerikai Hunter S. Thompson nevéhez kötik. Ennek lényege az erős szubjektivitás, az ironikus hangoktól sem mentes véleménynyilvánítás, a személyes tapasztalatok és érzések előtérbe helyezése – akár a pontos és ellenőrzött tények rovására. A tény és a fikció összemosódik annak érdekében, hogy a szerző által közvetített üzenet hatása felerősödjék, így a stílus felülkerekedhet

⁴ A BBC kézikönyvei (BBC Handbooks), amelyek 1928 és 1987 között (két év kivételével) évente jelentek meg, az éves jelentés és beszámoló mellett tartalmazták az aktuális működési elveket is.

a tárgyilagosságon (vö.: HIRST 2004). Az eredeti célkitűzéstől azonban – mely szerint a tényekhez való makacs ragaszkodás nélkül is lehet *igazat* írni, sőt, akár szemléletesebb képet lehet adni a dolgoktól – erősen eltért, mióta divattá és tömegessé vált. A hozzá nem értők kezében ez a módszer kimerül az olcsó gúnyolódásban, amelyet nem ritkán valamely politikai erő szolgálatába állítanak. A napjainkban gonzó újságírásnak nevezett módszer szabados (ám ritkán szabatos) nyelvhasználata, nyers megfogalmazásai miatt kétségkívül szórakoztatóbb, mint az objektivitásra törekvő híradás...

Az újmédia azon tulajdonsága tehát, hogy bárki szolgáltatathat információt a széles nyilvánosság számára, azt eredményezi, hogy egyre nehezebb a számkra releváns, jelentéssel és hasznossággal bíró tényeket kihámozni az információ-túlkínálatból. Nem csoda, ha sokan bele is fáradnak ebbe: a XX. század *információéhségét* (vö.: ADLER–RODMAN 1996) felváltja a XXI. századi *információs közöny*. A szelektálási nehézségek a közügyek iránti érdektelenséget eredményezik, és erősítik azt a meggyőződést, hogy átlagemberként úgysem tudunk befolyást gyakorolni közösségünk jövőjére. Ez pedig egyáltalán nem kedvez a demokráciának, hiszen növeli az érzelmi és hangulati alapon meghozott, ad hoc döntések számát.

Azon értelmezés ellen, amely negatívan ítéli meg a laikusok által mozgásban tartott tömegkommunikációt, érvként felhozható, hogy a professzionalizálódás nem tekint vissza nagy múltra, hiszen az emberiség történetének nagy részében is szájról szájra terjedtek az információk – szakemberek (kapuőrök) közbeiktatása nélkül, és a jelenlegi helyzet csak léptékében különbözik ettől. Nem szabad azonban alábecsülnünk a lépték megváltozásának jelentőségét. A tömegesség ugyanis kulcsfontosságú. A múltban szájról szájra terjedő információk ugyanis természetes szelekción mentek keresztül, korántsem jutott el ilyen mennyiségű, életüket érdemben nem befolyásoló információ az emberekhez. A tömegesség, a túlkínálat az, ami az információ soha nem látott inflációját eredményezte. Ehhez pedig erőteljesen kapcsolódik az a már említett folyamat, hogy az információszerzés szórakozássá vált, és az információkat élvezeti értékük szerint szelektáljuk.

Ebben a közegben hogyan definiálhatja önmagát a televíziós szakma? Mit tűzhet ki maga elé célként és feladatként? Érdemes-e versenyre kelni a közösségi oldalakkal, a vloggerekkel, a gonzó-videósokkal, vagy éppen ellenük hátrózza meg saját magát? Ha a válaszadás nem is könnyű, az feltétlenül szükséges, hogy a szakma legalább tegye fel magának ezeket a kérdéseket, nézzen szembe a dilemmákkal, és gondolja végig a lehetőségeket.

EGY LEHETSÉGES JÖVŐKÉP

A hagyományos gyakorlathoz való ragaszkodás, a megújulástól való tartózkodás a nézőtábor egy részének elvesztését eredményezi, ha viszont a televíziós szakma minden korábbi értékét elveti, akkor létének alapja szűnik meg.

Az ma már nem kétséges, hogy az új platformok felé nyitnia kell a televízióknak: jelen kell lenni az újmédia felületein. Ott van viszont az örök dilemma: milyen mértékig kell alkalmazkodni a nézői igényekhez? E kérdés megválaszolásához jó kiindulópont lehet, ha elvetjük a „nézői igény” mint fogalom egyetemességét, hiszen valójában nem létezik ilyen. A befogadók ugyanis több táborra oszlanak, igényeik és elvárásaik nagyon különbözőek. A televíziós szakma szempontjából két tábort mindenképp érdemes elkülöníteni – nem tagadva, hogy a kettő között bizonyára van átjárás, közöttük vannak fokozatok.

Napjainkban jól érzékelhető, hogy van egy olyan befogadói tábor, amely szinte kizárólag a szórakoztató vagy szórakoztató formába csomagolt tartalmakra érzékeny. Ők azok, akik élményként akarják megélni az információfogyasztást. Ezt az élményt pedig sokkal könnyebben megszerzik a közösségi- és videómegosztó oldalakon szörfözve, mint például a tévéhíradó előtt ülve. Legyen a híradót vagy a magazinműsort készítő csapat bármilyen felkészült, tehetséges és kreatív, tartósan nem fogja tudni átcsábítani és lekötni ezt a tábor. Ha mégis megpróbálja, egyre több szakmai és etikai irányelvet kell áthágnia, mígnem beleolvad abba a tartalomszolgáltató közegbe, amelytől eredetileg át akarta fordítani a befogadókat. A szakma előtt álló, egyik lehetséges út tehát az, ha feladja, elengedi ezt a tábor, és nem küzd tovább a figyelmükért.

E drasztikus – és a kereskedelmi érdekeket nyilvánvalóan nem szolgáló – döntéssel viszont képessé válhat arra, hogy egy másik befogadói tábor megelégedésére szolgáljon. Ha talán kevesebben is, de vannak olyan potenciális befogadók, akik nem csupán az élményforrást keresik, hanem a véleményük kialakításához, döntéseik megalapozottságához szükséges információkat. Médiaélményre természetesen ők is vágyhatnak, és minden bizonnyal szívesen tekintenek meg könnyedebb tartalmakat is, de ilyen esetben tudatosan választják a szórakoztató és/vagy fikciós műsorokat, show-kat, vetélkedőket, filmeket stb. – viszont igénylik, hogy ezek ne mosódjanak össze az objektív műfajokkal. Amikor viszont tájékozódni kívánnak, akkor elvárják, hogy releváns, ellenőrzött, hiteles információkat kapjanak, melyek nem áldoztatnak fel a szórakoztatás oltárán. Ha a televíziós szakma nem képes ezt az igényt kielégíteni, akkor a demokrácia összeomlásához járul hozzá. A szakma képviselőinek meg kell látniuk saját felelősségüket abban, hogy ne legyen még több fásult, az információs inflációban kiégett, a közügyek iránti érdeklődését elvesztett tagja a társadalomnak.

Ha a televíziós szakma ezt az utóbbi tábort szeretné megtartani, akkor még nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a szakemberképzésre. Ha viszont inkább az előbbi tábor kegyeire pályázik, akkor akár fel is adhatja önmagát, hiszen úgy nincs szükség olyan szakemberekre, akik értenek az információhoz. Természetesen a bulvárt, a kattintás- és like-vadászatot, az *infotainment*et is lehet professzionális módon űzni, de nézzünk szembe azzal, hogy ezek egészen más kompetenciák fejlesztését igénylik: a műfajtani, forráskezelési, szerkesztési, etikai stb. ismeretek helyett inkább a PR és marketing ismeretekre kell helyezni a hangsúlyt, illetve a képernyős személyiségek előadói kvalitásait kell tökéletesíteni, amely ismereteknek az a tétje, hogy birtoklói maximalizálni tudják a nézők számát. Ez viszont egy egészen más szakma.

Már Wilbur Schramm, amerikai kommunikációs szakember is megkülönböztette azt a befogadót, aki a szórakoztató, és azt, aki az információs tartalmaikat keresi (SCHRAMM 1968). Halász László ehhez kapcsolódva jegyzi meg: aki nem andalítószerként használja a kultúrát vagy a médiát, hanem tudatosan szembenéz a problémákkal, egyfajta önkínzást követ el. Meg kell birkóznia saját ellenállásával vagy akár unalmával is. A jó közérzet helyett aggodalmakkal, gondokkal szembesül, hiszen látja az emberi sors nehézségeit, az olykor szenvedéssel teli küzdelmeket. Mégis: „Előre számolni a veszélyekkel és gondokkal nem élvezetes, de parancsolóan szükséges” – írja, mondván, hogy a politika, a gazdaság, a közügyek vagy a tudomány iránti érdeklődés hosszútávon, késleltetve térül meg, nem pedig azonnali élmény, öröm formájában. „Amikor a befogadó emellett dönt, a valóságos világba veti bele magát.” Hiszen olyan tanulási folyamatoknak nyit kaput, amellyel a társadalomra gyakorolt hatás lehetőségei nőnek meg (HALÁSZ 1976: 107).

A televíziós szakmának az újmédia korában is lehetővé kell tennie azt, hogy a befogadó – Halász László szavaival élve – belevehesse magát a valóságos világba. Ehhez pedig szükség van magas színvonalú szakmai képzésre is, melynek eredményeként a televíziós szakemberek megérzik, hol van a határ a technikai újdonságokhoz, fogyasztói trendekhez való alkalmazkodás és a megalkuvás között.

IRODALOM

- ADLER, Ronald Brian–RODMAN, George R. 1996. *Understanding Human Communication*. Harcourt Brace College
- BAGDIKIAN, Ben H. 2012. *Az új médiamonopólium*. Fordította: Müller Ákos. Budapest: CompLex Kiadó
- GILLMOR, Dan 2006. *We the media. Grassroots Journalism by the People*. Sebastopol: O'Reilly Media
- HALÁSZ László 1976. *A képernyő tekintete. Ízlés és attitűd különös megvilágításban*. Budapest: Gondolat

- HIRST, Martin 2004. *What is Gonzo? The etymology of an urban legend*. Brisbane: University of Queensland
- HORÁNYI Özséb–SZABÓ Levente 2006. A kommunikáció ágenséről. In: HORÁNYI Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: AKI-Typotex
- KOMENCZI Bertalan 2011. *Információ és társadalom*. Digitális Tankönyvtár, Eszterházy Károly Főiskola
- MANOVICH, Lev 2001. *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press
- MCLUHAN, Marshall 2001. *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*. Budapest: Trezor (Eredeti megjelenés: 1962: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press)
- POSTMAN, Neil 1998. „Váltunk témát...” (Részlet a szerző *Halálba szórakozzuk magunkat* c. könyvéből.) In: GELENCSÉR Gábor (szerk.): *Képkorszak – szöveggyűjtemény*. Budapest: Korona Kiadó (Eredeti megjelenés: 1985: *Amusing Ourselves to Death*, New York: Viking Press)
- POSTMAN, Neil 1992. *Technopoly: the surrender of culture to technology*. New York: Vintage Books
- PRENSKY, Marc 2001. *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon, NCB University Press. 5/9.
- PUSZTAI Virág 2020. *Televíziós műsorkészítés*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
- ROPOLYI László 2006. *Az internet természete*. Budapest: Typotex
- SCHRAMM, Wilbur 1968. *The nature of News*. In: CASTY, Alan (szerk.): *Mass media and mass man*. New York: Holt, Reinhart and Winston
- TÓTH Benedek 2014. *Médiumok és valóságaik*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Opportunities for the Television Profession in the Light of Consumption Trends Generated by the New Media

While many talk about the death of television, the number of channels is not decrease yet. At the same time, the process can be perceived as non-fiction motion picture content production is increasingly appearing on newmedia platforms: televisions run websites, they are up on social media sites and video sharing sites – next to contents made by civilians. The question arises: while we see, that anyone can post videos and vlogs, at that time the television profession and the professional knowledge learned over the years is still needed? Furthermore, the non-professional videos are often viewed by several persons...

What are the dangers of that the media becoming just a source of experience and entertainment? How can the television profession respond to this? Can we plead with viewers to don't look just for the opportunity to relax, or is it necessary to abandon a part of the audience? Which choices ahead the television in the midst of changed information-gathering habits? This paper discusses these problems, while arguing for necessity of professionalism, because only the knowledge and skills can guarantee the possibility of having objective sources of information.

Keywords: television, new media, information society, profession of television, media experience

*Mogućnosti koji stoje pred televizijskim profesijama u svetlu
potrošačkih trendova koje generišu novi mediji*

Iako mnogi govore o smrti televizije, čini se da za sada broj kanala još ne opada. Istovremeno, uočljiv je proces proizvodnje ne-fikcionih mobilnih sadržaja koji se sve više pojavljuju na novim medijskim platformama: televizije vode web stranice, postoje na društvenim mrežama i portalima za razmenu video zapisa – uz sadržaje koje stvaraju laici. Postavlja se pitanje: postoji li još uvek potreba za televizijskom profesijom, profesionalnim znanjima koja su usvajana tokom niza godina, dok postajemo svedoci da bez ikakvog predznanja svako može da objavi video zapise, vlogove koji često imaju mnogo više pregleda? Koje opasnosti krije situacija da mediji postaju puki izvor doživljaja i zabave i kako televizijska struka može na to da reaguje? Može li se gledalac nagovoriti da ne traži samo laku zabavu ili je neophodno da se odrekne određenog broja publike? Koji su putevi s kojima se suočava televizijska profesija usred promenjenih obrazaca potrošnje informacija? Istražujući ova pitanja, studija zagovara *raison d'être* profesionalizma, budući da samo to može da nam garantuje mogućnost objektivnih izvora informacija.

Ključne reči: televizija, novi mediji, informacijsko društvo, televizijska profesija, medijsko iskustvo

Beérkezés időpontja: 2020. 06. 27.

Elfogadás időpontja: 2020. 07. 30.

Sekulić Larisa

doktorandusz, Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola
sekuliclarisa23@gmail.com

AZ ERŐSZAK NORMALIZÁLÁSÁNAK SZÍNHÁZA

The theater of normalizing violence

Pozorište za normalizaciju nasilja

A médiában hangsúlyosan megjelenő erőszak közvetítése napjainkra igen vitatott problémává vált. A durva erőszak visszatérő, folytonos látványa elkerülhetetlen és egyben észrevétlen befolyással bír az azt szemlélőkre. A témát alapvető pesszimizmus jellemzi, kiemelve korunkra, s korunk generációira tett negatív hatását. Tanulmányomban a médiaerőszak vizsgálatát követően azt igyekszem bebizonyítani, hogy az erőszak ezen instrumentális, látványként használt jellege nem új keletű, hiszen mindig is jelen volt, csupán formájában változott meg. Ezzel egyetemben az esztétörténeti szemelvények és a médiában megjelenő erőszakvizsgálat összevetésének eredményeként igyekszem egy funkció- és felépítésbeli azonosságon alapuló elemzést felvezetni az instrumentális erőszak általános normalizálásának folyamatában.

Kulcsszavak: erőszak, média, hatalom, manipuláció, kontroll

„Az emberiség történelme az erőszak témájának állandó változása.”

Balog László Levente

Az elmúlt évtizedek hangsúlyos tendenciájaként tekinthetünk a bennünket körülvevő vizuális média egyre fokozódó erőszak-közvetítésére. Nem kétséges, hogy az állandó inger, amely hasonló negatív viselkedésmintákkal bombáz, igen erős hatást képes gyakorolni az egyénre, s ez által közvetve a közösségre is. Ennek okán a témát illető elégedetlenség nem meglepő, hiszen az erőszak efféle normalizálása és a tudatba való észrevétlen beépítése akár visszafordíthatatlan viselkedésbeli és mentális problémákhoz vezethet; akár az erőszakos viselkedés bátorításához, akár az arra való teljes érzéketlenséghez. A fenyegető érzés gyökerének vizsgálata során azonban gyakorta elfeledkezünk arról, hogy az erőszak hangsúlyos megjelenése nem kizárólag korunk és a média hozadéka. Ennek értelmében, dolgozatom első részében a médiaerőszak jellegzetes attribútumait igyekszem megvizsgálni az erőszak általános és viselkedésbeli megnyilvánulásának irányvonala mentén, hogy a második részben felépítésé-

nek alapvető komponenseit eszmetörténeti vonatkozásban tudjam elemezni, amelyek párhuzamba állításának eredményeként a jelen problémája elhelyezhetővé válik az erőszak generális normalizálásának történetében és folyamatában egyaránt.

1. ÉRTELMEZÉS – AZ ERŐSZAK KONTEXTUSBA ÁGYAZÁSA

Elsőként a tanulmányomban használt erőszak kifejezést szeretném értelmezni, s annak általam előnyben részesített definícióját feltárni, hogy a későbbiekben egyértelműen tudjuk alkalmazni azt a viselkedésforma vizsgálatára szélesebb körben is. Ezen a ponton szeretnék rámutatni az *agresszió* és az *erőszak* kifejezéseink közötti különbségre, amely azonban nem mellőzi a kettő rokoni kapcsolatát.

Általánosan elfogadott, hogy az erőszakos cselekvés csírája agresszió, amelynek egy potenciális megvalósulási formája maga az erőszak. Úgy értelmezhetjük, hogy az agresszió magában hordozza az erőszak lehetőségét, ám maga egy olyan negatív viselkedésforma, amely ösztönös *támadást* jelöl valamilyen cél elérésére vagy irányába, még ha ez nem is valósul meg (LOSONCZ 2016). Annak ellenére, hogy a *Magyar értelmező kéziszótárban* is fellelhető a kettő szinonimaként való értelmezése, mégsem feleltethetőek meg egymásnak teljes mértékben. Erőszak gyanánt olyan cselekvést kívánok értelmezni, amely előre eltervezett, másoknak szenvedést okoz, és/vagy fizikai erővel, hatalmi nyomással kényszerít (PUSZTAI 2016). Ennek értelmében az önvédelmi erőszak nem tartozik vizsgálatom tárgykörébe, hiszen nem minősül előre eltervezettnek, csupán az adott helyzet felmérése vonja maga után a *conatus* fenntartása érdekében.

Ezen erőszakos viselkedésforma individuális előfordulásának elemzése nélkülözhetetlen, hiszen – akár az agresszió az erőszaknak – csíráját alkotja az erőszak bármely területen előforduló habitusának. Ennek okán párhuzamba állítható a társadalmi és politikai szinten használt instrumentális erőszak-alkalmazás céljával és funkciójával egyaránt. Ha Schrenk–Notzing hagyományos, az erőszakos viselkedésre való hajlam értelmezését tartjuk szem előtt, az irányultság lényegi jellemzője a fájdalomkozás és kontroll vágya (FROMM 2001). A másik fél gyámoltalansága kelti fel az efféle kifelé irányuló megnyilvánulást a bántalmazóban. A hatalmi pozíció fitogtatása tehát ez, mégpedig a totális kontrollt gyakorló hatalomé, hiszen az erőszakra hajlamos egyént ez mozgatja. A hatalom iránti szenvedély, a hatalom tudatosulása a birtoklóban, a mások irányába történő erő kifejezése, az abszolút isteni szerep élvezeteként manifesztálódik. Gondoljunk csak Sztálinra, aki felemelő örömet és élvezetet lelt abban, ha kihozhatott, ha korlátlan ellenőrzést gyakorolhatott valaki vagy valami felett.

Az áldozat tárgyá váló lealacsonyítása erősíti az erőszakos egyén isteni szerepét. Az ún. „istenkedő” szindróma tökéletes példája Albert Camus *Caligulája*, aki csillapíthatatlan vágyat érzett a mindenható uralom gyakorlására. Természetes, hogy ez nem alkalmazható teljes mértékben az átlagemberre a maga hétköznapiságában, de fontos megegyezési pontokat vélhetünk felfedezni. Filozófiai aspektusból nézve ez egy igen sarkalatos pontra hívja fel a figyelmünket, nevezetesen a mások felett gyakorolt hatalom és az abszolút kontroll fennállásának élvezetére, valamint a mindenhatóság illúziójára, amely az egzisztenciánk, az emberi lét azon problémájára ad választ vagy kiutat, hogy létezésünk határai igenis átléphetőek (FROMM 2001: 424). Ha ezt leredukáljuk az egyes ember szintjére, erőszakos viselkedésének semmi más gyakorlati célja nincs az okozott gyönyörön és élvezeten kívül, csupán annyi, hogy a tehetetlenségét mindenhatósággá változtassa át. A jelenség igaz a személyiségfejlődésre is, hiszen az unalom, illetve az öröm hiánya, továbbá a mások által kifejezett érdektelenség is a tehetetlenség érzését kelti, egyfajta belső dermedtséget, aminek egyik potenciális kifejezési módja az erőszak. Másik igencsak jelentős vonása, hogy mindig a gyengék, a gyengébbek, a leigázottak keltik fel benne a szenvedélyes vágyat arra, hogy további szenvedést okozzon. Az egyenlő küzdelem azonosan erős ellenféllel már nem kielégítő számára, hiszen fél bármiféle bizonytalan kimenetelű dologtól, ami spontán, vagy amire eredeti módon kellene reagálnia. Ez lehet az oka annak, hogy a bizonytalan dolgokban való részvételre való képzetlenség a saját tehetetlenségük érzését erősíti bennük, ezért is van szükségük az állandó kontroll, hatalom érzésére, amely elérésének legkiválóbb eszköze az erőszak (FROMM 2001: 426).

Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül a környezet befolyását sem. Az erőszakos hajlammal rendelkező személy kötelező jelleggel reagál a társadalom aktuális sajátosságaira. Vagy beépíti azokat, vagy ellenszegül. Az utóbbi eredménye azonban, nem vehető biztosra, hiszen a környezet igyekszik azokat a jellemvonásokat erősíteni, amelyek az adott viszonyoknak megfelelnek. Olyan példákkal is találkozhatunk, ahol a személyiség fejlődését a társadalom hátráltatja, ahelyett, hogy elősegítené. Gondoljunk csak a római császárság uralkodása alatt nagy hírnévnek örvendő szadista jellegű látványosságok és gyilkos játékok beépítésére. Mindez tökéletesen megfeleltethető a néhai és mai hatalmi és uralkodó intézmények működési mechanizmusának egyaránt. Ekképpen Marcuse álláspontja, miszerint „*a pszichológiai kategóriák politikaivá váltak*” értelmet nyer, hiszen úgy véli, hogy a történelmünk során megmutatkozó tendenciák az alapvető ösztönrendszerünket is tartalmazzák (LOSONCZ 2016: 159).

A tehetetlenség érzése tehát nem kizárólag individuális szinten képes felébreszteni az erőszak szükségyszerűségének érzését. Akárcsak a korábban említett erőszakos hajlamokkal rendelkező egyén esetében, a hatalmi intézmény esetében is a tehetetlenség érzése az, ami gyakorlatilag kiprovokálja a megoldásként

értelmezett viselkedésformát. A hatalomnak ideális esetben fontos komponense a tekintély, hiszen ez biztosítja az elismerést azok részéről, akiket engedelmességre kényszerítenek. Ha a tekintély maga nincs jelen, akkor következik a kényszer, az erőszak az ember által. Az effajta hatalomvesztés pszichológiájára vezeti vissza a későbbiekben Hannah Arendt az erőszak alkalmazását is. Tényként kezelendő, hogy olyan államok, amelyek csupán a hatalom eszközeire támaszkodtak volna, soha nem léteztek. Uralkodás és erőszak szoros kapcsolata mindig is fennállt, csupán ennek egyensúlyi helyzete változott. Arendt az uralkodást a mások leigázására irányuló ösztönre vezeti vissza, amely ösztön kiélése máshoz nem fogható örömrészt nyújt, célja pedig az, hogy másokat saját akaratak részévé tegyünk (ARENDR 2011) – amely meghatározás rendkívüli hasonlóságot mutat az erőszakra hajlamos egyén felvázolt kórképével. Történelmünk során ez a természetesnek mondható vágy a dominancia nyomatékosítására az, ami intézményes kereteket öltött – legyen szó politikai testről vagy a média monopóliumáról – és képes volt tömegeket rendelni maga és látványosságának színterei elé. A megfoghatatlan színtér ezen a ponton kiemelendő, hiszen észre fogjuk venni, hogy az instrumentális erőszak normalizálásának folyamatában elengedhetetlen komponensként van jelen. Eme megfoghatatlan színteret Arendt a megjelenés tereként jegyzi, amelyben a hatalom képes megvalósulni mások szeme láttára felhasználva saját eszközeit, például az erőszakot. Absztraktrt térként mindenütt képes létrejönni, ahol az emberek a beszéd és cselekvés jegyében vannak együtt, így megállapítást nyer, hogy mind a hatalom, mind az erőszak közös alapfeltétele a közösség megléte.

A veszélyt a mérleg átbillenése jelenti, ez esetben a tiszta erőszakuralom, minek célja a nép megfosztása a saját hatalmától, egészen addig, amíg már nem képesek jelentős ellenzékét létrehozni (ARENDR 2011: 194). Szintén párhuzamot vélhetünk felfedezni a gyengébb fél által keltett erőfölény érzésével, és előrebocsájtva a média agresszorként fellépő szerepével egyaránt, ami a közönség saját látásmódjának megszüntetését tűzi ki céljául. Így könnyedén arra a következtetésre juthatunk, hogy az erőszak utáni heves sóvárgás egyfajta hiányt próbál meg leplezni, csakugyan a mindenhatóság érzésének fenntartása érdekében. Ekképpen a hatalom megtartásának egy csatornájaként, eszközeként lesz értelmezhető, amely nem ritkán válik jelentős részévé a műviséggel létrehozott megjelenés terének. A műviséggel megalkotott, elvont tér, amelyben az erőszak látványa tárul elénk összetartó és egységesítő erővel bír a közösségre nézve. Arendt úgy véli, ha a tömeg ennek híján maradna, hasztalanul és céltalanul bolyongana, mivel az emberi műviség – amelynek igen jelentős részét képezi az erőszak – nyújt valódi otthont számukra (KÉTEZER 2018). Meglátásából arra következtethetünk, hogy az erőszak előadásszerű elénk tárása valójában történelmünk során természetesnek mondható. Az ún. *mediaerőszak*ot taglaló nézetek között is akad olyan, amely úgy véli, hogy a probléma nem olyan nagy, mint

amikor azt feltűntetik, hiszen az erőszak mindig is része volt az emberi életnek, ezért annak közvetítése nem akkora probléma, mintha álságos módon nem közvetítenék azt. Tanulmányom szempontjából ezt fontosnak tartom kiemelni, hiszen vizsgálatom is ebbe az irányba mutat, azonban kiemelő, hogy annak ellenére, hogy az erőszak és annak esetenkénti látványa természetesnek tekinthető, még nem jelenti azt, hogy nem állunk szemben egy mélyebb, talán sokkalta nagyobb problémával.

Az erőszak megjelenése a médiában ezen értelmezés hatókörébe esik, hiszen az Arendt által felvázolt megjelenés terét kiválóan kelti életre megtartva a látvány erejét és a közönség figyelmét, azzal a különbséggel, hogy a jelenléte *pseudo-környezet* név alatt jegyzik (LIPPMANN 1922). Lényegét tekintve megegyezik Arendt megjelenésközpontú terével, hiszen mesterséges, művi, bekúszva az uralkodó kultúra nézeteibe és rendjébe. Ennek okán érdemes megvizsgálni az ún. *médiaerőszakkal* foglalkozó álláspontokat. Egyfelől vannak, akik úgy vélik, hogy a sűrűn látott erőszakos képsorok az egyénben is erőszakos, agresszív viselkedést eredményeznek, ami előbb vagy utóbb a környezet ellen fordul. Már 1960-ban megállapították, hogy az erőszakosság látványa, fokozhatja az erőszakos viselkedést a nézőben, s ezzel egyetemben torzíja a világról kialakult nézetünket. Másfelől viszont a *katarzis-elmélet* szerint az erőszak folyamatos szemlélése, vagy az esetleges gyilkolás a számítógépes játékokban már elegendő ahhoz, hogy agresszív, erőszakosnak mondható hajlamainkat kiéljük (PUSZTAI 2016). Mindkét eshetőséget számba véve azonban közös jellemzőként vagyunk kötelesek kezelni azt, hogy az ingerküszöbünk csökkentésével már nem rettenünk el az erőszakos halál, a kínzások vagy boncolások láttán, mivel ezek idővel normalizálódtak számunkra. Egyértelmű, hogy ezekben az esetekben a hatalmas mennyiségű fizikai erőszak látványa valamilyen célt szolgál, amellet, hogy az efféle viselkedésformára való érzékenységünket előzetesen már csökkentette.

Azzal, hogy az ebben az esetben agresszornak tekinthető média, saját médiumai segítségével az általa megszabott tartalmat közvetíti a meghatározott mennyiségben, nehezen detektálható manipuláció áldozatává teszi a közönséget. A manipuláció célja a közönség függetlenségének megszüntetése a saját céljainak megfelelően, s ezáltal a közvélemény irányítása és uralása. Ez alatt érthetjük a néző gondolkodásának befolyásolását, s az öncél, az adott társadalmi elvárás hangsúlyozását, beépítve a kívánt viselkedési mechanizmust, s gyakorolva a totális kontrollt a már érzékeiben legyengített közönségen, akárcsak az ún. „istenkedő” szindrómánál láthattuk. Így tehát egy olyan példával találjuk szemben magunkat, amelyben az adott társadalom a személyiség fejlődését hátráltatja a politikai propaganda határát súroló manipulatív eszközökkel, akárcsak az erőszak látványa. Erre mutat rá a *főáramlat-hatás* is, melynek lényge, hogy egy véleményt többségi véleményként igyekeznek feltűntetni, ezáltal köny-

nyebben elérik azt, hogy a közönség azonosulni tudjon vele (PUSZTAI 2016: 103), hiszen a többséghez tartozni mindenkor prioritás. Azonban bármennyire is szeretnénk azt hinni, hogy ez a 20. század és a média speciális problémája, azzal kell szembesülnünk, hogy az irányítás és az abszolút kontroll az erőszak csatornáin keresztül nem új keletű. Az erőszak használatának manipulatív ereje azonos elemekből épül fel már évezredek óta, hiszen a kellő hatáshoz szükség van a hatalom mindenhatósággal versenyre kelő képére, e mindenhatóság megjelenésének terére és ezáltal az adott társadalom által elvárt jellemvonások erősítésére. Nem csupán korunk és a média hozadéka a látásunk irányának és módjának kizárólagos determinálása; erőszak, engedelmesség és teljes kontroll jellemzi történelmünk egészét, csak épp másmilyen díszletek mögé bújva.

2. VIZSGÁLAT – AZ ERŐSZAK NORMALIZÁLÁSÁNAK FOLYAMATA ESZMETÖRTÉNETI VONATKOZÁSBAN

Már az i. e. 2. században találkozhatunk az erőszak látványosságként való alkalmazásával, ami tömegeket vonzott. Az ókori Róma gladiátorjátékai az erőszak színterének számítottak oly mértékben, hogy gyakran korlátozni kellett a viadalok számát az túlzott érdeklődés miatt. A Római Köztársaság már idejekorán felfedezte a közszemlére bocsátott durvaság, erőszak és halál népszerű mivoltát, eszközként használva azt a nép, a közönség szórakoztatására. Gladiátornak lenni mesterségnek számított, s többnyire hadifoglyokat képeztek ki erre a célra, természetesen választási szabadságukat mellőzve, kényszerrel. Amellett, hogy az ókort szinte folyamatos háborúzás jellemezte, a hétköznapiakat is meg kellett fűszerezni a halál látványával. Ezáltal az erőszak természetes, normális részét kezdte képezni a mindennapoknak, lecsökkentve az ingerküszöböt és a látványra való érzékenységet, akárcsak napjaink médiumai. A *katarzis-elmélet* azonban ebben az esetben erőteljesebb hatásra tesz szert, mivel megmagyarázhatatlan módon mások szenvedése és haláltusája örömet és elégedettséget váltott ki az azt szemlélők nagy részéből. Az erőszak látványa, melynek megadták a méltóságteljes és drámai megjelenés terét, biztosítékul szolgált, hogy a hatalom megmaradjon (MEIJER 2009). Hiszen gondoljunk csak bele, ha a köztársaság szórakoztatja a népet, a nép támogatja a köztársaságot, ami ennek köszönhetően észrevétlenül gyakorolhatja mindenható kontrollját. Erős párhuzam jelentkezik napjaink erőszakáradatával, hiszen az adott társadalom az ő számára előnyös személyiségbeli vonásokat igyekszik megerősíteni, így, ha az adott kultúra megköveteli az erőszak folyamatos jelenlétét, annak fejet kell hajtani. Abban a pillanatban, ahogy a megcélzott közösségnél a kellő hatás megindul, az engedelmességet mutat, a látás iránya és módja pedig egyértelműen meghatározódik.

Annak ellenére, hogy több mint 1500 év telt el, a reneszánsz korabeli gondolkodó, Niccoló Machiavelli a Lorenzo di Medicinek szánt *A fejedelem* című művében talán a legkomplexebb és legfigyelemreméltóbb módon teszi nyilvánvalóvá a pusztá erőszak manipulatív használatát. Valódi különlegessége abban rejlik, hogy elsőként írja le alkalmazásának okait és körülményeit az azt alkalmazó hatalom szemszögéből. Rendkívül érdekes, hogy nem tartja az erőszakot sem jónak, sem rossznak, csupán az alkalmazásától teszi függővé, mivel önmagában véve szükségszerű, ami felülír minden etikai kategóriát. A hatalom megtartásának érdekében azonban, olykor alkalmazni kényszerül az uralkodó, ezért válik fontossá a helyes és helytelen alkalmazás közti különbség megértése és elsajátítása. Mindezek ellenére kellőképpen tisztában van a hatalom bizonytalan jellegével, hiszen az erőszak általi kényszer annak elkövetőjére gyakorolt hatását is tökéletesen ismeri. Megállapítja, hogy nincs olyan hatalom, amit csupán az erőszak biztosítana (MACHIARELLI 2006), hiszen a hatalmat paradox módon, az erőszak elszenvetői biztosítják. Amellett, hogy megegyezést vélhetünk felfedezni Arendt álláspontjával, kulcsfontosságú momentumként kezelhetjük az erőszak instrumentális használatának okát; biztosíték a hatalom megtartására. Machiavelli jegyzi, hogy rendkívül fontos annak a látszata, hogy a közösség úgy érezze és higgye, hogy az erőszak használata az ő előnyére válik, sőt, akár az ő érdekét szolgálja, véleményét tükrözi. Nyilvánvalóvá válik tehát, hogy a *főáramlat-hatás* már itt is érvényesül, tömegeket vonzva és tartva a hatalom kontrollja és manipulációja alatt. Az erőszak eszközzellegét Machiavelli, ha nem is konkrétan, de jóval az arendti instrumentális értelmezés előtt megfogalmazza. Sőt, ha ennél is továbbmegyünk, megállapíthatjuk, hogy a reneszánsz korabeli író a kegyetlenség és szándékalapú erőszak tömegekre gyakorolt hatásának pszichológiájában is jártas. Nem csupán az egyoldalú politikai és hatalmi alkalmazás leírását kapjuk kézhez, de annak a befogadóban ébresztett hatását és e hatás tudatos befolyásolását egyaránt. Mivel úgy véli, hogy az emberek alapvetően ingtagok, ezért nem lehet rájuk számítani, legalábbis a szeretetükre nem. Ellentétben ezzel a félelem masszív, stabil alap, ami a szükségszerűség láncolatában is biztos helyet foglal el. Szükségszerű az erőszak használata a hatalmi biztonság érdekében, aminek szükségszerű következménye a félelem, amely szükségszerűvé teszi az engedelmességet. Természetes, hogy a fejedelemnek, aki szinte isteni hatalommal van megáldva, megfelelő módon kell ezt felvezetni, mások elé tártani és akár álságosan képviselni. Ennek legkiválóbb módja abban az esetben érvényesül, ha az általunk már ismert *tér* létrejön, azaz a hatalom nevében a legitim erőszak érvényre juthat, ezzel elretentve, s egyben kontroll alatt tartva a közönséget.

Az erőszak nyilvános használatát bukott főhősén Cesare Borgián keresztül tárja eléünk. Borgia a saját kegyetlenségét úgy tüntette fel, mintha az általa kinevezett miniszter, Remirro de Orco mesterkedése lett volna az egész, akit később

a nyilvánosság előtt ki is végeztetett, ezzel is megőrizve saját feddhetetlenségének látszatát. Az erőszak eme publikus formája az embereket lenyűgözi és elégedettséggel tölti el, ugyanis az egységesség érzését kelti bennük, akárcsak Arendt és a későbbiekben taglalt Foucault erőszakleírásában megtalálhatjuk. Az erőszak szükségszerű használatát és az emberek támogatásának harmóniáját így az a látszat biztosítja, hogy mindez a támogató nép nevében és védelmében történt, kellően befolyásolva azt, hogy mit és hogyan gondoljanak arról a brutalitásról, amit határozott szándékkal láttatnak velük (MACHIARELLI 2006: 46). Ha elgondolkozunk Machiavelli sorain, rájöhetünk, hogy annak ellenére, hogy reneszánsz korabeli erőszak-értelmezésről van szó, kiváltképp sok hasonlóságot mutat a médiában megjelenő instrumentális erőszak és irányítás viszonyában.

*

Michel Foucault *Felügyelet és büntetés, avagy A börtön története* című könyve megtörtént példákon keresztül mutatja be a középkori, illetve modern kori büntetésmodelleket. Az erőszak tagadhatatlan, nyers jelenlétét leginkább az 18–19. századi francia büntetésmodellel lehet tetten érni, ezen belül is a közszemlére bocsájtott, nyilvános kivégzésekre fókuszálva. Foucault leírása precíz, részletes, kellő impresszióval teli képet tár elénk. A különböző, egymástól független kivégzésekről általánosan megállapítható, hogy az aktuális uralkodói előírások és törvények szerint hajtják végre őket. A bűnösöket – legyenek azok jelentéktelen tolvajok vagy hidegvérű gyilkosok – egy, a közterén gondosan felállított pódiumra vezetik fel, ahol a várható kivégzésük látványossággént fog szolgálni a közönség számára. Az erőszak eme színpadias előadása és kényszerített elfogadása érezhető gyökereket ver az újkorban is.

Az egyre fokozódó, félelmetes kíváncsiság közelebb vonzza a nézőket az emelvényhez és az elhúzódó haláltusához. A vérpadon végzett gyilkosságok láttán a tömeg szinte azonos reakcióját véljük felfedezni. Feljegyzéseket találhatunk olyan kivégzésekről, amelyeknél az asszisztáló hóhér ügyességét a közönség megtapsolja, mi több, hangosan éljenzi. A nép megfélemlítésére rendezett látványosság vonzza a tekinteteket, ahelyett, hogy elrettentené őket. A közönségről elmondható, hogy azonosulni tud a kivégzővel és a büntetés elrendelőjével is egyben. Ha ennél is továbbmegyünk, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy nem csupán az ily módon megnyilvánuló erőszakkal való azonosulás történik meg, hanem az önbíráskodás felé való elmozdulás is. Számos dokumentum maradt fenn, amelyek részletesen leírják, hogy a kivégzésre váró elítélteket ki kellett menekíteni, legalábbis valamilyen formában meg kellett őket védeni a tömeg haragjával szemben. A nép a kezébe akarta venni a döntést, saját maga akarta végrehajtani a gyilkosságot. Ha esetleg az utolsó percben elrejtették az

áldozatot még a kivégzés bekövetkezte előtt, a nézők felhördültek, tiltakoztak, dobálóztak. A tömeg önmagának követeli a kínhalál és a kínhalált elszenvedő látványának jogát is, hiszen úgy vélik, hogy alapvetően megilleti őket a borzalomban való részvétel. A szörnyűség így, ahogy az előzőekben is láhattuk, összekovácsol, sőt, némelyeknél eléri a katarzis szintjét. Nem csupán azért vannak jelen a vérpadnál, hogy az elítélt szenvedéseit lássák, hanem azért is, hogy fültnúli lehessenek annak, amint az áldozat szörnyű és elviselhetetlen fájdalmak között megátkozza a bírót, a törvényt, a hóhért, a vallást és magát a hatalmat is. Midőn az elítélt végez a haláltusa közbeni rágalmozással és szidalmazással, a nézők elégedetten éljeneznek (FOUCAULT 1998). Noha elsőre a *katarzis-elmélet* helytállónak tűnhet, az önbíráskodás már-már túlmutat rajta, sőt épp az ellentétét bizonyítja, miszerint további erőszakos cselekvésre ösztönöz az erőszak látványa.

Az átfogó értelmezés kapcsán azonban nem tekinthetünk el a kivégzések másik kategóriájától sem, amelyek során a jelenlévőkben felélénkül az együttérzés, a sajnálat és meg akarják akadályozni az elítélt fájdalmát és kivégzését. A háborgás a túl súlyos büntetések miatt, az enyhítés, a kegyelem követelése szintén erőszakossá fajul. A kivégzők, a kikiáltók, a hóhérok megtámadása és a bírók megátkozása napirendszerű. Jóllehet e jelenség az erőszak ellenében hivatott fellépni, ő maga mégsem mentes saját erőszakosságától. A büntetések látványosságát épp azok fordítják az ellenkezőjére, akiknek mindezt szánták (FOUCAULT 1990), így nem kétséges, hogy a szándéktól eltekintve az erőszak pusztá látványa, újfent erőszakos viselkedést szül. Az instrumentális erőszak teljes körű vizsgálatának azonban elengedhetetlen része a nyilvános szándék – illetve célorientáltságának elemzése is. Okkal lesz a borzalom nyilvános, célzottan akarják a közönség orra alá dörgölni, létrehozva az eseményt megillető színteret. A közszemlére bocsájtott haláltusa magát az isteni hatalmat dicséri, ahova immár bevont kívülállóként meghívják a nép bosszúját is, ama látszatot fenntartva, hogy mindez a közösség érdeke és véleménye, amely ebben az esetben a gyakorlatban is megnyilvánul. Meg kell jegyezni, nem az uralkodó intézi direkt módon a meghívást, a nép ajánlja fel önnön közreműködését, mondhatni vérpadszolgálatot teljesítenek, hiszen az adott közösségnek ez az elvárása. Érdekessé, hogy a hatalom egyfelől képes azt éreztetni tagjaival, hogy aktív és fontos résztvevőként osztozik a kín látványában, másfelől viszont a látványtól való elborzadás félelmet és előbb utóbb engedelmisséget szül. E tudatosan beépített kettősség méltán megfelel az instrumentális erőszak manipulatív hatásának, amelynek minden szükséges komponense adott.

*

A helyszín újfent Franciaország, csupán két évszázaddal később, 2011-ben. A helyzet ezúttal mesterségesen generált, célzottan azt a kérdést vizsgálja, hogy mennyiben befolyásolja a média jelenléte az egyén viselkedését és erkölcsi érzékét az erőszak használatának kérdése köré építve. Egy kitalált televíziós vetélkedőbe keresnek játékosokat, azzal a feltétellel, hogy áramot kell vezetniük az alanyba, ha az helytelen választ ad a kvízkérdésekre. Az áldozat szerepébe természetesen egy jól képzett színész bújt, s a játék valódi résztvevői a végrehajtók. A száraz utasítások nem feltétlenül érik el maguktól a kívánt eredményt, a kontextus részletei adják a tényleges hatalmat a kísérletvezetők kezébe, szimbolizálva a mikrotársadalmat, amelynek központi hatalma az erőszakot használja eszközként a közösség irányításának céljából. A teszt eredményei mindezt megfelelően tükrözik, hiszen a játékosok közel 81%-a halálos áramütéssel sújtotta a kísérleti alanyt (AMADO G. 2011). Esetünkben kulcsfontosságú momentumként kezelendő a média jelenléte, amely ingerküszöbünk csökkentésével egyrészt elfogadottabbá tette az erőszakot, másrészt kialakult tekintélyének köszönhetően az egyén engedelmeskedik az elvárásának.

Thomas Bornot szociálpszichológus alközzszolgálati műsorában a média, pontosabban a televízió válik ama tekintéllyé, amely a megfelelési kényszeret előidézi. A játékosokra további nyomásként nehezedik a közönség jelenléte, hiszen egy szintén elvárásokkal teli tömegről beszélünk, szimbolizálva a társadalom által előnyösnek tartott személyiségjegyek hangsúlyozását. Emellett párhuzamot vélhetünk felfedezni a római birodalom szadista játékaival és a középkori büntetésmodellek jellegével egyaránt. Az állandó tényező mindhárom esetben – a mindenhatóként feltüntetett hatalom mellett – a nézők, a borzalmakat szemlélő emberek egysége, amely szintén egy hatalmi rendszer alá van rendelve, a gondosan, kellő precizitással megalkotott *tér*ben. Érthető tehát, hogy a külső nyomás érzékelhető hatalommal, kényszerrel rendelkezik az egyén felett.

A hatalmi intézmény az elmúlt évtizedek során transzformálódott, új testet öltött. Nem az uralkodó, nem az aktuális politikai szféra képviseli a hatalmat, hanem a média. Nem szankcionál, nem ír elő, ám nehezen felismerhető, manipulatív tekintélyt parancsol, ami önmagában elégséges feltétele az engedelmeségnek. Nem kevesebb, mint 200 ember nézi végig, ahogy egy másikat halálra kínoznak. A kísérlet felvételei alapján egyértelműen látszik, hogy a nézők arcán borzalom, félelem és megvetés váltakozik. Nem nyújt élvezetet a másik szenvedése, az erőszak alkalmazása nem vált ki egyetértést és jóváhagyást, sőt egyesek kérik a kísérlet abbahagyását. Az áramütést adagoló résztvevők nagy részénél életre kel a lelkiismeret, azonban utasításra mégis tovább folytatják a kegyetlenkedést. Amikor a fájdalom hangos kiáltások után nyilvánvalóvá válik, az utasított játékosok fejet hajtanak, s megpróbálnak nem tudomást venni az áldozat szenvedéseiről, ugyanis meggyőződésük, hogy jobb egy nagyobb csoporthoz tartozni – akármit is követel meg ez a csoport – mintsem kilógni onnan.

Mindez ékes bizonyítéka annak, hogy akármilyen szabályokat képes követni az egyén, ha ezzel biztosíthatja saját maga számára a társadalomban elfoglalt helyét. Továbbá a *főáramlat-hatás* érvényesülését igazolja, miszerint a többségi lét mindenkor prioritást élvez. A rövid időre felcsillanó lelkiismeret és kétely nem bizonyul elégségesnek, ahhoz, hogy felülírja az erőszakos testi sérelemmel járó cselekedeteket, mivel az adott tekintély, a közeg, a lokális „társadalom” ezeket a jellemvonásokat erősíti, s ezáltal képes felülmúlni az egyén erkölcsi érzékét, azért, hogy kontroll alatt tartsa.

3. KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban a médiában megjelenő erőszak instrumentális formájának manipulatív, hatalmi megfontolásból történő alkalmazását vizsgáltam, amely feltárása után a jelenség főbb attribútumait igyekeztem történelmi, illetve eszmetörténeti kontextusba ágyazni, ezáltal kimutatni az erőszakhasználatot illető alapvető megegyezéseket. Az eszmetörténeti szemelvények vizsgálata rámutatott azon közös pontokra, amelyek a hatalmi intézmény – legyen szó a média monopóliumáról vagy akár politikai, uralkodói közegről – tudatos erőszak-közvetítéséből és használatából erednek, s azok befogadóban ébresztett hatását is feltárta.

Mindezek alapján dolgozatomban arra a következtetésre jutottam, hogy az erőszak látványának tudatos beépítése a köztudatba, s a közösség hétköznapijaiba nem kizárólag napjaink és a média hozadéka vagy megleltének eredménye, mivel szinte egységesen jellemzi történelmünk egészét. A különbséget az egymástól független erőszak-megjelenítések között csupán az adott korra jellemző prezentálási mód és az aktuális agresszor jelenti, míg az erőszak, mint eszköz használatának célja és felépítése mindenkor azonos – s talán erre kellene több figyelmet fordítanunk. E negatív viselkedésforma az emberiséggel, az eszmékkel egyetemben civilizálódott és megtanult a felszín alatt maradni, hogy brutalitása immár finomabb módon nyerhessen teret magának. Talán túlzottan is utópikus lenne elképzelni egy teljesen erőszakmentes társadalmat, hiszen vitathatatlanul dinamikát kölcsönöz a fejlődésnek, még ha csak olyan formában is, hogy a múltba visszatekintve megállapítást nyer elítélendő mivolta.

IRODALOM

- ARENDT, Hannah 1998. *The human condition*, University of Chicago Press, Chicago
- ARENDT, Hannah 2011. Hatalom és erőszak, In.: *Az árnyék helye, Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*, Kalligram Kiadó, Pozsony
- BALOGH, László Levente 2011. *Az erőszak kritikája*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- FOUCAULT, Michel 1998. *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*, Latin betűk, Debrecen

- FOUCAULT, Michel 1990. *Felügyelet és büntetés – A börtön története*, Gondolat Kiadó, Budapest
- FREUD, Sigmund 1991. *A halálösztön és életösztönök*, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
- FROMM, Erich 2001. *A rombolás anatómiája*, Háttér kiadó, Budapest
- MACHIAVELLI, Niccolò 2006. *A fejedelem*, Cartaphilus Kiadó, Budapest
- MEIJER, Fik 2009. *Gladiátorok*, Gondolat kiadó, Budapest
- LOSONCZ, Alpár 2016. *Erőszak és/vagy agresszivitás*, In.: *LÁBJEGYZETEK PLATÓN-HOZ 14., Az agresszió*, Szerk. Laczkó Sándor, Státus Kiadó, Szeged, 147–164.
- PUSZTAI, Virág 2016. *A vizuális média és az agresszív energiák relációi. Látásunk irányának és sebességének média általi meghatározottsága* in.: *LÁBJEGYZETEK PLATÓN-HOZ 14., Az agresszió*, Szerk. Laczkó Sándor, Státus Kiadó, Szeged, 96–108.

TOVÁBBI ELEKTRONIKUS FORRÁS:

- LIPPMANN, Walter 1922. *Public opinion*, (h. n.; k. n.) Megtekintve: 2020. 02. 20.
<https://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2429/2487430/pdfs/lippmann.pdf>
- AMADO, G.–BORNOT, T.–BLANC, A. M. 2011. *Le jeu de la mort*, Franciaország

The theatre of normalizing violence

Media coverage of violence has become a highly debated issue these days. The recurring, continuous spectacle of brutal violence has an unavoidable and unobtrusive influence on those who constantly witness it. The subject is mainly considered pessimistically, highlighting its negative impact on our era and on our generations. In my study, after examining media violence, I will try to prove that this instrumental, spectacular nature of violence is not new, as it has always been present, but has only changed in its form and in its way of presenting. Along with this, as a result of comparing the history of ideas with the study of media violence, I will seek to introduce an analysis based on functional and structural identity in the process of normalization of instrumental violence.

Keywords: violence, media, power, manipulation, control

Pozorište za normalizaciju nasilja

Izrazito naglašeno emitovanje nasilja u medijima postalo je problem naše svakidašnjice. Spektakl kontinuiranog, ponavljajućeg brutalnog nasilja, ima neizbežni a ujedno i neprimećeni uticaj na gledaoca. Ovaj predmet je okarakterisan pesimizmom, ističući negativni uticaj na naše vreme, i naše generacije. U mojoj studiji nakon analize prisutstva nasilja, agresije u medijima, pokušaću da dokažem, da ova instrumentalno i spektakularno predstavljena priroda nasilja nije nova pojava, već je uvek bila prisutna samo u drugoj formi. Uporedo sa analizom istorijskog poredjenja, i proučavanjem pojave nasilja u medijima – kao rezultat – pokušaću da dokažem, objasnim analizu zasnovanu na funkcionalnom i strukturalnom identitetu u procesu opšte normalizacije instrumentalnog nasilja.

Gljučne reči: nasilje, medija, vlast, manipulacija, kontrola

Beérkezés időpontja: 2020. 03. 03.

Elfogadás időpontja: 2021. 04. 21.

Gógh Előd

doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem
goghtu@gmail.com

Dr. habil Kővári Attila

egyetemi docens, tanszékvezető, Dunaújvárosi Egyetem
kovari@uniduna.hu

A MUZSIKA HANGJA CÍMŰ FILM NEVELÉSTÖRTÉNETI ÉS PEDAGÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

The educational history and pedagogy approach of The Voice of Music

Pedagoški i pedagoško istorijski pristup filmu „Glas muzike”

A muzika hangja című zenés filmdráma a valaha készült egyik legsikeresebb film, amit az öt Oscar-díj is bizonyít. Szinte mindenki ismeri a történetet és legalább egy dal is biztosan beugrik a sok híres dallam közül. A film első fele nagyon hasonlít más „nevelőnős” történetekhez, azonban a többitől eltérően a cselekmény jelentős részben megtörtént eseményeken alapul. A film pedagógiai mondanivalója nyilvánvaló és szinte mindenki számára egyértelmű sok vonatkozásban, mégis érdemes megvizsgálnunk a két főszereplő kezdetben merőben eltérő jelleméhez kapcsolódó nevelési módszereket. A karakterek egyrészt ösztönös, másrészt pszichológiai okokból kialakult gyermeknevelési megközelítései tartogatnak olyan nem elhanyagolható részleteket és összefüggéseket, amik miatt a tudományos elméleti háttérrel megközelítve még érdekesebbé válhat a film, sokszori megtekintés után is. Legalább ennyire izgalmas a különböző didaktikai megközelítések konfrontációja és súrlódásai és a felek vitakezelési módszereinek elemzése. Mivel a film 1938-ban játszódik, ezért az azóta bekövetkezett, az oktatásban jelentős változások miatt neveléstörténeti vonatkozásban is elhelyezhető és megvizsgálható a film témája. Pedagógusként a XXI. században elgondolkodunk azon, hogy vajon a tisztán fegyelmen és katonás szigoron alapuló drillel működhet-e a gyerekek nevelése, amikor a korszerű didaktikai elvek a kooperatív tanulás felé mutatnak és maga a nevelés egyre kisebb teret nyer a pedagógiai munkában. De vajon az engedékeny, játékos tanulás minden körülmények között működhet? Lehetséges, hogy mindegyikben vannak hasznos elemek és valahol a két véglet között lehet az univerzális nevelési módszer? Elképzelhető, ugyanakkor a tanár jelleme és személyiségjegyei valószínűleg sokáig nagyban meghatározó tényezők maradnak a hagyományos (nem digitális) oktatásban. Ha nem is feltétlenül dallamok formájában, de mindegyikünknek eszébe jut korábbi iskolánkról egy-egy karakteresebb tanárunk nevelő célzatú mondata.

Kulcsszavak: didaktika, nevelési stílusok, demokratikus stílus, tekintélyelvű stílus, nevelőnő, zene

Filmek szinte minden témában, szakterületen készültek már a XX. és XXI. században a filmtörténet során. Ha bárkit arra kérnénk, hogy nevezzen meg neveléssel, pedagógiai témával összefüggő filmet, biztosan tudna legalább három ilyet mondani. Ha közvetetten értelmezzük mindezt és a vizsgálandó összefüggést úgy bővítenénk, hogy elegendő, ha a film cselekményében valamilyen képesség vagy tulajdonság megtanításáról van szó, bármilyen mester (tanár) és tanítvány kontextusban, akkor még egyszerűbb dolgunk volna.

Több olyan film létezik, ahol valamilyen nevelőnő érkezik a családhoz, és végül szinte csodákat tesz a gyermekekkel, teljesen megváltoztatja őket és „minden probléma” megoldódik. Kezdetben nehezen fogadják el a nevelőnőt, aki a teljesen eltérő nevelési módszerei miatt mégis könnyen elnyeri a gyermekek bizalmát és a nebulók azt veszik észre, hogy akaratlanul is követik a nevelési elveket és átalakulnak a szokásaik.

Ha bizonyos filmtörténeti ismeretekkel rendelkezünk, mindjárt három, hasonló „nevelőnős” történetet is meg tudunk nevezni, amely közül egy szinte bizonyosan *A muzsika hangja* (The Sound of Music) című film lesz. Érdekes módon, ha *A muzsika hangja* című film és pedagógiai összefüggései körében vizsgálódunk a világhálón, sokkal kevesebb találatot kapunk, mint azt előzetesen feltételezhetjük, a pedagógiai aspektust ezek nélkülözik (HIRSCH 2017, Scholieren.com 2005). Ha a zenét eszközül használó pedagógiai módszerekre módosítjuk a keresésünket, akkor nagyobb sikerrel járunk (MARKWORTH 2014). Az általános pedagógiai, didaktikai vonások és filmbeli megjelenésük összefüggéseit feldolgozó tanulmányok száma valószínűsíthetően azért csekély, mert laikusok számára is könnyen érthető, hogy milyen didaktikai vonásokat és megközelítéseket alkalmaznak a főszereplők (von Trapp kapitány és Mária), és tulajdonképpen magyarázatok nélkül is megérthető a film ezen mondanivalója.

Azonban miért ne vizsgálhatnánk meg mélyebben a két nevelési módszert annak érdekében, hogy szorosabb összefüggéseket találhassunk a neveléstudomány és a nevelési elvek között?

A FILM FŐ JELLEGZETESSÉGEI

Az amerikai zenés filmdrámát 1965-ben mutatták be, Robert Wise rendezte a 20th Century Fox gondozásában. A film az egyik legnépszerűbb klasszikus musicallé, sőt az egyik legsikeresebb filmmé vált, amelyet szinte minden karácsonykor vetít valamelyik tévécsatorna (annak ellenére, hogy nincsen a karácsonnyal összefüggő tartalma). A filmmel összefüggő hírnév Julie Andrews színésznő számára is jelentős előrelépést hozott a karrierjében (Wikipedia 2020). Salzburg városa szintúgy híres lett a mozifilm kapcsán és rengeteg turista keresi fel a kapcsolódó helyszíneket (TOURISMUS SALZBURG 2019).

A cselekmény igaz történeten alapul, ami Georg Hurdalek ötlete nyomán Howard Lindsay és Russel Crouse regénye alapján készült (LINDSAY és CROUSE 1960). Maga Maria Augusta von Trapp (Mária nevelőnő) is írt egy könyvet (AUGUSZTA 1986), amely a valós cselekményt mutatja be és saját szemszögéből írja le a történeteket, mégis erről a könyvről keveset hallani. Pedagógiai szemszögből kiindulási alapként teljességgel elegendő megvizsgálni a filmben tapasztalható didaktikai elemeket és csupán kiegészítésként és további összehasonlításként érdemes összevetni mindezt a valós tényekkel kiegészítve, illetve adott esetben átértékelve. Annál is inkább, mert mint a hollywoodi filmek esetében legtöbbször tapasztalható, a valóság legtöbbször nem olyan jól eladható, mintha azt kissé megmásítva, bizonyos tényeket átírva tennék ezt. Úgy gondolom, hogy vizsgálatunk szempontjából egyáltalán nem releváns, hogy Mária valójában elsődlegesen egy gyermek tanítása céljából költözött a családhoz, vagy mindegyik gyermek nevelőjeként, illetve mik a gyermekek igazi keresztnevei, az Alpokon valóban gyalogosan keltek-e át stb. Számos weboldal és műsor található, ami a valós alapokat és a filmbeli változtatásokat hasonlítja össze, ezek a teljesség igénye nélkül az irodalomjegyzékben is fellelhetők (BELL 2005, CHRISTOPHER 2018, ORF 2017) A film mondanivalóján és lényegén ezek az eltérések szemernyi sem módosítanak.

A FILM TÖRTÉNETI HÁTTERE

A cselekmény az Anschluss (1938 márciusa) előtt játszódik, „*Salzburgban, Ausztriában a '30-as évek végének aranykorában*” (MTI 2018). A német–osztrák viszony több helyütt megjelenik a filmben. Vannak németbarát mellékszereplők és vannak, akik az osztrák függetlenség mellett érvelnek, mint ahogy ez ténylegesen is történt (választási trükkökkel, csalással 99,73% voksolt az Anschluss mellett) (MTI 2018). A szereplők közül többről kiderül, hogy német szimpatizáns, így a komornyikról és Rolfról is, aki a legnagyobb lány, Lisa udvarlója.

Georg von Trapp valós szereplő, az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének sikeres parancsnoka volt, aki a Monarchia bukása után „*a tengerét és hajóját is elveszítve*” nyugállományba vonul. A német haditengerészethez is be akarták szervezni, megkapja a behívóját, amire nem válaszol, ezért két magas rangú német katonát küldenek a meggyőzése céljából (akár erőszakkal is) és a kapitány egyértelmű döntésre kényszerül: vagy együttműködik a német hadsereggel, vagy megszökik. Végül az utóbbit választja és egy ügyesen átgondolt, a helyzet adta lehetőséget kihasználva a család együttesen elmenekül. Ez a történeti szál ily módon is kiállná a valóság próbáját és bizonyosan történetek hasonló esetek ebben az időben, azonban a beszerzési kísérleten kívül más nem történt Georg von Trapp kapitánnyal (Wikipedia 2020a).

A filmbeli karakter többször nyíltan kinyilvánítja osztrák hazafiságát és náciellenességét, a náci lobogót nem hajlandó kitűzni, emiatt felhívja magára a figyelmet és gyanúba keveredik (Wikipedia 2020a). Azaz elmondhatjuk, hogy a film, mivel valós alapokból indul ki, a kisebb változtatások ellenére a szereplők, mellékszereplők teljesen hihetőek, a helyszínek, járművek, kosztümök, ruhák a valósággal megegyezők, azaz a film e tekintetben teljesen valóságghű.

A FILM NEVELÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE

Talán mindenki felmerülhet a kérdés, hogy a gyermekek miért nem járnak iskolába. Arra is gondolhatunk, hogy egy nemesi családról van szó és megtehetik, hogy otthon tanulnak. Egyetlen mondatból derül ki az, hogy nyári szünet van, tehát valószínűleg járnak iskolába a gyerekek. Több forrás is úgy említi a von Trapp család gyermekeit, mint akik otthon tanulnak (ANDERSON 2012), ez azonban nem igaz (az ellenérveket ld. későbbiekben).

Mivel a filmet 1964-ben forgatták és a cselekmény 1938-ban játszódik, a két időpont közti idő kevés ahhoz, hogy a mozifilm nézői elfeledjék, hogy mik jellemezték a történelem idejében Ausztriát. Hogy tisztán lássuk a korabeli helyzetet, érdemes áttekintenünk az osztrák neveléstörténet főbb állomásait, ugyanakkor érdemes megvizsgálni a neveléstörténet vonatkozó időszakát (AGGNÉ 2014).

Az osztrák iskolarendszer kialakulása már Mária Terézia idejében megkezdődött, 1774-ben, amikor is (többek között) bevezetik az általános iskolákban a hatéves tanítási kötelezettséget. Később II. József bevezeti a hárompilléru iskolarendszert. Ezután nem történnek változások egészen 1869-ig, a Reichsvolksschulgesetz bevezetéséig. A törvény kimondja a nyolcosztályos tankötelezettséget, maximum 80 fősek lehetnek ezentúl az osztályok, az oktatás az állam kezében összpontosul az egyházak helyett (Wikipedia 2020b).

1918-ban Otto Glöckel nevéhez fűződik az iskolai reform, mely sok tekintetben ma is érvényes elemeket tartalmazott. A Szociáldemokrata Párt parlamenti többséggel rendelkezett, Glöckel a belügyminisztérium államtitkára lett, amely megfelel a mai oktatási miniszter feladatkörének. Glöckel az iskolarendszerben döntéseket hozó hivatalnokokat oktatási szakemberekkel váltotta fel, felállította az iskolai reformbizottságot és átalakította az osztrák iskolai rendszert (Wikipedia 2020b).

Minden gyermeknek – nemétől és társadalmi helyzetétől függetlenül – optimális oktatást kellett kapnia. 1919-től a lányokat be lehet venni a fiúiskolákba, így számukra a pénzügyi lehetőségeiktől eltekintve először vált lehetővé az egyetemi tanulmányok megkezdése. 1927-ben a Hauptschule tíz–tizennégy éves gyermekek számára kötelező iskolaként került bevezetésre, és felváltotta a középiskolát. Az oktatási rendszeren javítani kellett a két világháború közötti időszakban tapasztalt magas munkanélküliség miatt. 1932-ben új tantervek léptek

hatályba, amelyek emelték a korábbi színvonalat. 1933-ban az iskolás gyermekek aránya már meghaladta a 30 százalékot, míg a tanárok aránya – akikre akkoriban a tanári cölibátust volt érvényben – alig 5 százalék. Az osztrák-fasiszta államban a lányok oktatási lehetőségei drasztikusan csökkentek 1934-től 1938-ig (Wikipedia 2020b).

Azt mondhatjuk, hogy elképzelhető lenne, hogy a gyerekek nem járnak iskolába, mert otthon tanulnak. Az is reális volna, hogy egyszerűen a film csak nem tér ki erre és nem tudunk meg erről semmit. A tényleges valósághoz Trapp Mária Augusztá *A Trapp család* című könyvét (AUGUSZTA 1986) kell megvizsgálnunk. Ahogy arról korábban szó esett, a film több helyütt eltér a valóságtól, de ez nem befolyásolja a valódi mondanivalóját. A megtörtént tényekhez hozzátartozik, hogy a cselekmények kissé korábban történtek a filmbeli időpontoknál, Máriát nem hét gyermek nevelésével bízták meg, hanem az egyik, beteges kislány, Mária mellé kerestek tanítónőt. A könyvben szó esik arról, hogy Mária (a nevelőnő) keltette, öltöztette és küldte iskolába a gyerekeket. Később Máriát és Johannát taníttatta, aki kezdetben buzgón járt a testvéreivel iskolába, de a sok gyaloglás kimerítette és tanácsosabbnak látszott az első osztály anyagát otthon elsajátítania.

A másik neveléstörténeti aspektust vizsgálva arra kell választ találnunk, hogy valóban történhetett-e olyan, hogy egy apácánövendék (novícia) egy családnál nevelőnként „szolgáljon”. A válasz egyértelműen igen, mivel Mária a valóságban is árva volt, apáca akart lenni és ténylegesen nevelőnként működött a von Trapp családnál. Ezen kívül az iskolás gyermekek aránya, vagy az, hogy például az első osztály anyaga otthon is elsajátítható, mint tények is igazolnák a családhoz küldött nevelőnő szerepét, ha ez a valóságban nem történt volna meg.

MÁRIA NEVELŐNŐ JELLEME

A kezdő dal szövege is elárulja, hogy Máriát a zene élteti, betölti a szívét a muzsika hangja. Hajlamos a kötelességeit elfeledni és gyakran elragadják őt az érzései akár egy domb, hegyek, virágok is képesek elcsábítani és egy csapásra átvenni az uralmat gondolatai felett. Hippokratészi személyiségtípusokkal jellemezve őt, valószínűleg a szangvinikus vonások lennének hangsúlyosak.

A szétszórtságával és a nem éppen apácákat jellemző vonásaival a társai és a kolostor vezetői is tisztában vannak, fekete báránynak és a legkevésbé sem a rendbe valónak tartják. A rend vezetője jó érzéssel kiszakítja őt az apacalétből, hogy egy teljesen más közeget tapasztalhasson meg. Valószínűleg a nevelőnői státuszából kialakuló házasságot is előre látja, egyértelmű, hogy rendkívül jó emberismerettel rendelkezik a rendfőnök asszony. Ezt sugallja egyik válasza, hogy „*Ha eljön az ideje, a Jóisten megmutatja*”, hogy miért volt nehéz dolga von Trapp kapitánynak a nevelőnővel.

Mária nem is mindig tudja, hogy mit szabad tenni neki és mit nem, meggyónja, hogy énekelt a hegyen, pedig csak az apátság területén tiltott az éneklés. Szeretne megfelelni a kolostor szabályainak és kellően vallásos is, de mivel a szívéből jövő érzelmei uralják őt, ezért ezeket nehéz összeegyeztetnie az apácák életnek megfelelő feszes szabályokkal.

Mivel árvaként nőtt fel, teljesen más világba csöppen a von Trapp család kastélyába érkezésekor. Szokatlan neki a személyzet, a nagy terek, a díszek. Kimondja az érzelmeit és elsődlegesen nem azzal törődik, hogy mondatai alapján hogyan ítélik meg, például von Trapp kapitánynak minden további nélkül a szemébe mondja, hogy *„Egyáltalán nem úgy néz ki, mint egy kapitány”*. Ugyanúgy az sem zavarja, hogy olyan ruhában jelenik meg, amely a szegényeknek sem kellett. A von Trapp kapitány-féle drill nem tetszik neki, nem érti, hogy szórakozás, játék nélkül hogyan lehet létezni és a napirend ismertetése után a katonás előadásmódot egy mosolygós szalutálással tompítja.

A kapitány kompromisszumképtelensége és szabályainak ráerőszakolása csak ellenérzéseket vált ki belőle, tulajdonképpen ő pont annyira nem akar megfelelni Georg von Trapp szabályainak, mint amennyire a kapitány sem képes kilépni a saját szabályrendszeréből. A saját megszokott rendszerét, mint az étkezés előtti ima, akaratlanul is betartatja a családdal, de ezzel együtt kis fricskaként kihasználja, hogy az ő akarata érvényesül a kapitányéval szemben. Mária rendkívül naiv mivoltát mutatja, hogy örül, hogy a bárónő érkezésével új anyukájuk lehet a gyerekeknek, miközben érezhető, hogy sokan nem tartják a családhoz illőnek őt (a bárónőt). Másrészt amikor a bárónő utal arra, hogy a kapitány szimpatizál Máriával, akkor magában keresi a hibát.

VON TRAPP KAPITÁNY JELLEME

Első mondata a filmben: *„Jegyezze meg, hogy a házamban idegenek nem nyitogathatják csak úgy az ajtót!”*. Nem köszönés ez, hanem egyből egy rendutasítással egybekötött parancs. A saját képére és elképzeléseire próbál mindent faragni, zavarja Mária megjelenése. Nem foglalkozik azzal, hogy biztassa Máriát, hogy tizenkettedik nevelőnőként végre valaki tartósan tanítsa a gyerekeit, inkább mintha elrettenteni szeretné, hogy minél előbb jöjjön a következő nevelőnő. A kapitány olyan oldalát mutatja meg, akinek szinte lehetetlen megfelelni, de ha valaki meg is tudna, az biztosan nem Mária.

Nem tud kilépni abból a katonás, fegyelmezett közegből, amihez a haditengerészetnél hozzá volt szokva, viszont érezzük, hogy a felesége halála miatt a szomorúság leplezése és introvertált jellemének, zárkózottságának megtartása érdekében ennyire kimért. El sem tudja képzelni, hogy az ő világán kívül is van élet, hogy valaki nem úgy gondolkodik, mint ő. *„Kisasszony maga figyeljen, tanulja meg a sípjelüket, hogy hívni tudja őket”* – mondja. Nem képes magát

kívülről szemlélni, a saját világában él teljes magabiztossággal. A kívülállónak, aki a világának része akar lenni, alkalmazkodnia kell, kompromisszum nincs. Más elképzeléseit elutasítja: „*Kisasszony, azt hiszem maga nagyon sok mindent szeretne, ami lehetetlen*”.

A kapitány „*nem bírja a kiabálást*”, kifejezése úgy hat a nézőre, mintha a gyerekeket sem szeretné. Nem várható el tőlük, hogy csendben maradjanak és teljesen valószínűtlen, hogy hét gyermek közül mindegyik mindig fegyelmezett legyen. A saját kitalált rendszere felett állónak tartja magát, a síppal történő hívórendszerhez ő nem tartozik, nincs sípjele, a neve helyett is kapitánynak kell hívni őt. A házvezetőnő szerint a felesége halála óta a ház olyan, mint egy hajó, ahol ő a kapitány, azaz arra utal, hogy nem mindig volt ez így. Sípjelek, parancsok, semmi zene, semmi nevetés: így jellemzi Schmidt asszony a von Trapp házat, amivel a szinte mindig dalos kedvű Mária bizonyosan nem tud azonosulni.

A fenti jellemzők nélkülözik azokat a tulajdonságokat, amik kevésbé köthetők a nevelési szokásaihoz (pl. hazafiság, szerelmi szálak stb.).

MÁRIA NEVELŐNŐ PEDAGÓGIAI VONÁSAI

A házirend, napirend és egyéb szabályok ismertetése után egyből rámutat arra, hogy hiányolja a játékot, már itt megmutatkozik a két ellentétes didaktika. A szabályrendszer, sípjelek használatának visszautasítása mutatja, hogy Máriától teljesen távol áll a regulákon alapuló rendszer (amit a kolostori tartózkodása idején is tapasztaltunk), beleértve a gyerekek nevelését is. Visszautasítja azt is, hogy őt magát sípjellel hívják, a hívórendszert az állatok hívásához hasonlítja, megalázóan tartja. Átvitt értelemben arra is utal, hogy a kapitány módszerei inkább az állatok nevelésénél használatosak és alkalmasak, mintsem gyereknél.

A drill rendszer kiskapujára is rámutat, jelzi, hogy von Trapp nem mutatta meg a saját sípjelét, kiindulva abból, hogy mindenkinek van. Természetesen neki nincsen, őt (a neve helyett) kapitánynak kell szólítani. A bemutatkozáskor Máriának a név és az életkor fontos, ezeket szeretné a gyerekektől hallani, akik egy-egy plusz mondattal önmagukat jellemzik:

- „*Lisa vagyok, 16 éves és nincs szükségem nevelőnőre.*
- *Friedrich vagyok, 14 éves és lehetetlen alak.*
- *Brigitta vagyok.* [mondja Lujza]
- *Én vagyok Brigitta, ő Lujza. Tizenhárom éves és okos. Én tíz vagyok és ilyen ronda ruhát még életemben nem láttam.*
- *Kurt vagyok, 11 éves és javíthatatlan. Mit jelent az, hogy javíthatatlan?*
- *A nevem Márta és kedden leszek hétéves és rózsaszínű napernyőt szeretnék.*
- *Te vagy Gréti és 5 éves vagy. Kész kisasszony.*”

A gyerekek a bemutatkozáskor mindent megtesznek azért, hogy elrettenték Máriát és minél előbb elmeneküljön. Ő azonban minden apró próbálkozást ügyesen kezel és higgadt reakciókkal kézben tartja a gyeplőt. Nagyon ügyes ötlet Máriától, hogy azt mondja, hogy nem volt még nevelőnő és nem tudja, hogy mi a nevelőnők dolga. Így a gyerekek „tanácsaikkal” kinyilvánítják az érzéseiket, akaratlanul is elmondják, hogy miként viszonyulnak Máriához és mit gondolnak róla. Ügyesen kezeli a csínytevéseket is, ahol persze a meglepettségét és reflexszerű reakcióit nem tudja leplezni, ám

– a székére tett tobozt az esti vacsoránál – a sikongatását a nem létező reumájával magyarázza;

– a zsebébe tett békát ajándékként kezeli, amivel széppé és jóvá varázsolták a délelőttiét és megköszöni a gyerekeknek.

Ezekkel a reakciókkal érzékelteti, hogy annyira máshogy gondolkodik a gyerekek terveihez képest, hogy teljesen ellehetetlenültek azok és nem érték el céljaikat. Sőt fokozza a dolgot és a kapitány békára irányuló kérdését hárítja és a gyerekek és közte lévő titokként állítja be. Így megnyeri a gyerekek bizalmát azzal, hogy az apjuknak nem árulja el a csínytevéseiket. Tudja azt, hogy ilyen apró „jó pontokkal” a végén megnyeri a csatát. Az nem derül ki, hogy Mária ezeket a helyzeteket ösztönösen kezeli ilyen kiváló érzékkel, vagy más az oka.

Hasonlóan helyes taktika, hogy a gyerekek sírását, ami a terveik kudarca miatt tör ki rajtuk, örömsírásként aposztrofálja. Odaadó gondolkodását mutatja, hogy játszóruhát szeretne varrni minden gyereknek, aminek ötletét a kapitány elveti. Mivel az apa másnap úgyis elutazik, Mária nem foglalkozik az ellenvéleménnyel és a gyerekek a következő jelenetben már a leselejtezett függönyökből varrt játszóruhákban láthatók. A vihar során is rendre úgy kezeli a gyerekeket, hogy a bizalmi légkört még inkább fokozza. Lisa ablakon keresztül érkezését befoglalja az imájába és kimondja, hogy a barátja és szeretné tudni, mit szeretne. Ahogy egyértelművé válik, hogy ez a közös titkuk lesz, Lisa egyből elárulja, hogy hogyan szokták megtréfálni a nevelőnőket. A zivatar miatt aztán a gyerekek sem tudják levetkőzni félelmüket és nem az apjukhoz, hanem a szinte frissen érkezett Máriához mennek, aki nem csak, hogy nem küldi el őket, hanem még az ágyára is felmászhatnak.

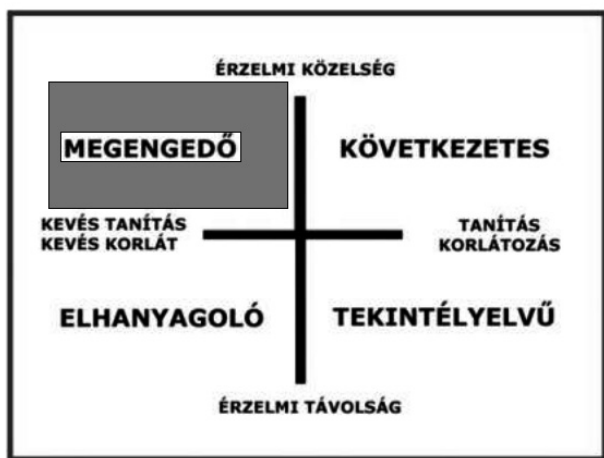
A kapitánnyal is szóváltásba kerül, amiért a takarodót a vihar miatt nem tartotta, viszont a gyermekek félelmének kezelését tartja előrébb valónak, égszakadás esetén a takarodó betartása másodlagos. A gyerekeket egyáltalán nem hibáztatja a bizalmi viszony növelése miatt és elküldi őket a szobájukba, hogy megfeleljen a kapitány elvárásainak. A játszóruhák megvarrásával teljesen el-lenszegül a kapitánynak, aki elutazott, így konfrontáció belátható időn belül nem várható. Minden mindegy alapon Mária minden, a kapitány által elrendelt instrukciót és rendszert felrúgva a birtokon kívül szervez közös programokat. Játékos módon (ezt mutatja a játszóruha is), saját elgondolásai alapján az élet-

re próbálja őket nevelni közös piaci vásárlással, folyóparti sétával, kisvasutazással, labdázással stb. A légkör oldásával és a közös programok által teljesen feloldódnak gyerekek és még azt is elárulják, hogy a rájuk irányuló figyelem kikényszerítése érdekében csinálták a korábbi nevelőnőkkel csínytevéseiket.

Ekkor jön az ötlet, hogy dalokkal próbálja meg tanítani a gyereket, elsősorban azért, hogy a bárónőnek előadhassanak egy produkciót. A gyerekek saját bevallásuk szerint sem énekelni, sem táncolni nem tudnak. Mária elképzelésének hatékonyságát dicséri, hogy pár perc múlva már együtt dalolnak és táncolnak. A sikerről csak szuperlatívuszokban lehet beszélni ezután, a gyerekek énekelnek, táncolnak, boldogok és felszabadultak.

A vonatkozó pedagógiai módszerek és elméletek legautentikusabb forrása a Falus Iván szerkesztésében megjelent *Didaktika* című könyv (FALUS 2003). Mivel szinte végletekről beszélhetünk a két főszereplő nevelési elképzelései kapcsán, ezért szűkebb, célirányosabb megközelítéssel is élhetünk jelen esetben.

A fentiek alapján Kurt Lewin nevelési stílusai közül Mária módszerét a demokratikus nevelői stílus jellemzi leginkább, melyre az jellemző, hogy „[...] alkalmat ad a döntés előtt a dolgok megvitatására, mindig figyelembe veszi a csoport véleményét. Módszere: elsősorban a kompromisszumkeresés, vita a meggyőzés révén. A gyerekek elmondhatják a véleményüket. Nyitottak lesznek a problémák és azok megoldása iránt. Kialakul egyéniségük, szociabilitásuk”. A korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztás szerint pedig megengedő (meleg-engedékeny) nevelési stílust neveznénk meg jellemzőjeként (FEHÉR 2012).

1. ábra: A nevelési stílusok korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztása, Mária nővér stílusát kiemelve (FEHÉR 2012 alapján)

Az 1. ábrán a felosztások érzelmi távolság és tanításmennyiség alapú két-dimenziós modelljében demonstratív módon is elhelyezhető Mária nevelési módszere. A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy egy filmről van szó és a nevelési stílusok jellemzői a megnyilvánulásokból és Mária személyiség-jegyeiből következtethetők csupán. Számos nagyon fontos nevelési aspektusra nem derül fény. Az viszont mindenképpen elmondható, hogy a nővér nevelési módszere a kapitányénak minden dimenziójában ellentétes végleteit mutatja és a gyerekeknek az adott helyzetben mindenképpen több szeretetre és engedékenyebb, megértőbb pedagógiai módszerekre van szükségük.

VON TRAPP KAPITÁNY PEDAGÓGIAI VONÁSAI

A kapitány nevelési módszerei két korszakra bonthatóak, mivel a zene megjelenésével homlokegyenest ellentétes stílusra vált és szinte azonosul Máriáéval. Ennélfogva az autokratikus, tekintélyelvű nevelési „korszakát” érdemes áttekinteni és feltérképezni a hozzá fűzhető jegyeket. Meggyőződése, hogy az első tizenegy nevelőnő mindegyikével volt valami baj. De természetesen a gyerekeivel nincs probléma, nem ők tehetnek erről. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyerekeit nem ismeri igazán és nem tudja, hogy mi a korábbi nevelőnők távozásának valódi oka. Másrészt azt érezzük, hogy valamit kompenzál, a gyerekeinek mindent megtesz (akár a századik nevelőnőt is hozatná nekik futószalagon), őket semmilyen szempontból nem hibáztatja. A gyerekei az ő művének eredményei és nem lehetnek tökéletlenek, hiszen az ő pedagógiai normáinak tökéletessége révén csak tökéletes lehet a végeredmény is.

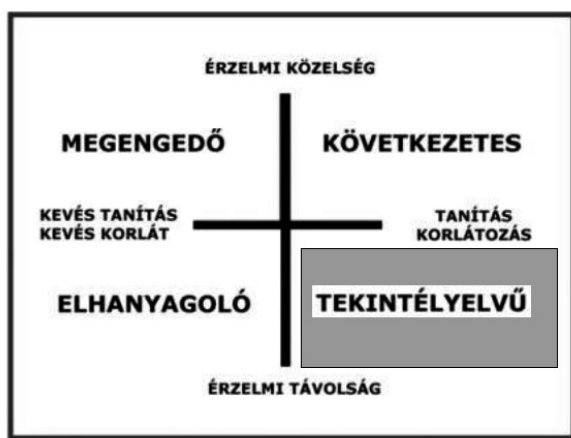
Számára első a fegyelem, az előző nevelőnők hibája az volt, hogy *„képtelenek voltak fegyelmet tartani, márpedig enélkül semmire sem megyünk”*. A szoros napirend a nevelés alapja, minden délelőtt tanulás, mert nem lehet csak „elálmodozni” a szünidőt, délutánonként séta a ház körül, a takarodót pedig szigorúan be kell tartani. A „szentháromságba” játék nem fér bele, az előírt illemszabályoknak való megfelelés fontosabb. A házvezetőnő szerint a gyerekek nem játszanak, csak sétálnak. Mintha az örömet minden szempontból kiszorítaná a ház atmoszférájából, menekül a jókedvtől, ami a felesége halála okozta lelki töréssel magyarázható.

A gyerekeknek egyedi sípjelük van, amire engedelmeskedniük kell, a bemutatáskor is a sípjelekre jelennek meg, menetelnek, állnak glédába. A fegyelmezett nevelés ellenére mindig van egy apró kis jel, amivel a gyerekek az engedelmességük ellenére érzékeltetik, hogy valódi gyerekek és nem katonák. Apró kis szúrásként egy kis engedetlenséget visznek ezekbe a szituációkba. Ha a kapitány és Mária konfrontálódik és a gyerekek is hallják, akkor legalább egy közülük elkuncogja magát, jelezve, hogy van valaki, aki át tudja törni apjuk szigorának falát. A drill ellenére a gyerekek szeretik apjukat, ragaszkodnak hozzá és szomo-

rúak, amikor megtudják, hogy Bécsbe megy meglátogatni a bárónőt, vélhetően hosszabb időre. A vihar alkalmával nem törődik azzal, hogy a gyerekek félnek, leteremti Máriát, hogy képtelen megérteni, hogy a takarodó szigorúan értendő.

A kapitány annyira hisz a rendszerében és abban, hogy azt mindenki tartja, hogy Bécsből való visszatértekor elképzelhetetlennek tartja, hogy az ő gyerekei csüngenek a fákon és meg sem ismeri őket. Egyébként sem ismeri túlságosan a gyerekeit, nem veszi észre, hogy a legnagyobb lánya a postásfiú miatt áll fel mindig más ürüggyel a vacsoraasztaltól. Nem foglalkozik a gyermekei lelki igényeivel, nem vesz tudomást az egyes gyermeki korszakok jellegzetességeiről. Visszaérkezése után először (a fán csüngő jelenetet nem számítva) csónakban evező, boldog, nevető, éneklő gyerekeket lát, akik apjukat meglátva örömben beesnek a vízbe, amire egy „*Kifelé a vízből, de azonnal!*” parancssal reagál és rögtön sípjellel állítja sorba és utasítja rendre őket. Érezhető, hogy a külső személynek (a bárónőnek) úgy szeretne imponálni, hogy a fegyelmezett gyerekeit mutatja be, ami nem sikerül. Egy pillanatig sem gondolja, hogy a túlzott katonás nevelés esetleg pont visszatetszés kelthet másokban.

Máriához hasonlóan Georg von Trapp kapitány nevelési stílusai is megvizsgálhatók a két modell szerint. Kurt Lewin nevelési stílusai közül a kapitány módszerét az autokratikus nevelői stílus jellemzi leginkább, aki a megközelítés szerint „[...] egyedül vezet, döntéseit egyedül hozza. A csoport tagjai alig vagy egyáltalán nem vehetnek részt a döntésekben ill. azok előkészítésében. Módszere: utasítás, parancs. Ebben a stílusban nevelkedő gyermekek visszahúzódóak, önállótlanok és nagyfokú bennük az elfojtás”. A korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztás szerint pedig tekintélyelvű (hideg-korlátozó) nevelési stílussal jellemezhetjük (FEHÉR 2012).

2. ábra: A nevelési stílusok korlátozás és érzelmi odafordulás arányától függő felosztása, von Trapp kapitány stílusát kiemelve (FEHÉR 2012 alapján)

A 2. ábrán az említett kétdimenziós modellben látható, hogy Máriához képest (ld. 1. ábra) átlós térnegyedben helyezkedik el a kapitány tekintélyelvű stílusa, azaz minden tekintetben ellentétes dimenziókat képvisel.

A NEVELÉSI MÓDSZEREK KONFRONTÁCIÓJA

A pedagógiai vonások leírásakor többször észrevehettük, hogy kisebb nevelési nézeteltérések korábban is történtek. A kapitány visszatértek azonban egyértelmű, hogy Mária nem tartotta az előírt fegyelmet, a szabályoknak, utasításoknak ellenszegült:

- csónakáztak a gyerekek és nem a ház körül sétáltak;
- hangoskodtak, énekeltek;
- fegyelmezetlenül beleestek a vízbe, ráadásul még élvezték is a fürdözést;
- a gyerekek fára másztak;
- játszóruhát hordtak, amit Mária nem varrhatott volna meg.

Mária nem próbál mentegetőzni, mivel már korábban elhatározta, hogy szakít a kapitány-féle drillel és egyértelmű, őszinte válaszokat ad a felelősségre vonáskor és büszkén vállalja az igazságot. Sőt, a ruhákkal kapcsolatban odaszúrja, hogy *„Én varrtam őket, a kiselejtezett függönyanyagból. Rengeteg szép ruhájuk van, de ezt többet hordták”*. Egyértelműen arra utal, hogy *„lám az én nevelésem jobb, a tiéd nem jó irányba vezetett, amivel a gyerekek is szakítottak már”*.

Érdekes idézni az ezt követő párbeszédet a vita eszkálozódásaként, ami egyben a film fordulópontját jelenti:

„– Kisasszony, azt akarja ezzel mondani, hogy az én gyerekeim ezekben a rongyokban sétáltak esetleg Salzburg utcáin is?” – próbálja sarokba szorítani a kapitány Máriát, szembeesítve azzal, hogy holmi rongyokban járnak Salzburg utcáin a gyerekei, akik így szégyent hoztak rá, míg távol volt.

„– Ühüm, és nagyszerűen érezték magukat.” – szabadul ügyesen Mária, büszkén vállalva tettét.

„– Uniformisaik vannak!” – állítja szembe a kapitány a játszóruhákat a katonás rendszerének megfelelő ruhadarabokkal.

„– Olyanok, mint a kényszerzubonyok.” – vág vissza Mária, és jó hasonlatot hozva érzékelteti azt, hogy az uniformisok és áttételesen a kapitány nevelési ideológiája korlátozza a gyerekek szabadságát.

„– Hogy mer ilyet mondani?” – kérdőjelezi meg Mária hasonlatát a kapitány, és főlnyt kicsikarva próbál felülkerekedni a nevelőnőn.

„– Hogy játsszanak nyugodtan a gyerekek, ha arra kell vigyázniuk, hogy ne piszkítsák be a ruháikat?” – vitatkozik Mária és nem csak, hogy a von Trapp által elképzelhetetlen gyermeki játékot már elfogadott dologként állítja be, hanem a ruhabepiszkítással tetézve a dolgot már szinte fikcióként létező témát feszeget a kapitány számára.

„– *Sosem panaszkodtak emiatt.*” – válaszol után az apa, érzékeltetve azt, hogy ami nincs, azzal foglalkozni sem érdemes.

„– *Nem is mernének! Nagyon szeretik magát, de félnek magától.*” – lép tovább a vitában Mária, amivel kimondja az igazságot, amit soha senki nem mert megtenni Georg von Trappal szemben.

„– *Nem vagyok kíváncsi a maga véleményére!*” – reagál a kapitány, kifogyva a valós érvekből, csak ennyire futja tőle.

„– *Pedig igenis végig kell hallgatnia, amit mondani akarok!*” – érzékelteti Mária, hogy nem tágit a vitát illetően és a végsőkéig képes elmenni, szemébe mondja a kapitánynak, amit ő maga is nagyon jól tud, de nem akar tudomást venni róla. Az ő várát ostromolják és folyamatosan dőlnek a tornyok, gyengülnek a falak.

„– *Nagyon kérem, fejezze be, amíg szépen mondom!*” – próbál némi fenyegetőzéssel kihátrálni a vitából a kapitány.

„– *Nem, nem fejezem be, hallgasson végig! Kezdjük Lisával: már nem kisgyerek.*” – mondja Mária és von Trapp tudja, hogy lehetetlen félbeszakítania a nőt. Ugyanakkor az igazsággal való szembesítéssel Mária azt is megmutatja, hogy a kis eltelt idő alatt a gyerekeket jobban megismerte, mint az apjuk bármikor is tette volna.

„– *Ne beszéljen nekem Lisáról!*” – válaszol a kapitány, de érezhető, hogy a fegyvereinek száma folyamatosan redukálódik.

„– *Maholnap felnőtt nő lesz és maga egyáltalán nem is ismeri. És Friedrich: előbb-utóbb ő is férfit szeretne lenni. Mondja, kitől vegyen példát?*” – lövi ki a nevelő a következő ágyúgolyóit, ahol már a kapitány férfiassá mivoltát is megkérdőjelezi.

„– *Hogy mer maga a fiamról beszélni?*” – reagál tehetetlenül.

„– *Brigitta is sok mindent elmondana, ha hagyná, hogy közelebb kerüljön magához. És Kurt is azért tetteti magát keménynek, hogy ne látszódjék rajta a fájdalom.*” – mondja a nevelő közel a végső megsemmisítéshez.

„– *Hagyja abba!*” – adja fel von Trapp

„– *És a többiek is... Lujzát még nem ismerem eléggé, ...*” – záporozza a nevelő.

„– *Kisasszony hagyja abba!*” – semmisül meg a kapitány.

„– *... de a kicsiket is csak szeretni kell, ennyi az egész. Nem érti? Óh, kérem kapitány szeresse, szeresse őket!*” – mondja ki a kulcsszót Mária, amivel rámutat a baj minden okára és forrására.

„– *Én nem vagyok hajlandó ezt tovább hallgatni.*” – próbál meg végleg ki lépni a szituációból a kapitány.

„– *De én még nem fejeztem be!*

– *De igenis befejezte, kapitány! Kisasszony. És most azonnal összepakolja a holmiját és visszamegy a kolostorba. Mi ez?*” – zárja le a beszélgetést az apa, amikor meghallja a gyermekhangokat.

„– *Énekelnek.*” – mondja Mária

„– *Azt hallom, hogy énekelnek, de kik énekelnek?*” – képed el a kapitány.

„– *A gyerekek.*” – magyarázza a nevelőnő.

„– *A gyerekek?*

– *Én tanítottam nekik ezt a dalt.*” – vállalja büszkén Mária, amivel a végső megsemmisítés utáni szűrást hajtja végre, mivel a kapitány akaratlanul is elismerte, hogy az énekkel olyat tapasztal a gyerekeiktől, amit nem várt és az ő nevelési rendszeréhez nem illeszkedik, abból nem kihozható, mégis öröndetes.

Ezt követően a kapitány látja, hogy a bárónő milyen szívesen hallgatja az ő gyermekeinek éneklését és varázsütésre teljesen megváltozik, csatlakozik a daloláshoz. A köszívű, zord férfiből egy szerető, megértő apa válik a zene, ének hatására.

A nevelőnő által a von Trapp házba becsempészett zene sikeres módszer lett a nevelésre, az emberek közötti kapcsolatokra és minden problémát egy csapásra orvosolt.

ÖSSZEFOGLALÁS

A film kihangsúlyozva mutatja be a két főszereplő nevelési módszereinek sajátosságait, amik teljesen ellentétes oldalt képviselnek. A néző, kívülállóként kevésbé tud azonosulni a kapitány tekintélyelvű, katonás stílusával és érzi, hogy a gyerekeknek másra lenne szükségük. Természetesen így is fel lehetne nevelni a gyerekeket, de von Trapp kapitány is tudja, hogy valami másra is szükség lenne, amit ő nem tud megadni, ezért kellenek a nevelőnők. Nem tudatosul maga számára sem, hogy a felesége halála miatti bánat a szülő–gyerekek közötti kapcsolatból is kiölte a szeretetet. A helyzetből nem lehetett a nevelőnőkre ráerőszakolt elveivel kilépni, hanem drasztikus változásra volt szükség.

Az élet kiváló megoldást kínált azzal, hogy Mária a homlokegyenest különböző jellemével, szabályszegő magatartásával pontosan azt a közeget teremtette meg, amire a családnak szüksége volt és ennek eszköze nem más volt, mint a muzsika hangja.

IRODALOM

AGGNÉ Pírka Veronika, M. G. 2014. *Kora gyermekkori nevelés- és családtörténet*. ELTE tanító- és Óvóképző Kar

ANDERSON, W. 2012. *The von Trapp Traditions: Music and Homeschooling*. crosswalk.com, p. 2.

- AUGUSZTA, T. M. 1986. *A Trapp család A kolostortól a világsikerig*. Budapest: Szent István Társulat.
- BELL, B. 2005. *Austria discovers The Sound Of Music*. BBC News, p. 1.
- FALUS, Iván, e. A. 2003. *Didaktika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- HIRSCH, J. 2017. „*The Sound of Music*” (1965), National Registry
- CHRISTOPHER Klein 2018. *The Real History Behind „The Sound of Music”*. Explore the true history behind one of the most popular films of all time, „The Sound of Music”. History [Online] Available at: <https://www.history.com/news/the-real-history-behind-the-sound-of-music> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 2.]
- ORF 2017. *Die Wahrheit über „Sound of Music”*. Ö1 Morgenjournal. [Online] Available at: <https://oe1.orf.at/artikel/202496/Die-Wahrheit-ueber-Sound-of-Music> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 2.]
- MTI 2018. *Blumenkrieg* – sokszor virágokkal várták az Anschluss idején bevonuló német katonákat. Múlt-kor történelmi magazin. [Online] Available at: <https://mult-kor.hu/blumenkrieg-sokszor-viragokkal-vartak-az-anschluss-idejen-bevonulo-nemet-katonakat-20180312> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 1.]
- Wikipedia 2020a. *A muzsika hangja* (film). [Online] Available at: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_muzsika_hangja_film [Hozzáférés dátuma: 2020. június 3.]
- Wikipedia 2020b. *Bildungssystem in Österreich*. [Online] Available at: https://de.wikipedia.org/wiki/Bildungssystem_in_%C3%96sterreich [Hozzáférés dátuma: 2020. június 1.]
- FEHÉR, Katalin 2012. *Nevelési stílusok*. [Online] Available at: <http://www.drfeherkatalin.hu/upld/3..pdf> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 1.]
- LINDSAY, H. & CROUSE, R. 1960. *The Sound of Music*. Random House
- MARKWORTH, L. 2014. *Without words: Music as communication for children with autism*. Qualitative inquiries in music therapy, 9, 1.
- TOURISMUS SALZBURG, G. 2019. *Die Familie von Trapp*. [Online] Available at: <https://www.salzburg.info/en/salzburg/the-sound-of-music/trapp-family> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 1.]
- TOURISMUS SALZBURG, G. 2019. *Salzburg – Stage of the World*. [Online] Available at: <https://www.salzburg.info/en/salzburg/the-sound-of-music> [Hozzáférés dátuma: 2020. június 1.]

The educational history and pedagogy approach of The Voice of Music

The musical film drama *The Voice of Music* is one of the most successful films ever made, as shown by the 5 Oscars. Almost everyone knows the story and at least one song is sure to pop out of the many famous tunes. The first half of the film is very similar to other “governess” stories, but unlike the others, the plot is largely based on events that took place. The pedagogical message of the film is obvious and clear to almost everyone in many respects, yet it is worth examining the educational methods associated with the initially radically different character of the two protagonists. The characters’ instinctive and psychological parenting approaches, on the one hand, contain non-trivial details and connections that, when approached with a scientific theoretical background, the film can become even more interesting for multiple viewing. At least as exciting is the confrontation and friction between different didactic approaches and the analysis of the parties’ methods of handling disputes. Since the film takes place in 1938, due to the significant changes that have taken place in education since then, the subject of the film can also be placed and examined in the context

of educational history. As a teacher, the XXI. In the twentieth century, we wonder whether the education of children can work with a drill based on pure discipline and military rigor when modern didactic principles point towards cooperative learning, and education itself is gaining less and less ground in pedagogical work. But can indulgent, playful learning work in all circumstances? Is it possible that there are useful elements in each of them and somewhere between the two extremes can there be a universal method of education? It is conceivable, however, that the character and personality traits of a teacher are likely to remain largely determinants in traditional (non-digital) education for a long time to come. Even if not necessarily in the form of melodies, but each of them remembers an educational sentence from one of our more characterful teachers about our previous school.

Keywords: didactics, educational styles, democratic style, authoritarian style, nursery governess, music

Pedagoški i pedagoško istorijski pristup filmu „Glas muzike”

Mjuzikl *Moje pesme*, moji snovi dobitnik je čak pet Oskara, što ga svrstava u grupu najuspešnijih filmskih ostvarenja. Skoro svi znaju sadržaj, a mnogima će i zvučati poznato bar jedna melodija ili pesma iz filma. Prvi deo filma nalik je sličnim filmovima o guvernantama, međutim u nastavku, za razliku od drugih, priča se u velikoj meri bazira na istinitim događajima. Pedagoško značenje filma je očigledno i verovatno za sve gledaoce jednoznačno iz mnogih aspekata, međutim vredi ispitati obrazovne metode koje primenjuju dva glavna aktera u filmu, koji se kao i njihovi karakteri, veoma razlikuju. Sa jedne strane instinktivni, a sa druge strane psihološki razlozi formiraju načine na koji akteri pristupaju odgoju dece. Ti načini nude netrivialne detalje i složene relacije, koje ako se analiziranju iz naučno teorijske perspektive, čine film interesantnim i nakon mnogo gledanja. Uzbudljivo je gledati i konfrontaciju različitih didaktičkih pristupa i načine na koji dve strane rešavaju probleme. Pošto je radnja filma smeštena u 1938. godinu, kao i zbog promena koje su od tada nastupile u obrazovanju, sadržaj filma se može ispitati iz konteksta istorije obrazovanja. Kao pedagozi u 21. veku, treba da se zapitamo da li je vaspitanje dece izvodljivo isključivo putem discipline i vežbi u kojima se primenjuje vojnička strogoća, kada savremeni didaktički pristup naglašava značaj kooperativnog učenja, a sve manji akcenat stavlja na obrazovni segment u radu pedagoga. Iz ove perspektive, postavlja se pitanje da li popustljiv pristup sa korišćenjem igara, može da se primeni u svim okolnostima? Da li je moguće da u oba pristupa postoje korisni elementi i da li se negde između ove dve krajnosti može pronaći univerzalni metod obrazovanja? Takođe je moguća opcija u kojoj će osobine i ličnosti nastavnika još dugo ostati glavni faktori u tradicionalnom (ne-digitalnom) obrazovanju. U prilog toga se može reći da svako od nas pamti bar jednu edukativnu rečenicu koju je izgovorio nastavnik koji se svojom ličnošću izdvajao od ostalih.,

Ključne reči: didaktika, stilovi učenja, demokratski stil, autoritarni stil, guvernant, muzika

Beérkezés időpontja: 2020. 06. 24.

Elfogadás időpontja: 2020. 07. 30.

Ana Tamara Dević

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
anna.devic92@gmail.com

NAPISI O MUZICI GEZE ČATA U SUBOTIČKIM DNEVNIM NOVINAMA *BAČKI VESNIK* (1903–1911)

Csáth Géza zenei írásai a szabadkai Bácskai Hírlapban (1903–1911)

U studiji se razmatraju napisi o muzici koje je književnik Geza Čat objavio u subotičkom *Bačkom vesniku*, dnevnim novinama u kojima je još kao srednoškolac započeo svoju publicističku delatnost. Kroz odabrane tekstove prati se problematika modernizma i individualizma, koja čini srž Čatovog muzikografskog rada i utvrđuje se zašto je i na koji način Čat subotičkoj publici pisao o ovim problemima. Na osnovu analize ovih napisa zaključuje se da je Čatova namera bila da podrži i podstakne dalji razvoj muzičkog života u svom rodnom gradu, koji se u odnosu na Budimpeštu nalazio na periferiji muzičkih dešavanja.

Ključne reči: Geza Čat, muzička kritika, kulturni život, *Bački vesnik*, Subotica, Budimpešta

Pisac i neuropsihijatar Geza Čat (Csáth Géza, 1887, Subotica, Austrougarska – 1919, Kelebija, Kraljevina SHS), danas je prvenstveno poznat po svom književnom radu, odnosno novelama koje se smatraju remek-delima (BORI 1979: 267–309; SZAJBÉLY 1989; SZAJBÉLY 2019). Manje je, međutim, poznato da je Čat autor i mnogobrojnih kritika posvećenih muzičkim događajima u Subotici i Budimpešti, kao i stručnih članaka o razvoju mađarske nacionalne umetničke muzike početkom XX veka. Za sada je malo pažnje posvećeno naučnoj analizi muzikografske delatnosti ovog darovitog kritičara (DEMÉNY 1971; CSÁTH 1975; CSÁTH 1977; CSÁTH 2000; KELEMEN 2015), koji je po ličnoj kulturi i muzičkom talentu bio predodređen i za muzičkog pisca.

Geza Čat je umetničko ime Jožefa Brenera mlađeg (ifj. Brenner József), najstarijeg deteta advokata, koji je od 1902. godine bio na funkciji javnog tužioca grada Subotice. Jožef Brener stariji je voleo muziku i veoma aktivno je učestvovao u muzičkom životu ovog grada. Bio je osnivač i dirigent Subotičkog pevačkog društva (Szabadkai Dalegyesület), organizovao je koncerte i pisao prigodne kompozicije (KELEMEN 2015: 14). S toga ne iznenađuje da se Geza Čat, od detinjstva okružen muzikom, nakon završene gimnazije u rodnoj Subotici opredeljuje za studije muzike. Međutim, ne uspeva da položi prijemni

ispit na Muzičkoj akademiji u Budimpešti,¹ pa se upisuje na Medicinski fakultet (1904). Uprkos tome i dalje se bavi komponovanjem i pisanjem muzičkih kritika. Od 1906. sarađuje sa vodećim dnevnim listovima i časopisima koji su izlazili u glavnom gradu Ugarske,² ali muzičke kritike i dalje objavljuje u subotičkom *Bačkom vesniku* (*Bácskai Hírlap*), dnevnim novinama u kojima je već 1903. godine započeo svoju publicističku delatnost.

Zanimljivo je da je u Subotici bilo troje novina sa nazivom *Bački vesnik*: od 1880. je nedeljnik *Subotički bilten* (*Szabadkai közlöny*) neko vreme nosio naziv *Bački vesnik* (KOLOZSI 1973: 530, 549); drugi *Bački vesnik* je bio društveni, obrazovni i književni nedeljnik subotičkog omladinskog kružoka (a *szabadkai ifjúsági Kör társadalmi, közművelődési és szépirodalmi hetilapja*), koji je izlazio u periodu od 1880. do kraja 1881. godine; treći *Bački vesnik*, u kojem je i Čat objavljivao svoje napise, izlazio je od 3. oktobra 1897. do početka 1919. kada je ukinut. Ovaj *Bački vesnik* pokrenut je kao list o društvenim, ekonomskih i književnim problemima i izlazio je četiri puta nedeljno. Međutim, već dva meseca kasnije (17. decembra 1897.) postaje politički list, a od 6. aprila 1902. dnevni politički list, koji je izlazio svakodnevno osim ponedeljka. Tibor Koloži navodi da je od 1906. do 1909. *Bački vesnik* bio glasilo *Nezavisne stranke* Bačko-bodroške županije (KOLOZSI 1973: 530–531).

U svojoj monografiji o Gezi Čatu književni teoretičar Mihalj Sajbelj (Szajbély Mihály) konstatuje da je za Čata u to vreme, između 1903. i 1906., novinarstvo predstavljalo samo hobi i da mu je bilo zanimljivo da za novine piše o različitim temama – od umetničkih do političkih.³ Uprkos tome, „Čat nikada nije postao profesionalni novinar i nikada nije radio kao unutrašnji saradnik nekog lista. Iz široke lepeze karijere jednog početnika, od samog početka su se izdvojila dva područja unutar kojih su ga ubrzo smatrali profesionalcem: novela i muzička kritika“ (SZAJBÉLY 1989: 25).

Čat je u *Bačkom vesniku* u periodu od 1903. do 1911. godine objavio dvadeset i pet tekstova o muzici (vidi prilog). Njihova glavna karakteristika je kolažnost, jer je Čat u njima dotakao sve važnije probleme kojima se temeljnije bavio u tekstovima koje je objavljivao u drugim listovima u Budimpešti. Od ključnih problema kojima se Čat bavio u svojoj muzikografskoj delatnosti, u *Bačkom*

¹ Čat na Muzičku akademiju nije primljen iz više razloga, a jedan od osnovnih je taj što nije pohađao muzičku školu, pa samim tim i nije mogao da stekne sistematsko muzičko obrazovanje. Pored toga, na prijemnom ispitu je izveo i svoju kompoziciju *Septembar*, za šta je i Čatova ćerka, Olga Brener, u jednom intervjuu rekla da je to tada bilo nezamislivo. (http://www.napkut.hu/naput_2009/2009_06/073.htm pristupljeno 12. 5. 2018.) Uprkos tome, Čatovo sviranje na violini su mnogi hvalili, od napisa u dnevnoj štampi povodom koncerata na kojima je nastupao, do njegovog rođaka Deže Kostolanjija i Hede, ćerke Ernea Lanjija, o čemu svedoče i beleške u njihovim dnevnicima.

² *Magyar Szemle, Budapesti Napló, A Polgár, Nyugat, Világ*, itd.

³ O političkim sadržajima Čatovih novinskih tekstova vidi: SZAJBÉLY 1989: 25–34.

vesniku su najzastupljeniji problemi muzičkog individualizma. U formalnom pogledu dominiraju muzičke kritike koncerata koje je posećivao, protkane njegovim dubljim, estetskim razmišljanjima o muzici i izvođačima. Pored toga, u većini ovih tekstova uočljiva je Čatova težnja da motiviše Subotičane da unaprede muzički život svoga grada.

Dakle, iako studira u Budimpešti, Čat ne zapostavlja Suboticu, već i dalje prati dešavanja i koncerte u rodnom gradu i izveštava o njima. Kao primer ove neprekinute zainteresovanosti za stanje muzičke kulture u Subotici izdvaja se njegov prikaz koncerta održanog u Subotičkoj gimnaziji 1904. godine (6),⁴ koji je organizovao krug subotičkih pokrovitelja umetnosti u korist nabavke klavira za gimnaziju. U prvom delu napisa Čat ukazuje na trenutno stanje muzičkog obrazovanja u gimnaziji, iz čega se može nazreti njegov, tada još romantičarsko didaktički i prosvetiteljski odnos prema problemu o kojem piše:

Neprijatno iznenađenje! Ova gimnazija još nema klavir? Zašto ga nema, iako je potreban poput klupa, tabli, knjiga i nastavnika!? (...) Zar obrazovnom čoveku nije potrebna muzička edukacija? I ako nije muzičar, kako da je stekne? Srednja škola je ovde u obavezi. Kao što objasni Rafaela, Mikelandela, Leonarda, Šekspira, nastavnik istorije umetnosti *treba* da objasni i Baha, Betovena, Mocarta, Vagnera. Pa to se podrazumeva, kažete vi. Nakon toga bi trebalo da uvede učenike u muzički kabinet da poslušaju *Patetičnu sonatu* ili *Apasionatu* u izvođenju nekog od njihovih drugara ili nastavnika muzike – koji im tada i objasni to delo. Možda će zvučati neobično ako vam kažem da to nije tako: o muzici nema ni govora u okviru estetike; srednjoškolce u tom pogledu obrazuju vojni orkestri i Romi.⁵ (CSÁTH 2000: 237)

Nakon prosvetiteljskog dela teksta, Čat komentariše i sam koncert. Njegova jedina zamerka odnosi se na repertoar na kojem dominiraju dela nemačkih kompozitora, što pokazuje da se Čat već tada zalaže za promovisanje dela iz vlastite, mađarske nacionalne tradicije:

[I]mena Bloha, Vajta i Šmidta bi tu mogla da se nađu samo ako bi imala isti onaj značaj koji imaju imena Betovena ili Vagnera, jer od ove gospode postoje mnogo bolji mađarski kompozitori. (CSÁTH 2000: 237)

Za vreme studija Čat je u *Bačkom vesniku* objavio i dva članka o muzičkom životu u Budimpešti: „Muzički život u Budimpešti“ (16) i „Muzika i moderan život“ (18), kao i jedan o muzičkom životu Subotice, „Stanje muzičkog života u

⁴ Broj u zagradi označava izvorni tekst u *Bačkom vesniku*, čiji je spisak dat u prilogu.

⁵ U originalu stoji Cigani (cigányok); Čat u stvari misli na cigansku muziku (cigányzene), bez vrednosno negativnog značenja prema romskoj populaciji i njihovoj muzičkoj kulturi.

Subotici“ (19). Zahvaljujući ovim tekstovima čitaoci *Bačkog vesnika* imali su priliku da upoznaju opšte stanje i stepen razvijenosti muzičke kulture u oba grada.

Tokom XIX veka muzički život u Budimpešti prošao je kroz velike promene, koje su posebno intenzivne u sklopu sveopšte modernizacije mađarskog društva nakon Nagodbe 1867. i konstituisanja dualističke monarhije (šire vidi: ROKAI–ĐERE–PAL–KASAŠ 2002; BABIĆ 2009). Osnovane su muzičke institucije, stvarala se i edukovala umetnička publika, razvilo se notno izdavaštvo i proizvodnja instrumenata, javlja se muzička kritika, a i broj gostovanja renomiranih svetskih umetnika neprekidno raste.⁶ U prvom od gorenavedenih tekstova („Muzički život u Budimpešti“) Čat intenzivni razvoj muzičkog života u glavnom gradu Ugarske pripisuje želji za napretkom i opštoj potrebi za muzikom na početku XX veka, koja je zahvatila i stanovnike ovog grada:

Ovi ljudi su ispunili nešto obavezujuće. Osetili su dah one budućnosti kada će muzika, poput jezika, postati svačija; osetili su da će doći vreme kada više nećemo moći bez muzike, jer da bismo opstali u uslovima duhovne opterećenosti života, moramo da proširimo i naš duhovni jelovnik. Osetili su koliko bi oni, ali i njihovi potomci izgubili ako ne bi u celini prisvojili plemenite užitke života i uzeli ih u svoje vlasništvo. I tako je Budimpešta krenula u pravcu muzike. Za nekoliko godina nastala je velika koncertna publika. Čovek bi nehotice pomislio da u nama postoji stalna namera da za dvadeset i četiri sata nadoknadimo sve ono što naši dedovi i očevi stolicima nisu uradili. (CSÁTH 2000: 167–168)

U sledećem tekstu, „Muzika i moderan život“, razloge za unapređenje muzičkog života u glavnom gradu Ugarske Čat pronalazi i u kvalitetnoj umetničkoj muzici, koja odgovara potrebama čoveka XX veka:

Duhovni život savremenog čoveka se sve više komplikuje. Tražimo teorije koje bi nas usrećile, želimo da odmorimo usamljenu lađu naše napaćene duše u luci uživanja u kojoj nema uzbuđenja. Potrebna nam je nekakva harmonija, nekakva dopuna. A to nam se dobrovoljno nudi u muzici. U dobroj umetničkoj muzici. (CSÁTH 2000: 171)

Ova muzika u Budimpešti postaje sveprisutna:

U glavnom gradu muzičke škole niču poput pečurki. Više se i ne čudimo ako neko tako dobro svira neki instrument, kao što i razumljivo govori. (...)

⁶ U periodu Čatovog intenzivnog kritičarskog rada (1906–1912), u Budimpešti su koncertirali češki violinista Jan Kubelik (Jan Kubelik), nemački kompozitor Rihard Štraus (Richard Strauss), francuski kompozitor Klod Debisi (Claude Debussy), francuski pijanista Raul Punjo (Raoul Pugno), nemački pijanista Vilhelm Bakhaus (Wilhelm Backhaus), španski violončelist Pablo Kazals (Pablo Casals), francuska solo pevačica Ivet Gilber (Yvette Guilbert) i mnogi drugi. Šire vidi: BÓNIS (2005); SZERZŐ (2011).

Filharmoničarima je izglasan novac da – deci u glavnom gradu *sviraju* za ulaznicu koja iznosi 20 krajcara⁷. Osećaj za umetnost se kod građanstva i naroda definitivno poboljšava. I niko se ne iznenađuje što se za muziku (za njeno izvođenje) iz ozbiljnih budžeta troši mnogo novca. Moć jedne fiziološke i sociološke istine učutkuje svaki prigovor. Muzika nam treba, treba i treba. (CSÁTH 2000: 170–171)

Nasuprot Budimpešti, Čat razočarano konstatuje zaostalost muzičkog života u Subotici u to vreme:

U trećem gradu u državi nismo čak ni tamo – gde smo bili pre pedeset godina. (CSÁTH 2000: 171)

Svestan da se mnogi ne bi složili sa ovom tvrdnjom, jer je muzička škola u Subotici odnegovala znatan broj kako ljubitelja, tako i onih koji se profesionalno bave muzikom,⁸ on je potkrepljuje sledećim argumentima:

Kućno muziciranje i koncerti Pevačkog društva koji su eventualno povezani sa nekim datumima, ne mogu da zadovolje publiku koja je u potpunosti dete XX veka. Građnd art muzike: istinski plemenita simfonijska muzika i dragocena, prava crkvena muzika ovde su praktično u potpunosti nepoznate. Međutim, ovu muziku treba *obezbediti*. *Treba je institucionalno obezbediti!* (CSÁTH 2000: 172)

Nekoliko meseci pre ovog Čatovog teksta, u Subotici je za dirigenta crkvenog orkestra i direktora Muzičke škole postavljen mađarski kompozitor Erne Lanji.⁹ Imajući u vidu situaciju o kojoj i Čat piše, Lanji je edukaciju subotičke publike započeo već na prvom koncertu kojim je dirigovao 3. aprila 1907. godine izvođeci, između ostalog, istaknuta dela sa repertoara ozbiljne muzike: Veberovu uvertiru iz opere *Čarobni strelac*, nekoliko scena iz Vagnerove opere *Lohengrin* i Betovenovo horsko delo *Die Himmel rühmen*. Crkveni orkestar je tom prilikom bio proširen izvođačima amaterima, ali to nije bio pravi put za njegovo prerastanje u simfonijski orkestar. Iz tog razloga Čat u svojoj kritici o stanju muzičkog života u Subotici ukazuje na ovu činjenicu i traži proširivanje crkvenog orkestra novim članovima, do kojeg inače dolazi tek nekoliko godina kasnije. Uprkos tome, upornim radom Lanji od ovog orkestra septembra 1909. godine formira *Subotičku filharmoniju* (*Szabadkai Filharmónia*).

Pored osnivanja Filharmonije i podizanja nivoa kulturnog života Subotice, Erne Lanji je za Gezu Čata bio značajan i zbog kompozitorske delatnosti. U

⁷ U vreme kada Čat ovo piše krajcara nije više bila u upotrebi, ali je u narodu i dalje ostao naziv „krajcara“ za kovanicu od dva filera (1 kruna = 100 filera = 50 krajcara).

⁸ Šire vidi: PEKÁR (2002).

⁹ Detaljnije o Lanjiu i njegovom značaju za Suboticu vidi: DEVIC-LAZAR (2020).

Bačkom vesniku Čat je objavio četiri teksta o Lanjiju: „Koncert u pozorištu“ (17), „Koncert Filharmoničara“ (21) i dva identičnog naslova „Nove pesme Ernea Lanjija“ (24, 25¹⁰). Opšti problem u razvoju pesme u mađarskoj umetničkoj muzici, a koji se tiče i Lanjijevog stvaralaštva na tom polju, Čat vidi u velikoj inventivnosti romskih muzičara, koja je, opet, išla na štetu razvoja umetničke muzike. Tako je i Erne Lanji u ranoj fazi svoje kompozitorske delatnosti pisao narodne i starogradske pesme sa elementima ciganske muzike, a tek je po dolasku u Suboticu započeo komponovanje solo pesama na tekstove mađarskih pesnika, po ugledu na razvijenu umetničku formu nemačke *lied*:

Ova osobena unutrašnja borba kroz koju je prošla mađarska muzička inteligencija ostavila je jasne tragove i na tridesetogodišnju muzičku karijeru Ernea Lanjija. On je u mladosti pisao narodne pesme i sa žarom pravog muzičara tragao za novim formama i modifikacijama kojima bi osvežio, obnovio bezobličnu, jednostavnu narodnu pesmu. Nakon toga tražio je puteve od narodne do umetničke pesme. (...) u pogledu zaokruženosti prozodije, zanimljivosti u strukturi i prefinjenosti u zvučnosti – i danas je bez konkurencije. (CSÁTH 2000: 218)

Geza Čat je u *Bačkom vesniku* objavio i dva nekrologa: prvi povodom smrti norveškog kompozitora Edvarda Griga, a drugi povodom smrti romskih muzičara Pabla de Sarasatea i Elemara Sentirmaija.¹¹

Iz teksta koji je objavljen septembra 1907. (20) saznajemo da Čat Griga ubraja među moderne kompozitore, a za njegova dela piše da predstavljaju „jedinstvenu i novu umetnost“ (CSÁTH 2000: 85). Pristupačnost njegove muzike, smatra Čat, bila je ta koja je publiku prvi put u istoriji muzike navela da u muzičkim delima traga za kompozitorovom ličnošću:

Ova muzika je bila prva koja je počela da uči slušaoce da u tonovima najpre traže čoveka, lice, osobu. U delima velikih Nemaca i Italijana (iz različitih razloga) ovo pronalaženje je mnogo teže, problematičnije i rezervisano je za osobe sa razvijenijom muzičkom inteligencijom. Grig zaokuplja izvođača početnika i tera ga da pogleda u njegove, kompozitorove oči i da pogodi njegova osećanja. (CSÁTH 2000: 86)

¹⁰ Ovaj članak je prvi put objavljen 1. juna 1911. godine u časopisu *Nyugat* (Budimpešta). U *Bačkom vesniku* je 8. juna objavljen samo prvi deo ovog teksta, koji se odnosi na novu svesku solo pesama Ernea Lanjija (op. 207) (CSÁTH 2000: 618; KELEMEN 2015: 240).

¹¹ Elemer Sentirmai (Németh János, umetničko ime Szentirmay Elemér, 1836–1908) mađarski kompozitor. Bio je jedan od najistaknutijih predstavnika čardaša i novokomponovane narodne pesme u 19. veku (SZENTIRMAY ELEMÉR 1982: 754).

Individualnost je jedan od ključnih problema koje je Čat u svojim napisima o muzici povezivao sa modernom umetničkom muzikom: od kompozitora je zahtevao originalnost, od izvođača da svojom interpretacijom prikažu njihovu individualnost, a od publike da je prepoznaju.

Kvalitetnoj i originalnoj Grigovoj muzici Čat u tekstu „Stari Cigani“ (23) suprotstavlja izvođačku umetnost španskog virtuozu i kompozitora Pabla Sarasateu i mađarskog muzičara Elemara Sentirmaija, u nameri da objasni stvaralačku i izvođačku logiku romskih muzičara:

Kvare umetnost i prave štetnu konkurenciju velikim stvaraocima, tvorcima. Jer uzbudljiva mala zadovoljstva, koja oni pružaju, oduzimaju volju slušaocima (i čitaocima) da teže ka velikim umetničkim zadovoljstvima. Notara iz Dabaša i zamenika županijskog sudije iz Ladanja nikada neću moći da uverim da je V simfonija bolja i značajnija kompozicija od *Samo jedne devojčice*. Ovim ne želim da uvredim gospodu notara i zamenika županijskog sudije, jer i najelitnija svetska koncertna publika deset puta iskrenijim aplauzom nagrađuje neki Sarasateov španski ples, nego Mocartovu sonatu za violinu. (CSÁTH 2000: 189)

Romski muzičari su popularni zato što muziku predstavljaju na jednostavniji način u odnosu na kompozicije umetničke muzike, u manjim muzičkim formama poput pesme, koje čak i muzički neobrazovani ili manje obrazovani ljudi lakše prihvataju:

Muzička umetnost neposredno i razgolićeno živi u njihovim malim formama, dok se velike konstrukcije skrivaju u prizmama poliranih dijamanta u kojima postaju bestelezne, nevidljive i nečujne; pronalaze ih samo oni, koji poznaju uglove i sistem kristala i znaju da pronađu one punktove u kojima će se pred njima ukazati ovaj zatvoren i prefinjen čudesni svet. Uprkos tome, tvrdim da stare Cigane treba poštovati. Oni uzburkavaju i najbezosećajnija i najbezbojnija raspoloženja. Pokreću, zaprepasćuju i raspaljuju sirove fantazije. Njihova umetnost postaje doživljaj i uspomena u dušama onih ljudi u čijim životima grand art nikada ne bi igrala ulogu. (CSÁTH 2000: 189)

Uprkos tome, smatra Čat,

Cigani plaćaju visoku cenu za svoj uspeh. Zaborave ih. Niko se ne zanima za njih. Ne sećaju se njihovih lica i njihovih imena. Sve one žene, majke i bake ispod čijih se devojačkih prozora noću plačno slatko i molećivo začula *Samo jedna devojka*, nikada se nisu pitale da li se autor te pesme zove Elemer Sentirmai. I publika koja na Sarasateovim koncertima grozničavo aplaudira i više nije slavila Sarasateu kompozitora, nego izvođača. (...) Umetnost Cigana sa njima živi i umire. Oni kojima je bila namenjena njihova umetnost, oni za čije raspoloženje su pisali i pevali – to je nezahvalan narod. (CSÁTH 2000: 190)

Pored Griga, Sarasatea i Sentirmaija, Čat je 1904. subotičkoj publici (5) predstavio i jednog izvanrednog izvođača, čudo od deteta – violinistu Ferencu Večeija (Vecsey Ferenc).¹² Povodom njegovog nastupa u Budimpešti, Čat kritikuje odnos publike prema mladom umetniku:

Reč je o čudu od deteta o kome sada već svi treba ozbiljno da razmišljaju: sumnjičavi novinari, nepoverljivi laici i izvesne dame i gospoda, koja su uvek sklona da na koncertnu dvoranu gledaju kao na panoramski šator. Bujili su kroz lornjete i durbine u *malog umetnika* i govorili: slatkiš, neverovatno... i kupili su kartu, jer su želeli da vide čudo: jednooku pticu, dvoglavo tele ili baš desetogodišnje dete koje svira Betovena. (CSÁTH 2000: 165)

Tragajući za individualističkim načinom interpretacije, Čat se opravdano pita kako je moguće da Večeijeva besprekorna izvođenja dela najvećih kompozitora prate i osećanja koja mogu biti dostupna samo kroz iskustvo zrelog čoveka.

Čudo za koje plaćamo u celini predstavlja ovo: najplemenitije i najkvalitetnije misli najvećih kompozitora Večeijeva ume da izrazi takvom jednostavnošću i *savršenom umetnošću* kakvom i formirani veliki umetnici jedva-jedva uspevaju; a ipak je još dete po izgledu i muskulaturi. Sada se već pitamo: odakle ovom detetu ta duboka strastvenost sa kojom izvodi Betovenov koncert za violinu; jer nije mogao da oseti ni ljubav, ni tugu, ni ogorčenost, ni opasnost, ali ni nesrećnu sudbinu! – To mu se zaista nije dogodilo, srećan je i drag dečak čiji su snovi spokojni i laki, ali kada čita note i svira u *muzici prepoznaje i poznaje ova suštinska ljudska stanja i oseća ih*. Ovo dete je u muzici pedesetogodišnji muškarac!! (CSÁTH 2000: 166)

Razmatrajući individualizam, Čat u svom kritičarskom opusu posebno mesto pridaje i mađarskim kompozitorima. U skladu sa tim, povodom 150. izvođenja operete *Janoš Vitez* (*János vitéz*) 1905. godine u *Bačkom vesniku* skreće pažnju Subotičanima (9) na značaj i originalnost njenog kompozitora Pongraca Kačoha (Kacsóh Pongrác):¹³

Napokon jedan kompozitor opereta koji ima vlastite ideje i koji nije samo učio, već i zna šta je mađarski stil. A moramo da dodamo da kod nas još nijedna opera nije imala ovako dobar libreto. I eto, nastala je. Jer je *Janoš Vitez* opera: muzički igrokaz. Onaj ko u to ne veruje neka pogleda originalnu partituru u kojoj blistaju mnogobrojne veštine, a naročito ozbiljne ideje. (CSÁTH 2000: 47)

¹² Ferenc Večeij (1893–1935), violinista. Prvi put je nastupao sa deset godina u Berlinu. Osim u Evropi, koncertirao je i u Americi i Aziji (VECSEY FERENC 1982: 978).

¹³ Pongrac Kačoh (1873–1923), mađarski kompozitor i muzički pedagog. Bio je među prvim koji su prepoznali značaj Bartokove muzike (ZENEVILÁG, 1904) (KACSÓH PONGRÁC 1967: 833–834).

Iako primećuje sličnost Kačohove muzike sa muzikom Roberta Šumana (Robert Schumann), Čat i dalje insistira na njegovoj originalnosti, jer inspiraciju pronalazi u vlastitoj muzičkoj tradiciji:

[F]ormacije Šumanove muzike na mađarskom jeziku – i u glavi jedne *ličnosti*. Jer da, napokon ponovo imamo i jednu ličnost među mađarskim muzičarima, a ličnost moramo više da cenimo od svake druge osobine. Kačoh po ideje ne ide u Bajrojt, niti u Beč, Rim ili Pariz, on ih uzima iz sebe; jer ih ima. (CSÁTH 2000: 47–48)

Slično razmišlja i muzički kritičar dnevnih novina *Mađarska nacija* (*Magyar Nemzet*),¹⁴ koji još 18. novembra 1904. na premijeri ovog dela pozdravlja Kačohov postupak primene elemenata mađarske narodne muzike. Pored toga što ističe da je ovo Kačohovo delo, kako u pogledu teksta koji je napisao Petefi, tako i u pogledu muzike u potpunosti mađarsko, navodi da će se „nakon engleske, francuske, američke, a iznad svega premnogo austrijske muzike, čuti nešto sasvim drugo, nešto u potpunosti novo” (R. I., 1904: 6). Jer, nastavlja ovaj kritičar, „bilo bi zaista teško zamisliti Petefijevo delo u pratnji bečkih valcera, pariskih šansona ili u pratnji engleskog i američkog baleta” (R. I., 1904: 6). Povodom premijere *Janoš Viteza* i autor teksta u nedeljniku *Svet* (*Ország-Világ*) konstatuje Kačohovu pravilnu upotrebu mađarskih narodnih pesama: „U ovoj muzici odzvanja duša naših narodnih pesama, čuvajući svoj besprekorno čist karakter i u najrazvijenijim muzičkim formama, ne menjajući se, postajući samo prefinjenija i rečitija.” (János vitéz, 1904: 955)¹⁵

Čat iz Budimpešte subotičku publiku izveštava i sa dobrotvornog koncerta (10) koji je organizovalo Državno udruženje mađarskih ljubitelja muzike (Magyar Zenekedvelők Országos Egyesülete) na čelu sa kompozitorom Jeneom Stojanovićem (Sztójanovits Jenő), a u saradnji sa Budimskim pevačkim društvom (Budai Dalárda). Osim Grigove svite *Per Gint*, na repertoaru su bile isključivo kompozicije mađarskih autora. Izvedena je uvertira iz *Potonulog grada* (*Az el-süllyedt város*) Jožefa Feketea (Fekete József), *Pesma o pesmi* (Dal a dalról) Gvida Pogačniga (Pogatschnigg Guido), *Saturnalija* (Szaturnália) Imrea Kalmana (Kálmán Imre), *Velika mađarska uvertira* (Nagy magyar nyitány) Lasla Toldija mlađeg (ifj. Toldy László), *Mađarska pesma* (A magyar nóta) Jenea Stojanovića i *Dva orkestarska komada* Andora Merklera (Merkler Andor). Od ovih

¹⁴ Mađarska nacija (Magyar Nemzet), nezavisne novine koje su izlazile između 1899. i 1913. u Budimpešti. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/MagyarNemzetJokai-BeksiCsUgron/> pristupljeno 6. 9. 2020.)

¹⁵ *Svet* (*Ország-Világ*, 1879–1938) budimpeštanski informativni i književni ilustrovan nedeljnik; pored *Nedeljnih novina* (*Vasárnapi Ujság*) bio je jedan od najznačajnijih časopisa u Ugarskoj, koji su izlazili nakon Nagodbe. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/OrszagVilag/> pristupljeno 6. 9. 2020.)

dela Čat komentariše samo tri: kompozicije Kalmana, Feketea i Toldija mlađeg. Pišući o Kalmanovim *Saturnalijama*, Čat ističe njegov talenat i smelo ga pozicionira među buduće značajne aktore mađarske muzičke scene:

[U] potpunosti originalan je Imre Kalman (...) Biće on jedan od najznačajnijih i najistaknutijih stvaralaca mađarske muzike. O ovom njegovom delu – čiji je sadržaj neumetnički i neukusno prepričavati (kao što je to i inače slučaj sa sadržajem slika, skulptura i muzičkih dela) – samo još toliko da, uz savršeno baratanje orkestrom, pronalazimo i takvo obilje polifonih invencija koje Kalmana stavljaju odmah uz Bartoka. Ovakvi ljudi su potrebni mađarskoj muzici. (CSÁTH 2000: 239)

Naspram Kalmana, Čat negativno ocenjuje kompozicije Jožefa Feketea i Lasla Toldija mlađeg. On u njihovim delima ne vidi originalnost u motivima i orkestraciji, već samo imitaciju Vagnera:

Nažalost, isti ovi ljudi u tretmanu velikog orkestarskog aparata ne razmišljaju svi na *mađarskom*. Nije problem ako neko komponuje međunarodnu muziku, *all right*, ali ako mu je i pored sposobnosti stečenih istrajnošću i velikim učenjem potreban Bajrojt, to nije samo neobično, već je i problem. Jožef Fekete, koji prelepo barata orkestrom, ljuti je sledbenik Vagnerovog jevanđelja, u kojem je do sada samo Vagner pronašao spasenje. I Laslo Toldi mlađi je njegov predani sledbenik, ne samo u tretmanu orkestra i primeni motiva, već i u melodijskim konstrukcijama. (CSÁTH 2000: 238)

Početkom 20. veka koncerti umetničke muzike izvodili su se u Budimpešti na više mesta, od kojih su najznačajnija koncertna dvorana Vigado (Vigadó, 1865), Muzička akademija (Zeneakadémia, 1875), Mađarska državna opera (Magyar Állami Operaház, 1884) i sala Hotela Rojal (Royal Szálló terme, 1896). Na ovim mestima organizovani su koncerti istaknutih domaćih i svetskih umetnika, kao i mladih mađarskih kompozitora. Za vreme boravka u Budimpešti Čat redovno posećuje ove institucije i značajan broj kritika i eseja o muzici napisao je baš o dešavanjima koja su u njima održana. Tako je bilo i sa desetim koncertom Filharmoničara (10), koji je održan 15. marta 1905. u Vigado, na kojem je izveden *Skerco*, jedini završen stav Bartokove (Bartók Béla) *Simfonije u Es-duru* (BB 25). Povodom izvođenja ove kompozicije Čat se pohvalno izrazio o mladom Beli Bartoku i ističe njegovu originalnost iz koje, kako piše, izranja modernizam:

Ono što je zanimljivo i izvanredno, a možda će nakon ovoga postati i večno, vezuje se za jedno potpuno novo ime, za ime jednog genija: Bele Bartoka (...). Jer njegov, u velikom stilu i grandiozno komponovan *Skerco* zvučao je kao jedan snažan, moćan zahtev kojim na kapiju besmrtnosti udara jedan mršavi, dugokosi Mađar glumačkog lica. Onaj ko je čuo ovo istinski

originalno i *moderno* delo – klasicizam budućnosti –, ne može da sumnja u talenat Bele Bartoka. Jer imamo mi kompozitore u prevelikom broju, ali vrlo malo onih koji stvaraju originalna i velika dela. (CSÁTH 2000: 238; naglasila A. T. D.)

O Bartokovoj originalnosti 1904. govori i muzički kritičar dnevnih novina *Mađarska (Magyarország)*,¹⁶ koji povodom premijere *Skerca* piše da ovo delo „daje vernu sliku o genijalnoj ličnosti mladića smele fantazije. Ovaj Skerco je pun originalnosti, pun je boja i živahnosti” (Fiatal zeneszerzők hangversenye, 1904: 12). O koncertu o kojem je Čat pisao izveštava i kritičar *Peštanskog dnevnika (Pesti Napló)*,¹⁷: „Bartokova muzika je puna ideja, energije i mladosti. Ovo je proba snage stvaraoca sigurne ruke, snažne volje i otvorenog vidika. Konceptija ovog dela je prelepa; tako je monumentalno, tako je smelo i tako je čvrstog sleda misli, kao kod velikih majstora.” (K. I., 1905: 15) Jedina zamerka odnosi se na formu dela, za koju ovaj kritičar smatra da nije originalna, nego je imitacija 3. stava (Skerca) Betovenove 9. simfonije. Sa njihovim mišljenjem podudara se i komentar muzičkog kritičara novina *Mađarska nacija (Magyar Nemzet)*, koji u Bartokovom Skercu, uprkos tome što je „još pun mladalačkih ludnosti“, uočava veliku fantaziju, koja „već dopušta da se nasluti ogroman talenat mladog umetnika“ (Filharmóniai hangverseny, 1905: 8). Na osnovu ovih komentara možemo da vidimo da se i mišljenje drugih kritičara u velikoj meri poklapa sa mišljenjem Geze Čata o mladom Bartoku i njegovom *Skercu*, ali jedino Čat povezuje Bartokovu delatnost sa modernom umetničkom muzikom.

Iako moderna muzika zauzima istaknuto mesto u Čatovoj kritičarskoj delatnosti, on o ovom problemu subotičkoj publici detaljnije piše samo u jednom tekstu, „Javno muzičko obrazovanje” (22) iz 1908. godine. U ovom eseju Čat čitaocima ukazuje na nedostatke moderne muzike, koji su u vezi sa kućnim muziciranjem, odnosno sa znatno redukovanom produkcijom kamerne muzike i kulturom njenog izvođenja u privatnom okruženju. On konstatuje da se muzika od perioda srednjeg romantizma, preciznije od delatnosti Riharda Vagnera pa nadalje promenila i prilagodila zahtevima modernog čoveka i modernog industrijskog urbanog društva. U skladu sa novim ritmom rada, promenio se i osnovni cilj muzike, koja sada postaje „sredstvo za uzbudivanje” sa zadatkom da privuče i održi čovekovu pažnju. Samim tim i dela modernih kompozitora

¹⁶ Mađarska (Magyarország) bio je politički dnevni list. Izlazio je između 1894. i 1944. u Budimpešti. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/Magyarorszag/> pristupljeno 6. 9. 2020.)

¹⁷ Peštanski dnevnik (*Pesti Napló*) bio je politički dnevni list, a izlazio je od 1850. do 1939. u Budimpešti. Njegovo osnivanje smatra se najvažnijim događajem u istoriji novinarstva u decenijama nakon revolucije 1848/49. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/PestiNaplo/> pristupljeno 6. 9. 2020.)

postala su naglašeno muzičko-scenska, a u gradovima je, ističe Čat, njihovo izvođenje i u materijalnom pogledu postalo pristupačno za pripadnike širih društvenih slojeva. Zbog nedostatka vremena, početkom 20. veka među pripadnicima građanske klase polako zamire praksa muzičke edukacije i sviranja na muzičkim instrumentima, što je u periodu uspona građanstva bilo široko rasprostranjeno. Navedena pojava uticala je i na kompozitore koji, usled nedostatka amatera koja će u svojim domovima izvoditi njihovu muziku, kao i zbog same prirode zvučnosti kamerne muzike koja je manje efektna u odnosu na orkestarsku, u sve manjoj meri pišu muziku za kućno muziciranje – pre svega dela za solo klavir, duo i kamerne sastave. No, nije samo do ljudi i njihovog nedostatka vremena za učenje sviranja na instrumentima. Kompozitori su u cilju postizanja što većeg efekta počeli da pišu tehnički sve zahtevniju muziku, kakvu muzički amateri nisu mogli da isprate:

Ova muzika nije komponovana za kućnu upotrebu – reč je o muzici Wagnera, Pučinja, Dendija i Debisija – štaviše ona je nerazdvojna od orkestra i scene. Onom ko okusi ovu muziku preči opasnost da mu se muzika namenjena za kućno muziciranje više neće dopasti i da će mu nakon sjajnih orkestarskih boja postati dosadni slični tonovi i sivi zvuci klavira. (CSÁTH 2000: 184)

Prema Čatovom mišljenju, cilj muzike namenjene za kućno muziciranje je da i običnom, muzički manje obrazovanom čoveku približi ozbiljnu muziku. Upravo zbog toga umetnička muzika treba da bude podržana i od strane muzičkih amatera, ali zapostavljanjem kamerne muzike i muzičke literature namenjene za kućno muziciranje stanovništvo na periferiji biva onemogućeno da učestvuje u ovoj umetnosti. Izražavajući nadu da će savremeni kompozitori uvideti važnost negovanja kamerne muzike, Čat se poziva i na lično iskustvo:

Bio sam svedok mnogih i različitih muzičkih senzacija, ali mi je najlepša bila kada sam na selu nakon doručka u belo okrećenoj sobi svirao Mocartove Sonate za violinu. *Saloma*, *Baterflaj* i *Tristan* su bile uzbudljivije nakon prvog slušanja, ali se ove radije sećam, jer uživanje nije pratila ni trunka razočarenja. Upravo zbog toga verujem da će – uskoro – biti moderne kućne muzike. Potrebno je da muzičke morfiniste primami za klavir, da ih prisili na učenje sviranja instrumenata i da muzičku kulturu premesti na temelje učinkovitog muziciranja. (CSÁTH 2000: 186)

PRILOG: NAPISI O MUZICI GEZE ČATA OBJAVLJENI U *BÁČKOM VESNIKU* (1903–1911)¹⁸

A Szabadkai dalegyesület Krammer-estélye, 1903. február 25.
 Hangverseny a tanítóképzőben, 1903. június 3.
 Kóczé, *Bácskai Hírlap*, 1904. augusztus 3.
 Eötvös, a magyar zene és egyebek, 1904. augusztus 4.
 Vecsey Ferenc, 1904. október 16.
 Hangverseny a gimnáziumban, 1904. december 21.
 Budapesti levél. Sauer Emil, Szinyei Merse Pál, Petráss Sári, 1905. február 12.
 Budapesti levél. Sarasate, Lotz Károly, 1905. március 12.
 A János vitéz, 1905. április 2.
 Budapesti levél két hangversenyről, 1905. április 11.
 ifj. Lányi Ernő: Virágénekek, 1905. október 7.
 Budapesti levél. Burmester hangversenye, 1905. november 12.
 A koldusdiák, 1905. december 21.
 Gül-baba, 1906. január 14.
 Fráter Lóránt dalestélye a Nemzeti Kaszinóban, 1906. január 21.
 Budapest zenei élete, *Magyar Szemle*, 1906. október 4.; *Bácskai Hírlap*, 1906. október 14.
 Hangverseny a színházban, 1907. április 4.
 A muzsika és a modern élet, 1907. április 7.
 Szabadka zenei állapotai, 1907. június 19.
 Grieg, 1907. szeptember 6.
 Filharmonikus hangverseny, 1908. április 14.
 Zenei közművelődés, *Vasárnapi Újság*, 1908. április 26.; *Bácskai Hírlap*, 1908. július 12.
 Vén cigányok, *Nyugat*, 1908. november 1.; *Bácskai Hírlap*, 1908. november 8.
 Lányi Ernő új dalai, *Nyugat*, 1909. február 1.; *Bácskai Hírlap*, 1909. február 7.
 Lányi Ernő új dalai, *Bácskai Hírlap*, 1911. június 8.

LITERATURA

BABIĆ, Sava 2009. *Mađarska civilizacija*. Senta: Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine, Zavod za kulturu vojvođanskih Mađara
 BORI, Imre 1979. A „homo novus” nagysága és tragédiája. *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 267–309.
 BÓNIS, Ferenc 2005. *A Budapesti Filharmoniai Társaság százötven esztendeje 1853–2003*. Budapest: Balassi kiadó
 CSÁTH, Géza 1975. *Írások az élet jó és rossz dolgairól: kritikák, cikkek, karcolatok*, (ur. Dér Zoltán), Szabadka: Munkásegyletem
 CSÁTH, Géza 1977. *Ismeretlen házban II – Kritikák, tanulmányok, cikkek*, (ur. Dér Zoltán), Újvidék: Forum Könyvkiadó
 CSÁTH, Géza 2000. *A muzsika mesekertje*, (ur. Szajbély Mihály), Budapest: Magvető Könyvkiadó
 DEMÉNY, János 1971. *Éjszakai esztétizálás*. Budapest: Zeneműkiadó
 DEVIC, Anna Tamara–LAZAR, Zsolt 2020. Ernő Lányi in *Music Critiques by Géza Csáth (1906–1912)*. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XLV (1), 191–207.

¹⁸ Sastavljeno prema bibliografiji Eve Kelemen (KELEMEN 2015: 161–258).

- Fiatl zeneszerzők hangversenye 1904. *Magyarország*, (1904. március 2.), 11. évfolyam, 53. szám, 12.
- Filharmoniai hangverseny 1905. *Magyar Nemzet*, (1905. március 17.), 24. évfolyam, 68. szám, 8.
- János vitéz 1904. *Ország-Világ*, (1904. november 17.), 25. évfolyam, 48. szám, 955.
- KACSÓH, Pongrácz 1967. Á. Kenyeres (szerk.), *Magyar Életrajzi Lexikon* (1. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó
- K. I. 1905. Filharmoniai hangverseny. *Pesti Napló*, (1905. március 16.), 56. évfolyam, 75. szám, 15.
- KELEMEN, Éva 2015. *Művészetek vándora, A zeneszerző Csáth Géza*. Budapest–Győr: OSZK–Magyar Kultúra Kiadó
- KOLOZSI, Tibor 1973. *A szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka: Életjel
- PEKÁR, Tibor 2002. *Szabadka zenei élete (1900–1918): adalékok a város zenei múltjának történetéhez*. Szabadka: Szabadegyetem
- R. I. 1904. János vitéz. – A Király-Színház premiérje. *Magyar Nemzet*, (1904. november 19.), 23. évfolyam, 277. szám, 6.
- ROKAI, Peter–ĐERE, Zoltan–PAL, Tibor–KASAŠ, Aleksandar 2009. *Istorija Mađara*. Beograd: Clio
- SZAJBÉLY, Mihály 1989. *Csáth Géza*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- SZAJBÉLY, Mihály 2019. *Csáth Géza élete és munkái – Régimódi monográfia*. Budapest: Magvető Kiadó
- SZENTIRMAY, Elemér 1982. Á. Kenyeres (ur.), *Magyar Életrajzi Lexikon* (2. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó
- SZERZŐ, Katalin 2011. Zenei élet a dualizmus korában. Kárpáti János (ur.), *Képes magyar zenetörténet*, Budapest: Rózsavölgyi és Társa
- VECSEY, Ferenc 1982. Á. Kenyeres (ur.), *Magyar Életrajzi Lexikon* (2. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó

Datum pristizanja: 06. 04. 2021.

Datum prihvatanja: 21. 04. 2021.

Lengyel Emese

okleveles kommunikátor, egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék – Budapesti Metropolitan Egyetem,
Művészeti és Kreatívipari Kar
lengyelemese1@gmail.com

VÁLTOZATOK EGY MŰFAJRA: OPERETT A VILÁG ZENÉS SZÍNPADAIN

*BELINA, Anastasia–SCOTT, Derek B. (Szerk.):
The Cambridge Companion to Operetta,
Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2020*

Anastasia Belina és Derek B. Scott (University of Leeds) zenetudósok szerkesztésében jelent meg az a hiánypótló kötet, melynek célja, hogy egy átfogó képet adjon az operettműfaj különböző nemzeti variánsainak történetéről, alakulásáról. De kezdjük a legelején: a könyv három nagyobb témablokkra felosztott tizenhét, zenei példákkal és fotóillusztrációkkal ellátott tanulmányt és egy interjút tartalmaz. Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a szerkesztők és az írók nem választottak ki specifikusan egy műfajtörténeti korszakot, hanem a 19. század második felétől egészen napjainkig találkozzunk esetpéldákkal. Az operett különböző irányzatainak vizsgálatához szükséges a politikai–történelmi kontextuson túl a műfaj szempontjából meghatározó zenetörténeti és színház-történeti események rögzítése. Szerencsére ezt a szerkesztők sem hagyták figyelmen kívül és még a bevezetés előtt közel nyolc oldalon keresztül ismertették kronologikusan – 1855 és 1950 között – az operettművészet fontos állomásait.

A szóban forgó műfaj megítélése manapság nem egységes, de nem volt ez másképp régebben sem – jegyezte meg Anastasia Belina és Derek B. Scott a Bevezetésben (1). Ezenfelül említést tesznek a releváns, főként 20. századi operettkutatásokról, német és angol nyelven publikált kiadványokról (1–11).

A továbbiakban a kötet felépítését követve fogok szólni valamennyi tanulmányról, melyek egytől egyig értékes és hasznos információkkal szolgálnak az operettreceptió történetéhez. Sőt, több esetben fókuszba kerül a műfajdefiníció és műfaji elnevezések használata (*opera buffa*, *opéra comique*, *operett*, *musical comedy* stb.) is.

Az első fejezet, az *Early Centres of Operetta* (17–75) öt tanulmányt foglal magába. Olvashatunk a francia operetről, a bécsi operettvariánsról, a londoni

Gilbert és Sullivan produkciókról, a magyarországi operetről és népszínművekről, valamint a műfaj megjelenéséről a cseh színpadokon.

Megannyi értekezéssel, színház-, zenetörténeti és kultúrtörténeti munkával találkoztam már a francia operett kialakulásával, az Offenbach-operettek sajátosságaival kapcsolatban. John Kenrick *French Operetta: Offenbach and Company* (17–31) című tanulmányában lényegében összefoglalja mindazt, amit a francia modern operett születéséről tudhatunk. Szemlélteti a műfaj kialakulásának feltételeit és nem mellőzi a politikai–kulturális kontextus bemutatását sem. A városi tömegszórakoztatás egyik népszerű műfaja lesz az operett. Jacques Offenbachot pedig jogosan nevezzük „a zenés színház nagyapjának” (17), a szerző a komponistáról rendkívül sok biográfiai adatot közöl. Ebből adódóan a referenciák között számos Offenbach életútját és munkásságát feldolgozó publikációval találkozunk, ugyanakkor hiányolom, hogy még az ajánlott szakirodalom között sem tűnnek fel Richard Traubner operettkutató könyvének azon fejezetei, melyek a párizsi operettmestereket és a Második Császárság operettjatszását foglalják össze (TRAUBNER [1983] 2003, 17–50, 51–69), habár más szövegek hivatkozásai között találkozhatunk ezzel a referenciával. Offenbach színházi vállalkozásával, kitartásával, zeneszerzői ambíciójával kezdődött e műfaj párizsi sikerútja. Mérföldkőnek számított az *Orphée aux enfers*¹ című darab 1858-ban. Az Offenbach-operettek librettistái a gúny és a satíra eszközével egyszersmind kritikát fogalmaztak meg III. Napóleon és a Második Császársággal szemben is, a népszerűség egyik oka bizonyára ez lehetett. A zeneszerző és kortársainak alkotásai pedig rövid időn belül eljutottak más európai nagyvárosok közönségéhez. J. Kenrick írása arányosan mutatja be az alakulástörténet főbb állomásait, miközben a legtöbbször Offenbach személyére koncentrál. Jó stílusú, precíz bemutatás.

Lisa Feurzeig, a Grand Valley State University professzora a bécsi aranykori operettek tulajdonságaira, meghatározó tartalmi elemeinek bemutatására vállalkozik, írásának címe *Viennese Golden-Age Operetta: Drinking, Dancing and Social Criticism in a Multi-Ethnic Empire* (32–46). Mindehhez hozzátartozik az is, hogy röviden ismerteti az Osztrák–Magyar Monarchia sajátos politikai–gazdasági berendezkedését, szól a kialakult multikulturális közegről (32–33). Ezután a zenés szórakoztatás egyik jelentős színházáról, a *Volkstheaterről* tudhatunk meg több információt, majd megjegyzi, hogy a korszakban keletkezett legtöbb operett cselekménye hangsúlyozza a kulturális és etnikai különbségeket, valamint számos egzotikus elemmel is dolgoznak (37). A továbbiakban két híres operettszerző, Franz von Suppé és ifj. Johann Strauss munkássága kerül a fókuszba.

¹ *Orfeusz vagy Orfeusz az alvilágban.*

Mi jellemezte a londoni Gilbert és Sullivan zenei produkciókat? Hogyan alakult ezek története, manapság mit tudunk elmondani ezekről a művekről, a Savoy Operákról? – mindezekre kereste a választ írásában Bruno Bower (47–60). Említést tesz a vígopera („comic opera”) – operett („operetta”) terminusok használatáról a Gilbert és Sullivan munkák esetében. Az olvasónak segít eligazodni az a táblázat (50), ami tizennégy olyan mű adatait tartalmazza, melyeknek szövegét Gilbert, zenéjét pedig Sullivan alkotta. Összegzésként kiemelném még azt, hogy érdekes kitekintésnek találtam a mai állapotokról, helyzetről szóló alfejezetet.

Lynn M. Hooker a magyar operetről és népszínművekről publikált összegző írást (61–75). A magyar népszínműhöz – a magyar drámairodalomban az 1840-es évektől egészen a századfordulóig élt színjátéktípus – tartozó szakirodalomból talán érdekesebb lett volna többet felhasználni, de még így is rendkívül figyelemre méltó, hogy a szerző mennyire igyekszik minél árnyaltabban bemutatni a témát. Felfejti a magyarországi operettjátzás kezdeteit, valamint ismerteti, hogy a darabokban miként, milyen sztereotípiák mentén ábrázolták Magyarországot, a magyarokat. A témahasználatot, egyes elemek beemelését a történetbe befolyásolta az, hogy a darab magyar közönségnek készült-e vagy sem. Befejezésképpen pedig röviden a magyarországi szocialista operettek (a 20. század második fele) korszakát foglalja össze.

A fejezet utolsó tanulmánya az 1862-ben megnyílt prágai Ideiglenes Cseh Színházat – ez a teátrum egészen a Nemzeti Színház megnyílésáig létezett – mutatja be, melyet Jan Smaczny jegyez (76–85). Érdekes látni, hogy miként alakult a 19. század második felében Prágában az operettjátzás. A szerző külön táblázatban ismerteti a korabeli repertoárt (zeneszerző, cím, az előadások száma, évad), majd értelmezi az adatokat, s azt is, hogy a cseh nemzetiségű zeneszerzők miként tudtak alkalmazkodni az operett népszerűségéhez, elterjedéséhez.

A második fejezetben összesen hat tanulmány dolgozza fel a műfaj globális elterjedését (89–186).

Stefan Frey igen részletesen számol be a bécsi ezüstkori operettek nemzetközi adaptációiról (89–102). Két példán keresztül vezeti végig a gondolatmenetet, melyek a következők: a *The Merry Widow*² és a *The Dollar Princess*. Az operett a zenés szórakoztató biznissz egyik legjövődolgozóbb műfajává tudott válni, mert könnyen transzformálható zenei és tartalmi elemekkel rendelkezett.

Csakúgy, mint a magyar esetpéldánál, Christopher Webber írásában (103–119) is a középpontba kerül egy sajátos műfaj, méghozzá a spanyol zarzuela (zenés, népi spanyol színpadi mű). Terminológiai és műfajtörténeti felvezető után külön szól a másik sajátos műfajról, az „opereta-zarzuela” tulajdonságairól is.

² A víg özvegy

Raymond Knapp azt járja körül, hogy milyen műfajok és produkciók voltak hatással a zenés játék (musical play) kialakulására (120–134). Rögzítésre kerül a londoni Gilbert és Sullivan-művek stílusa (a dinamika a komikus és a romantikus elemek között), majd az is, hogy milyen apró változtatásokkal és szempontok figyelembevételével jutott el az amerikai zenés színház az operettől a „musical play”, a „musical comedy” elnevezésekig.

Az orosz operettjátszás szintén a francia és a bécsi művek adaptálásával kezdődött el a 19. században, Anastasia Belina pedig a kezdetektől egészen a 20. század végéig tekinti át ennek az alakulását (135–148). Már a cári Oroszországban népszerűnek számított, majd ezt követően 1917 és 1929 között számos európai operett csak átdolgozva – új karakterekkel, új cselekménnyel, új helyszínekkel stb. – került színpadra. Az ún. szovjet operetteknek pedig feladatuk is volt. Ezen műveknek egyszersmind humorosnak, könnyednek, szórakoztatónak kellett lenniük. Ugyanakkor előtérbe kellett kerülnie a társadalmi mobilitásnak, így komoly kérdéseket tematizáltak (140). Ezenfelül még megalakult a Moszkvai Operettszínház is, ahol a mai napig játszanak népszerű operetteket – például Ábrahám Pál és Kálmán Imre műveit is – és musicaleket.³

Az operett és Dánia, Norvégia, Svédország, illetve Finnország fővárosainak történetét jegyezte le Pentti Paavolainen (149–166). Több okból is érdekes, hogy végül miért nem tudott meghonosodni ez a műfaj az említett országokban, a Paavolainen-írás pedig jól érzékelteti ennek a kultúrtörténeti hátterét.

Személy szerint viszonylag keveset olvastam eddig a görögországi operettjátszásról, éppen ezért azt gondolom, hogy hiánypótló Avra Xepapadakou munkája (167–186). A szerző a 19. század közepétől egészen a jelenig tekinti át a műfaj és a rokonműfajok alakulását, melyhez hozzátartozik a görög állam társadalomtörténetének alapos bemutatása. Izgalmas a görög operettek karakterisztikáit feltáró rész (179–184), s csakúgy, mint több nemzeti variáns esetében egyes történetek szintén reflektáltak az aktuális politikai történésekre.

A harmadik egység az operett 20. századi történetéről tartalmaz válogatott írásokat (189–304). Az operett gazdasági aspektusait Micaela K. Baranello összegezte (189–204). Az „operettgyár” és egyéb, a tömegtermelésre utaló jelzőket kapott az évtizedek során többször az operett a kritikusaitól. Ebből a megközelítésből olvashatunk az ezüstkor bécsi operettjeiről. A librettisták és a zeneszerzők, valamint a librettókészítés és a zenealkotás módja, a zeneszerzők képzettsége kerül az előtérbe. A sikeres témák sablonná váltak, ilyen többek között az 1905-ben bemutatott *Die lustige Witwe*⁴ dramaturgiai felépítése. Jó

³ Megjegyzem, hogy a szovjet típusú operettek, a szocialista realista operettjátszás a magyarországi operettnél is domináns, hiszen Magyarország szovjet tagállam volt. Erről a korszakról számos magyar nyelvű munka született, melyből néhányra hivatkozik Lynn M. Hooker.

⁴ *A víg özvegy*

ötletnek tartom, hogy külön bekezdést kapott a korabeli kritika és azok stílusa, tartalma is (198–200). A kutató 1900 és 1930 közötti újságkritikákat vizsgált. Ez alapján összegzi, hogy a legtöbb kritika a következő forma alapján készült: a legtöbb újságíró először arról írt, hogy szerinte az előadás megfelelt-e az alapvető céloknak (pl. a közönség szórakoztatása), majd a cselekmény felépítésére és a zeneszerzői munkára tértek ki (199).

A következő tanulmány a berlini operettekről szól, melyet Tobias Becker jegyez (205–219). Figyelemfelkeltő az indító gondolata, miszerint Párizsban ott volt Offenbach, Bécsnek Strauss és Lehár, Londonnak Gilbert és Sullivan, de vajon Berlin esetében kit mondhatnánk... Szintén konkrét darabokat hoz példaként, miközben pontos képet kapunk a berlini zenés színház hagyományairól és 20. századi történetéről.

Valeria De Lucca az itáliai operettek világába vezeti be az olvasót (220–231). Mindenekelőtt a 19. századi operettreceptióról, majd a műfaji határok átlépéséről olvasunk. Itáliában is a francia operettek fordításával, színpadi adaptációjával kezdődött el az operettjátszás, majd megkezdődött az olasz operettek korszaka is. Bár azt fontos megjegyezni, hogy Itáliában a legtöbb 1910 és 1930 között játszott operett nem teljesen volt „olasz” (229). Túlnyomó részben a szerző olasz nyelvű szakirodalmat használ és ajánl, azonban dicséretre méltó az alapos műfajtörténeti áttekintés.

A varsói operettjátszás fejezeteiből Anastasia Belina szemezget (232–245). Mint írja az operett nemcsak népszerű volt, de jövedelmező is, az operettdívakat pedig nem csupán a közönség, de a kritikusok is szerették, elismerték. A fókuszba a meghatározó lengyel operettdívák és a lengyel színházi struktúra kerülnek. Egy-egy képet láthatunk egy színházról és annak jegyáiról (234, 236), valamint Lucyna Messal színésznőről és partneréről (242).

Az első fejezetben már olvashattunk a Gilbert és Sullivan produkciókról, azonban Derek B. Scott a brit operett ezt követő történetét dolgozta fel (246–260). Zenei részletet hoz *Die lustige Witwe* és *The Maid of the Mountains* című darabokból, de számos dalszövegből is mutat részleteket.

A náci rezsim újragondolta az operett műfaját és megalkotta az ideológiailag megfelelő új német operettet. Az 1933 és 1945 közötti időszakot Matthias Kauffmann elemezte (261–271). Számos konkrét művel példálózik, többek között a *Monika* (1937) és a *Die ungarische Hochzeit* (1939) operettekkel, amelyek alkalmasak voltak a „nem-német operettek” helyettesítésére is, például a *Monika* könnyen helyettesíteni tudta a *Black Forest Girl*, a *The Hungarian Wedding* pedig a *Gräfin Mariza*⁵ című darabot (265). Talán az egyik legizgalmasabb témakör az, hogy a politikai propaganda milyen változásokat eszközölt a műfajban, s az új operettek milyen dramaturgiával rendelkeztek.

⁵ *Marica grófnő*

Az operett nemcsak a színpadon volt rendkívül sikeres és népszerű, hanem a filmvásznon is. Derek B. Scott rövid összegzést írt a filmoperettekről (272–285). Mindenekelőtt tisztázza az operettfilm („operetta film”) terminusát, hogy jelen esetben milyen művekre használja: 1. olyan adaptációk, melyeknek alapja színpadi mű; 2. olyan művek, melyek kifejezetten a film médiumára íródtak (272). Főként leíró jellegű tanulmány, mely izgalmas összefüggésekre világít rá a filmművészet és az operett kapcsolatát illetően.

Az utolsó szöveg egy interjú: Barrie Kosky ausztrál rendező Ulrich Lenz kérdéseire válaszol (286–294). A téma nem más, mint a zenés színház és a rendező személyes emlékei az operettművészetéről, első találkozása ezzel a műfajjal (Magyarországról Ausztráliába emigrált nagymamája ismertette meg az operettekkel). Arra is reflektál, hogy miért nem olyan népszerű ez a zsáner, mint régebben, szerinte az operettművészetre is ráférne az újítás.

Rendkívül jó ötletnek tartom, hogy mindegyik tanulmányhoz tartozik egy *Recommended Reading* címmel ellátott lista, azaz további olvasmányokat ajánl az adott írás szerzője. Ez mindenképpen könnyebbé teszi annak az olvasónak vagy kutatónak, aki egy-egy résztémában kíván jobban elmélyülni. Ugyanakkor itt muszáj említést tennem a szerkesztés során alkalmazott hivatkozási formáról. Habár a végjegyzet (*Notes*) használata egy egységes oldalképet ad a kötetnek, azonban a kutatónak nem feltétlenül praktikus, ha a pontos bibliográfiai adatért az olvasás közben – akár tizenötször vagy hússzor – a szöveg végére kell lapoznia. Mivel a könyv célcsoportja elsősorban a kutatók és az egyetemi hallgatók, ezért célszerűbb lett volna, ha a készítők például a szövegközi hivatkozást preferálják.

A könyv egyik erényeként jegyzem fel azt, hogy a tanulmányok stílusa olvasmányos, tömör és lényegre törő. Összességében pedig elmondható, hogy több olyan résztémát tartalmaz, melyekről kevés szakirodalom áll a rendelkezésünkre angol nyelven.

Ahogy már korábban említettem, a szerkesztők felhívják a figyelmet arra, hogy az operett megítélése sosem volt egységes. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a különböző nemzeti variánsok kialakulásának és sajátosságainak kutatása és azok eredményei – így ez a kötet is – éppen azt bizonyítják, hogy az operett egy rendkívül értékes forrásanyag.

IRODALOM

TRAUBNER, Richard [1983] 2003. *Operetta. A Theatrical History*. Routledge, New York

Beérkezés időpontja: 2020. 10. 26.

Elfogadás időpontja: 2021. 04. 21.

E számunk támogatói: a Tartományi Művelődési,
Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács,
Újvidék városa, a Nemzeti Kulturális Alap,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Petőfi Kulturális Ügynökség

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

